

TAGEM
AR-GE & İNOVASYON

SÜT

SEKTÖR POLİTİKA BELGESİ
2023-2027

SÜT
SEKTÖR POLİTİKA BELGESİ
2023-2027

İÇİNDEKİLER

TABLolar DİZİNİ	3
ŞEKİL VE GRAFİKLER DİZİNİ	4
KISALTMALAR DİZİNİ	5
HAZIRLAYANLAR	6
YÖNETİCİ ÖZETİ	7
1.GİRİŞ	10
2. TEMEL GÖSTERGELERLE SÜT SEKTÖRÜ	12
2.1 DÜNYA SÜT SEKTÖRÜ	12
2.1.1 Canlı Hayvan Varlığı	12
2.1.2 Çiğ Süt Üretimi	14
2.1.3 Dünya Süt Ürünleri Üretimi.....	18
2.1.4 Dünya Süt Ürünleri Dış Ticareti	19
2.1.5 Ürün Bazında Dünya Süt Ürünleri Piyasaları	21
2.1.6 Fiyatlar	27
2.2 TÜRKİYE'DE SÜT SEKTÖRÜ.....	29
2.2.1 Üretim Yapısı	29
2.2.1.1 İşletme Ölçekleri	29
2.2.1.2 Yem Üretimi.....	30
2.2.1.3 Karma Yem Fiyatları.....	32
2.2.1.4 Çiğ Süt Maliyetleri.....	32
2.2.1.5 Canlı Hayvan Varlığı	33
2.2.1.6 Sağılan Hayvan Varlığı	34
2.2.1.7 Çiğ Süt Fiyatları	35
2.2.1.8 Çiğ Süt Yem Paritesi	37
2.2.1.9 Süt Üretici ve Tüketici Fiyatları.....	37
2.2.2 Finansman Yapısı.....	38
2.2.3 Pazarlama Yapısı.....	41
2.2.4 Kamu ve STK'ların Rolü	43
2.2.4.1 Kurumsal Yapı	43
2.2.4.2 Yasal Çerçeve.....	43
2.2.4.3 Denetim	44
2.2.4.4 Kalite ve Standardizasyon.....	45
2.2.5 Süt Sanayi Üretim Yapısı.....	47
2.2.5.1 Süt Ürünleri Üretimi	48
2.2.5.2 Süt Ürünleri Dış Ticareti.....	49
2.2.6 Ürün Bazında Türkiye Süt Ürünleri Piyasaları	50
2.2.6.1 Süt ve Krema.....	50
2.2.6.2 Peynir Ticareti	52
2.2.6.3 Tereyağı Ticareti	53
2.2.6.4 Süt tozu.....	55
2.2.6.5 Yoğurt ve Ayrar.....	57
2.2.7 Tüketim ve Kendine Yeterlilik.....	58
3. SEKTÖRÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	60
3.1 Kayıt-dışılık.....	60
3.2 Küçük Ölçekli İşletme Yapısı ve Hijyen Problemi	60
3.3 Hayvan Hastalıkları.....	61
3.4 Süt İneklerinin Döl Verimlerinin Düşük Olması	61

3.5 Ürün ve Çiğ Süt Kalitesinin Yetersiz Olması	62
3.6 Mera Hayvancılığının Azalması ve Üretim Maliyetlerinin Yüksek Olması	62
3.7 Yeterli Bilgi Birikiminin Olmaması.....	63
3.8 Finansman Eksikliği	64
3.9 Pazarlama Sorunu.....	64
3.10 Örgütlenme Sorunu	65
3.11 Desteklemeler.....	66
3.12 Gençlerin Tarımı Tercih Etmemesi.....	66
4. 2023-2027 DÖNEMİ PROJEKSİYONLARI.....	70
5. SEKTÖRE YÖNELİK POLİTİKALAR	73
5.1 Günümüze Kadar Uygulanan Politikalar	73
KAYNAKÇA	86
EK: GÖSTERGELERE AİT VERİ SERİLERİ	90
EK 2: 2023-2027 PROJEKSİYONLARI METODOLOJİ NOTU	99

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Dünya sığır, manda, keçi ve koyun varlığı (milyon baş).....	12
Tablo 2. Dünya süt ineği varlığında önemli ülkeler.....	13
Tablo 3. AB ülkelerinde süt sığırı sayısı (bin baş).....	13
Tablo 4. Yıllar itibarıyla dünya süt üretimi (bin ton).....	14
Tablo 5. Bölgelere göre süt üretimi (milyon ton).....	15
Tablo 6. Dünya süt üretiminde önemli ülkeler (bin ton).....	15
Tablo 7. Ülkelere göre inek sütü üretimi (bin ton).....	16
Tablo 8. Seçili ülkelerde süt üretimine ilişkin göstergeler.....	17
Tablo 9. Dünya süt ürünleri üretimi (bin ton)	18
Tablo 10. Dünya süt üretim ve kullanımı (süt eş değeri-bin ton)*	19
Tablo 11. Bölgeler itibarıyla başlıca süt ürünleri ithalatı ve payı	20
Tablo 12. Dünya süt ürünleri ihracatı (bin ton).....	20
Tablo 13. Dünya süt ürünleri ithalatı (bin ton)	21
Tablo 14. Dünya süt ticareti (Miktar: bin ton; Değer: milyon \$).....	22
Tablo 15. Dünya peynir piyasaları (bin ton)	23
Tablo 16. Dünya tereyağı piyasaları (bin ton).....	24
Tablo 17. Dünya yağlı süt tozu piyasaları (bin ton).....	25
Tablo 18. Dünya yağsız süt tozu piyasaları (bin ton).....	26
Tablo 19. Seçilmiş bazı ülkelerde çiftlik kapısı ağırlıklı çiğ süt fiyatları ve bir önceki yıla göre değişimleri.....	27
Tablo 20. Ölçeklerine göre süt sığırı işletme sayıları ve payları (%)-2021	30
Tablo 21. Yıllar itibarıyla büyükbaş ve küçükbaş karma yem üretimi (ton)	31
Tablo 22. Yıllar itibari ile karma yem üretim ve hammadde (yem ve katkı maddesi) ithal durumunun karşılaştırılması	31
Tablo 23. Yıllar itibarıyla yıllık ortalama karma yem fiyatları (TL/kg) ve değişimleri (%)	32
Tablo 24. 1 Litre Çiğ Sütün Maliyeti	33
Tablo 25. Türkiye’de yıllar itibarıyla büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı (bin baş).....	33
Tablo 26. Türkiye’de türlere göre sağılan hayvan sayısı (bin baş), süt üretimi (bin ton), süt verimi (kg/baş).....	34
Tablo 27. Yıllar itibarıyla çiğ süt tavsiye fiyatı (TL/litre)	36
Tablo 28. Türkiye’de hayvancılığa verilen toplam destekler (2018-2022) (x 1.000 TL)	39
Tablo 29. Süt Toplama Merkezlerinin Bölgelere Sayısı.....	41
Tablo 30. Coğrafi işaret almış süt ürünleri.....	42

Tablo 31. Coğrafi işaret almış süt ürünlerinin coğrafi işaret türüne göre dağılımı.....	42
Tablo 32. Süt işleme tesislerinin bölgelere sayısı.....	47
Tablo 33. Gıda ve İçecek Sanayiinde işyeri (girişim) sayısı (Adet).....	47
Tablo 34. Gıda ve İçecek Sanayiinde Çalışanların Sayısı (kişi).....	47
Tablo 35. Gıda ve içecek sanayiinde sanayii üretim değerindeki gelişmeler (Milyon TL).....	47
Tablo 36. Türkiye’de sanayiye aktarılan sütün toplam inek sütü üretimi içerisindeki payı.....	48
Tablo 37. Süt ve Süt Ürünleri Üretimi (Bin Ton).....	48
Tablo 38. Türkiye süt ürünleri ihracat değerleri.....	49
Tablo 39. Türkiye süt ürünleri ithalat değerleri.....	50
Tablo 40. Türkiye süt ve krema ticareti (Değer: 1000 TL/\$-Miktar: ton).....	50
Tablo 41. Türkiye peynir ticareti.....	52
Tablo 42. Türkiye tereyağı ticareti.....	54
Tablo 43. Türkiye yağsız süt tozu ticareti.....	55
Tablo 44. Türkiye yağlı süt tozu ticareti.....	57
Tablo 45. Türkiye yoğurt ve ayran ihracatı ile yoğurt ithalatı.....	58
Tablo 46. Süt üretiminde kendine yeterlilik.....	58
Tablo 47. Türkiye’de süt ürünleri kişi başı tüketimi (kg).....	59

ŞEKİL VE GRAFİKLER DİZİNİ

Şekil 1. Ülkeler itibarıyla inek sütü üretim değeri (Milyon \$)-2022.....	16
Şekil 2. Çiftlik kapısı çiğ süt fiyatları (€/100 kg).....	28
Şekil 3. Dünya süt fiyatları.....	28
Şekil 4. Dünya süt ürünleri fiyatları (\$/ton).....	29
Şekil 5. Türkiye’de yıllar itibarıyla çiğ süt üretimi (bin ton).....	35
Şekil 6. Yıllar itibarıyla çiğ süt yem paritesi (destekler hariç).....	37
Şekil 7. Türkiye süt üretici ve tüketici fiyatları (TL/kg).....	37
Şekil 8. Yıllar itibarıyla Türkiye’de süt ürünleri eşdeğer tüketimi.....	49
Şekil 9. Türkiye’nin süt ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022.....	51
Şekil 10. Türkiye’nin krema ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022.....	52
Şekil 11. Türkiye’nin peynir ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022.....	53
Şekil 12. Türkiye’nin peynir ithalatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022.....	53
Şekil 13. Türkiye’nin tereyağı ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022.....	54
Şekil 14. Türkiye’nin tereyağı ithalatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022.....	55
Şekil 15. Türkiye’nin Yağsız süt tozu ihracatında önemli ülkeler (%)-2022.....	56
Şekil 16. Türkiye’nin yağlı süt tozu ihracatında önemli ülkeler (%)-2022.....	57
Şekil 17. Türkiye, ABD, AB ve dünya ortalama eş değer süt ürünleri tüketimi.....	59

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASÜD	Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Derneği
BEA	Birleşik Arap Emirlikleri
GSYİH	Gayri Safı Yurt İçi Hâsıla
GTİP	Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
IDF	International Dairy Federation (Uluslararası Süt Federasyonu)
IFCN	International Farm Comparison Network (Uluslararası Karşılaştırmalı Çiftlik Veri Ağı)
IPARD	Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma-Programı
SÜTBİR	Süt Üreticileri Merkez Birliği
SETBİR	Türkiye Süt, Et Gıda Sanayicileri Birliği Derneği
SMP	Skim Milk Powder (Yağsız süt tozu)
ÖİK	Özel İhtisas Komisyonu
TKK	Tarım Kredi Kooperatifleri
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOB	Tarım ve Orman Bakanlığı
USK	Ulusal Süt Konseyi
USDA	United States Department of Agriculture
WMP	Whey protein concantrate (Yağlı süt tozu)

HAZIRLAYANLAR

BAŞKAN

Sueda ERTAŞ

Tarım ve Orman Bakanlığı-TAGEM

RAPORTÖR

Dr. İlkyay UÇUM

Tarım ve Orman Bakanlığı-TAGEM

Dr. Erdal Erol (Projeksiyonlar)

Tarım ve Orman Bakanlığı-TAGEM

KOORDİNATÖR

Dr. Hakan SAÇTI

Tarım ve Orman Bakanlığı-TAGEM

ÇALIŞMA GRUBU

(Unvan/İsim-Alfabetik Sıralama)

Doç. Dr. İlkyem Demirkeseu
Mert

Hayvan Sağlığı ve Gıda-Yem Araştırmaları Dairesi Başkanlığı-
TAGEM

Dr. Burcuhan BALTA

Hayvancılık ve Su Ürünleri Araştırmaları Dairesi Başkanlığı-
TAGEM

Dr. Çağrı Melikşah SAKAR

Uluslararası Hayvancılık Araştırma ve Eğitim Merkez Müdürlüğü -
Lalahan / Ankara

Dr. Gülzade KAPLAN

Strateji Geliştirme Başkanlığı

Dr. Sibel BAŞ

Hayvan ve Hayvansal Ürünler Sınır Kontrol Daire Başkanlığı-GKGM
Organize Tarım ve Hayvancılık Bölgeleri Daire Başkanlığı Görevleri-
TRGM

Emine ALİKİŐIOęLU

TRGM

Fatma M. UTKU İSMİHAN

Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü

Halil Apaydın

Gıda İşletmeleri ve Kodeks Daire Başkanlığı- GKGM

Hüseyin ÇALIK

Hayvan Sağlığı ve Karantina Daire Başkanlığı- GKGM

Murathan KORKMAZ

Tarımsal Desteklemeler ve Finans Daire Başkanlığı Görevleri- TRGM

Mustafa ÇOBUR

Strateji Geliştirme Başkanlığı

Orhan EREN

Gıda ve Yem Kontrol Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü/Bursa

REMZİ BAYAR

Proje Geiştirme ve Altyapı-HAYGEM

Selcen TAÇOğLU

Hayvan ve Hayvansal Ürünler Sınır Kontrol Daire Başkanlığı- GKGM

ŐİFAİ ŐERİF TARAYICI

Proje Geliştirme ve Altyapı- HAYGEM

Őule KARAHİSAR BERÇİK

Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü

YÖNETİCİ ÖZETİ

Süt Sektör Politika Belgesi 2023-2027, Türkiye’de tarım politikalarının belirlenmesi ve uygulanması kapsamında; sektörün mevcut durumunun, sorun alanlarının ve gelecek eğilimlerinin ortaya konması ve 2023-2027 döneminde izlenecek politikalara yön vermek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında, süt sektöründe dünyada ve Türkiye’de genel olarak mevcut durum değerlendirmesinin yanı sıra Türkiye için üretim yapısı, pazarlama yapısı ve kamu ve STK’ların rolü gibi konularda genel bir görünüm sunulmuş, sektöre yönelik politikalar değerlendirilmiş ve sektörün sorunları ortaya konulmuştur. Ayrıca, sektörün temel göstergeleri ile ilgili geçmiş dönem veri setleri arşiv amaçlı olarak çalışmanın eklerinde verilmiştir.

Süt ürünlerinin beslenme ve toplum sağlığı açısından yeri ve önemi nedeniyle talebi karşılayacak güvenilir çiğ süt arzının karşılanması, politika yapıcılar için en önemli konulardan birisi haline gelmiş ve sektörün istikrarlı bir şekilde takip edilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türkiye’de süt sektöründe, ülke içinde ve dışında oluşan arz ve talep dengelerini koruyarak sektörün dünya pazarından daha fazla pay almasını sağlayacak kısa, orta ve uzun vadeli politika kararlarının oluşturulması önem arz etmektedir.

Günümüzde Çin ve Hindistan gibi ülkelerdeki nüfus artışı, gelir seviyesindeki artış, kentleşme ve beslenme alışkanlıklarının değişmesi gibi nedenlerle küresel süt ürünlerine olan talep büyük ölçüde artmaya devam etmektedir.

FAO verilerine göre 2010 yılında dünya sığır, manda, keçi ve koyun varlığı 3.621 milyon baş iken, 2022 yılında %16,7 oranında artarak 4.224 milyon başa çıkmıştır. Aynı dönemde dünya toplam sığır varlığı yaklaşık %10, manda varlığı %5,7, keçi varlığı %24,7 ve koyun varlığı yaklaşık %20,4 artış göstermiştir. 2022 yılında dünya toplam süt ineği varlığı 277 milyon baştır ve yaklaşık 55,6 milyon baş ile Hindistan süt ineği varlığında ilk sırada gelmektedir.

2022 yılı itibarıyla dünyada 926 milyon ton süt üretimi gerçekleşmiştir. Süt üretiminin %81,3’ü inek sütü, %15,5’i manda sütü, %2,1’i keçi sütü ve %1,1’i ise koyun sütünden oluşmaktadır. Dünya canlı hayvan varlığının önemli bir kısmını koyun varlığı oluşturmasına rağmen, düşük süt verimi nedeniyle süt üretimindeki payı oldukça düşük düzeydedir.

Dünya süt üretiminde Hindistan, ABD, Pakistan, Çin ve Brezilya ilk sıralarda yer almaktadır. Sanayiye aktarılan süt miktarına bakıldığında ise ABD ve Japonya’da üretilen sütün tamamının sanayiye aktarıldığı görülmektedir.

Dünya süt üretiminin yalnızca küçük bir kısmı (%7 civarı), bozulabilirliği ve yüksek su içeriği (%85’ten fazla) nedeniyle uluslararası olarak ticarete konu olmaktadır. Yağlı süt tozu (WMP) ve yağsız süt tozu (SMP)’nun dünya üretiminin %50’sinden fazlası ticarete konu olmaktadır.

2022 yılında dünyada yaklaşık 25,6 milyon ton peynir üretimi, 12,7 milyon ton tereyağı üretimi ve 5,3 milyon ton yağlı süt tozu üretimi gerçekleşmiştir. Dünyanın en büyük peynir üreticileri arasında yaklaşık %43 pay ile AB gelmektedir. Dünya peynir üretiminde lider konumda olan AB, %40,4 pay ile dünya peynir ihracatında da ilk sırada yer almaktadır. AB ülkeleri içerisinde Almanya, dünyanın en büyük peynir ihracatçısı olurken, ülkeyi Hollanda takip etmektedir. Dünya peynir ithalatında ilk sırayı %14 pay ile Birleşik Krallık almaktadır. Hindistan %40,6

pay ile dünya tereyağı üretiminde lider ülke konumundadır. 2022 yılında dünyada 994 bin ton tereyağı ihracatı gerçekleşmiştir. Tereyağı ihracatında %41,7'lik pay ile Yeni Zelanda ilk sırada gelmektedir. Tereyağı ithalatında Çin (%14,0) ve Rusya (%12,5) ilk sıralarda gelmektedir. 2022 yılında dünyada 2,8 milyon yağlı süt tozu ihracatı gerçekleşmiştir. Yeni Zelanda küresel yağlı süt tozu ihracatının %58,2'sini oluşturmaktadır.

Hayvancılık faaliyetleri Türkiye'de önemli bir yere sahiptir ve kırsal alanda geçim kaynakları arasında ilk sırayı almaktadır. Kırsalda istihdam yaratması, kırsaldan kente göçün önüne geçilmesi ve et, süt, peynir vb. ürünlere dönüştürülerek gelir sağlaması açısından hayvancılık önemli bir sektördür. Ayrıca hayvancılık faaliyetleri kırsalda yaşayan kadınlar içinde önemli bir faaliyet koludur. Kadınlar bu faaliyetlere katılarak hem üretim artışına katkıda bulunmakta hem de kendileri için gelir kaynağı oluşturmaktadırlar. Özellikle son yıllarda Tarım ve Orman Bakanlığı'nın verdiği desteklerden kadınlar da artık faydalanmaya başlamış ve bu alanlardaki faaliyetlerini genişletmişlerdir.

Türkiye'de hayvancılık sektöründe büyükbaş hayvancılığın önemli miktarda destekler verilmektedir. 2023 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hayvancılık desteklemeleri kapsamında çeşitli kalemlerde toplam 13,8 milyar TL destekleme ödemesi yapılmıştır. Destekleme kalemleri içerisinde 4,2 milyar TL ile çiğ süt desteği en çok ödeme yapılan kalemi oluşturmaktadır. AB-Türkiye eş finansman desteği ile IPARD II Programı (2014-2020) kapsamında 42 IPARD ilinde AB standartlarına uygun üretim yapan tarım ve hayvancılık işletmeleri kurulmuştur. IPARD III Programı (2021-2027) döneminde de ülke genelinin IPARD desteklerinden yararlanabilmesi için çalışmalar yürütülmektedir.

Hayvancılığı geliştirmek amacıyla Bakanlığın ilgili birimlerinin proje ve çalışmaları bulunmaktadır. Hayvancılık Genel Müdürlüğü (HAYGEM) Islah Daire Başkanlığı koordinatörlüğünde Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği ile ortak Genomik Siyah Alaca Islahı Projesi (2017-2022) tamamlanmıştır. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)'ne bağlı Enstitü Müdürlüklerinden "Lalahan Uluslararası Hayvancılık Araştırma ve Eğitim Merkez Müdürlüğü" bünyesinde Damızlık Birliği'nden süt miktar ve kalite kayıtları alınmakta, hayvancılık'ta genotipleme çalışmaları yapılmaktadır. 2022 yılından itibaren Genomik Simental Islahı Projesi başlanmış olup, Simental'de ayrıca tip skorlama çalışmaları da yapılmaktadır. Bu projelerde amaç genomik boğa üretimidir.

Tarım ve Orman Bakanlığı "Kırsalda Tarımsal Faaliyetlerin Desteklenmesi" faaliyetleri konusunda, Tarımsal Eğitim, Yayım, Yayın ve Danışmanlık Faaliyetleri kapsamında; "Süt Sığırcılığında Sağım Hijyeni ve Sanitasyon", "Tarımsal Nüfus Gençleşiyor Projesi", "Sürü Yönetimi Elemanı Benim Projesi" ve "Tarımsal Kuraklıkla Mücadele ve Sulamanın Etkinleştirilmesi" eğitimleri 81 İlde il ve ilçe müdürlükleri ve eğitim merkezlerinde gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de hayvan varlığı, koyun varlığı hariç, diğer türlerde genel olarak 2022 yılına kadar her yıl düzenli bir artış göstermektedir. Ancak 2022 yılında tüm türlerde hayvan sayılarında azalma olmuştur. Resmi İstatistik Programı kapsamında TÜİK tarafından yayımlanan Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre, 2000 yılında yaklaşık 47 milyon baş olan Türkiye toplam hayvan varlığı (sığır, manda, koyun, keçi) 2022 yılında %57,3 oranında artış sağlayarak 73

milyon başa ulaşmıştır. Bu dönemler arasında sığır sayısı %56,6, manda sayısı %17,8, koyun sayısı %56,8 ve keçi sayısı %60,8 artış göstermiştir.

Resmi İstatistik Programı uyarınca TÜİK tarafından yayımlanan Tarım ve Orman Bakanlığı kaynaklı istatistiklere göre, 2022 yılında toplam inek sütü üretim miktarı yaklaşık 19 milyon ton iken, sanayiye aktarılan inek sütü miktarı 9,8 milyon tondur.

TÜİK dış ticaret verilerine göre 2013 yılında yaklaşık 107 bin ton olan Türkiye süt ürünleri ihracatı 2021 yılında yaklaşık %103 artarak yaklaşık 217 bin tona çıkmıştır. Ancak Türkiye'nin süt ürünleri ihracatı 2022 yılında yaklaşık 176 bin tona gerilemiştir. Türkiye'nin süt ve süt ürünleri toplam ihracatı içerisinde en büyük payı peynirler almaktadır. Türkiye peynir ihracatı, 2013-2022 yılları arasında %17,9 artış göstermiştir.

Halihazırda süt ve süt ürünleri ihracatı gerçekleştirebildiğimiz ülkeler kısıtlı olup ihracatımızın ise Orta Doğu ülkelerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye'nin süt ürünleri ihracatında Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, ABD, Suudi Arabistan ilk sıralarda yer almaktadır. Avrupa ülkeleri, Güney Kore ve Japonya gibi uzak pazarlar ise karlılıkları sebebi ile süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren ihracatçı firmaların hedef pazarları arasında yer almaktadır.

Türkiye'de son yıllarda tarım sektöründe yaşanan gelişmeler, kamunun yapmış olduğu yatırımlar ve desteklemelerin de etkisiyle hayvancılık özelinde de gözlenmiş olup hayvan sayılarında, verimlilikte ve dolayısıyla üretimde önemli artışlar yaşanmıştır. Bununla birlikte hayvancılık faaliyetinde bazı yapısal sorunların hala devam ettiği de bilinmektedir.

1.GİRİŞ

Bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılık faaliyetleri de uygarlık sürecinin başlamasından bu yana insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuş ve günümüzde de önemini korumaktadır. Hayvancılık sektörü yeterli, dengeli ve sağlıklı beslenme olanağı sağlamasının yanı sıra, süttten tekstile birçok sanayi dalına hammadde sağlamaktadır. Ayrıca, hayvansal üretimin artırılması, özellikle kırsal alanda yaşayan çiftçiler ile kadınlara gelir ve istihdam olanağı yaratarak milli ekonomiye katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, hayvancılık sektörü gıda arz güvenliği, girdi ve istihdam açısından tarımda hayati öneme sahip sektörlerin başında gelmektedir.

Dünya çapında hayvancılık sektörünün en önemli alt sektörlerinden biri olan süt sektörü, güvenilir bir beslenme kaynağı olmasının yanı sıra milyonlarca insanın geçim kaynağını oluşturmaktadır. Süt üretimi temelde sığır, manda, keçi, koyun ve deve varlığına dayanmaktadır. Söz konusu hayvan türlerinin yaygınlığı bölgeler ve ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermekte ve bu durum yem ve su kaynakları, coğrafi koşullar ve iklimsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca beslenme alışkanlıklarına bağlı olarak gelişen pazar talepleri ve toplumun sosyo-ekonomik özellikleri bu yayılımı etkileyen diğer faktörlerdir.

Günümüzde bireylerin beslenme konusunda daha bilinçli bir noktaya gelmesi, hayvansal protein kaynaklarının beslenme düzenindeki önemi hususunda farkındalığın artması ve hayvancılık faaliyetlerinin ekonomik anlamda cazip hale gelmesi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hayvancılığı önemli bir noktaya getirmiştir. Hayvancılık ayrıca kentsel göçü ve bunun ortaya çıkardığı sosyal problemlerin azaltılması gibi sosyal ve ekonomik birçok sorunun çözümüne katkı sağlamaktadır (Ulusal Süt Konseyi [USK], 2018).

Süt sektörünün gelişebilmesi için üreticiden tüketiciye kadar bütün değer zincirini içine alacak bütüncül bir politikanın oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda; 2024-2028 On İkinci Kalkınma Planı’nda Tarım ve Gıda başlığı altında yer alan Politika ve Tedbirler çerçevesinde hayvansal üretimde verim ve kalitenin yükseltileceği, en önemli hayvan girdisi olan yem maliyetlerinin azaltılmasına yönelik mera ıslah çalışmalarına hız verileceği, ürün ve pazar çeşitliliğinin artırılacağı ve süt fiyatlarının, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin maliyet ve gelirlerinin yanı sıra et ve süt üretim dengesi gözetilerek istikrarlı seyretmesinin sağlanacağı” belirtilmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Planı’nda Hayvansal Ürünlerde Arz Güvenliği alt programında, hayvansal ürünlerde verim ve kalitenin artırılarak arz güvencesinin sağlanması ve hayvancılık işletmelerinin büyütülerek modernleştirilmesi, ayrıca hayvan ıslahına yönelik çalışmaların artırılmasının gerekli olduğunu tespitleri yapılmıştır. Bu kapsamda, et ve süt üretiminin artırılmasına yönelik ıslah çalışmalarına hız verileceği, üreticiler için damızlık hayvan temini sağlanacağı, sürdürülebilir üretimi sağlamak için hayvancılık işletmelerinin yeter büyüklüğe ulaşmaları sağlanacağı ve modernleştirilmesine yönelik desteklerin sürdürüleceği; hayvansal üretimde iklim ve çevre şartlarına adapte, yüksek verimli hayvanların ıslahına yönelik projeler geliştirileceği belirtilmiştir.

Sektör farklı sınıflamalara göre şu şekilde tanımlanmaktadır: **NACE Rev.2-Altılı Ekonomik Faaliyet Sınıflaması, 2024: 01.41.31:** Süt hayvancılığı ve çiğ süt üretim faaliyetleri ve **10.51.01-10.51.03:** işlenmiş süt imalatı

G.T.İ.P. No: Bu çalışmada Türkiye süt ürünleri ticareti için kullanılan Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu [GTİP] kodları; **04.01** (401.10-401.20-401.40-401.50), **04.02** (402.10-402.21-402.29-402.91-402.99), **04.03** (403.10-403.20-403.90), **04.04** (404.10), **04.05** (405.10), **04.06** (406.10-406.20-406.30-406.40-406.90) şeklinde olup, 401.10-401.20 GTİP kodlarında ithalat

yapılmadığından bu kodlar ithalat rakamları için kullanılmamıştır, ayrıca 2021 yılına kadar 403.10 (yoğurt) alt GTİP kodunda ticaret yapılırken, 2022 yılında bu kod yerine 403.20 GTİP kodu kullanılmıştır. Belgede dondurma ve yenilebilen diğer buzlar hariç tutulmuştur.

2. TEMEL GÖSTERGELERLE SÜT SEKTÖRÜ

2.1 DÜNYA SÜT SEKTÖRÜ

Küresel nüfus, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir artış göstermiştir. Dünya nüfusu 2015-2022 yılları arasında %7,4 oranında artarak 8 milyara ulaşmıştır. Aynı dönemlerde Afrika'da %18,8 ve Asya'da %8,1 oranında nüfus artışı yaşanırken, Türkiye nüfusu ise %0,7 oranında artış göstermiştir (CLAL, 2024). Dünya nüfusunun 2030 yılında 8,6 milyara, 2050 yılında ise 9,8 milyara ulaşacağı öngörülmüştür. Bu nedenle dünyada gözlemlenen nüfus artışına orantılı olarak besin kaynaklarına, özellikle süt ve süt ürünlerine, olan talebin artması beklenmektedir.

2.1.1 Canlı Hayvan Varlığı

Gelişmekte olan ülkelerde süt hayvancılığı genellikle geçimlik ve küçük çiftçiliklerde yapılmaktadır. Bu hayvanlar genellikle düşük girdi, minimum yönetim ve zor koşullar altında yetiştirilmektedir. Yerel koşullara iyi adapte olan bu hayvanlar süt üretimi için düşük genetik potansiyele sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerdeki süt üretiminin yaklaşık üçte biri manda, keçi, deve ve koyundan sağlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise sütün neredeyse tamamı süt sığırlarından sağlanmaktadır (FAO, t.y).

FAO verilerine göre 2010 yılında dünya sığır, manda, keçi ve koyun varlığı 3.621 milyon baş iken, 2022 yılında %16,7 oranında artarak 4.224 milyon başa çıkmıştır. Aynı dönemde dünya toplam sığır varlığı yaklaşık %10, manda varlığı %5,7, keçi varlığı %24,7 ve koyun varlığı yaklaşık %20,4 artış göstermiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Dünya sığır, manda, keçi ve koyun varlığı (milyon baş)

Yıllar	Sığır	Manda	Keçi	Koyun	Toplam
2010	1.411	194	918	1.098	3.621
2011	1.416	195	932	1.118	3.661
2012	1.427	197	951	1.133	3.708
2013	1.432	197	970	1.157	3.756
2014	1.439	198	987	1.150	3.774
2015	1.452	200	1.007	1.182	3.841
2016	1.470	201	1.035	1.196	3.902
2017	1.477	202	1.051	1.206	3.936
2018	1.486	201	1.065	1.211	3.963
2019	1.503	201	1.104	1.240	4.048
2020	1.520	201	1.122	1.273	4.116
2021	1.531	204	1.125	1.302	4.162
2022	1.552	205	1.145	1.322	4.224

Kaynak: FAO, 2024

FAO verilerine göre 2022 yılında dünya toplam süt ineği varlığı 277 milyon baştır. 2022 yılı sıralamasına göre dünya süt ineği varlığında yaklaşık 55,6 milyon baş ile Hindistan ilk sırada gelmektedir. Türkiye'nin, aynı yıl itibarıyla dünya süt ineği varlığında 11. sırada yer almaktadır.

Tablo 2. Dünya süt ineği varlığında önemli ülkeler (2022 sıralaması)-(bin baş) ve payları

Ülke	2018	2019	2020	2021	2022	Pay (%)*
Hindistan	52.842	54.394	57.586	54.941	55.640	20,1
Pakistan	13.595	14.108	14.640	15.192	15.764	5,7
Brezilya	16.353	16.305	15.954	15.893	15.740	5,7
Çin	12.137	12.249	12.114	12.167	12.176	4,4
ABD	9.432	9.353	9.343	9.442	9.377	3,4
Etiyopya	8.319	8.752	7.556	8.862	9.054	3,3
Bangladeş	8.430	8.466	8.537	8.591	8.645	3,1
Sudan	8.100	8.163	8.226	8.258	8.327	3,0
Tanzanya	7.035	7.295	7.513	7.686	7.860	2,8
Güney Sudan	8.163	7.382	7.382	7.382	7.382	2,7
Türkiye	6.378	6.581	6.309	6.423	7.136	2,6
Rusya	6.726	6.667	6.572	6.394	6.269	2,3
Seçili ülkeler	157.510	159.715	161.731	161.230	163.370	58,9
Diğer ülkeler	114.221	113.528	115.176	114.269	113.993	41,1
Dünya	271.731	273.243	276.908	275.499	277.363	100,0

Kaynak: FAO, 2024* 2022 yılı itibariyle ülkelerin toplam süt ineği içerisindeki payı

Tablo 3'te AB ülkelerinin süt ineği varlığına göre sıralaması gösterilmiştir. 2022 yılı AB süt ineği varlığı yaklaşık 20 milyon baştır. Almanya, 3,8 milyon süt sığıru varlığıyla AB (Birleşik Krallık hariç) içindeki en büyük süt ineği popülasyonuna sahip ülke konumunda olup toplam süt ineği popülasyonunun %17'sini oluşturmaktadır. Almanya ve Fransa ise üye ülkelerinin toplam süt ineği varlığının %35'ini bulundurmaktadır.

Tablo 3. AB ülkelerinde süt sığıru sayısı (bin baş)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
Almanya	4.101	4.012	3.921	3.833	3.810
Fransa	3.554	3.491	3.406	3.322	3.231
Polonya	2.214	2.167	2.126	2.035	2.037
İtalya	1.939	1.876	1.871	1.844	1.865
Hollanda	1.552	1.590	1.569	1.554	1.570
İrlanda	1.369	1.426	1.456	1.505	1.510
Romanya	1.158	1.139	1.122	1.082	1.081
İspanya	817	813	811	809	810
Danimarka	570	563	565	559	556
Avusturya	533	524	525	526	551
Belçika	529	538	538	537	544
Çekya	359	361	357	362	357
İsveç	313	301	304	300	298
Macaristan	239	243	247	281	278
Finlandiya	264	259	256	249	243
Litvanya	256	241	233	225	224
Portekiz	235	234	233	230	224
Bulgaristan	244	227	242	230	213
Letonya	144	138	136	131	128

Slovakya	128	126	122	120	116
Slovenya	103	101	99	101	93
Yunanistan	95	86	90	91	88
Estonya	85	85	84	84	84
Hırvatistan	136	130	110	102	79
Lüksemburg	53	54	54	55	55
Kıbrıs	32	35	39	39	38
Malta	6	6	6	6	6
Birleşik Krallık	1.879	1.867	:	:	:
AB-27	21.029	20.766	20.522	20.213	20.074

Kaynak: Eurostat, 2023

2.1.2 Çiğ Süt Üretimi

Dünya süt üretimi sığır, manda, keçi, koyun ve deveden sağlanmaktadır. Her türün varlığı ve önemi bölgeler ve ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Süt hayvancılığı türlerini belirleyen temel unsurlar yem, su ve iklimdir. Diğer faktörler arasında pazar talebi, beslenme gelenekleri ve bireysel hanelerin sosyo-ekonomik özellikleri yer almaktadır (FAO, t.y).

Tablo 4'te 2010-2022 yılları arasında türlere göre dünya süt üretimi gösterilmiştir. Dünyada 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 926 milyon ton olarak gerçekleşen toplam süt üretiminin %81,3'ü inek sütü, %15,5'i manda sütü, %2,1'i keçi sütü ve %1,1'i ise koyun sütünden oluşmaktadır. Dünya canlı hayvan varlığının önemli bir kısmını oluşturan koyunun düşük süt verimi nedeniyle süt üretimindeki payı oldukça düşük düzeydedir (FAO, 2024).

Tablo 4. Yıllar itibarıyla dünya süt üretimi (bin ton)

Yıllar	İnek	Manda	Keçi	Koyun	Toplam
2010	600.359	96.655	14.972	9.766	721.752
2011	614.326	100.449	15.462	9.608	739.845
2012	629.440	103.484	15.755	9.576	758.255
2013	636.522	107.002	15.944	9.647	769.116
2014	658.836	114.164	16.367	9.752	799.118
2015	671.432	116.157	16.648	9.813	814.050
2016	676.454	120.303	17.270	9.957	823.984
2017	691.968	126.320	18.117	10.228	846.633
2018	706.679	132.548	18.392	10.138	867.757
2019	721.748	137.019	18.430	10.395	887.593
2020	750.169	137.530	19.178	10.310	917.186
2021	757.335	149.445	19.467	10.292	936.539
2022	753.320	143.572	19.176	10.087	926.155

Kaynak: FAO, 2024

2010 yılından itibaren artış eğiliminde olan küresel süt üretimi 2022 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %1,1 oranında düşüş göstermiştir. 2022 yılında yüksek enflasyonunu yanında olumsuz hava koşulları da üreticileri zor durumda bırakmıştır (International Farm Comparison Network [IFCN], 2023a).

Tablo 5'te Bölgeler itibarıyla süt üretimi gösterilmiştir. 2022 yılı FAO tahminlerine göre, bölgelere göre süt üretiminde Asya %45 oran ile en yüksek payı alırken, Avrupa %25,1 ve Kuzey Amerika %12,1 pay almaktadır (FAO, 2022). Asya'da süt üretiminin, başta Türkiye

Hindistan ve Çin olmak üzere bazı önde gelen üreticilerdeki üretim azalışı nedeniyle 2021 yılına göre % 1,7 azalarak 416 milyon tona düşmesi bekleniyor. Avrupa’da süt üretimdeki azalma Fransa, İsveç ve Ukrayna’da süt üretimindeki düşüşten kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Bölgelere göre süt üretimi (milyon ton)

Bölgeler	2018	2019	2020	2021	2022 (Tahmin)	2022 Pay (%)
Asya	369	385	405	423	416	44,9
Avrupa	230	232	235	234	232	25,1
Kuzey Amerika	108	109	111	112	112	12,1
Güney Amerika	65	66	68	68	68	7,3
Afrika	45	46	48	49	48	5,2
Okyanusya	31	31	31	31	30	3,2
Orta Amerika ve Karayipler	19	19	20	20	20	2,2

Kaynak: FAO, 2024

Dünya süt üretiminde Hindistan ilk sırada yer almakta ve bu konumunu yıllardır sürdürmektedir. Hindistan 2022 yılı itibarıyla toplam süt üretiminin %23,1’sini karşılamıştır. Hindistan aynı zamanda dünyadaki en düşük maliyetli süt üreticisi olma ayrıcalığına da sahiptir. Avrupa’daki büyük ölçekli çiftliklerinin aksine, 1-3 sağmal hayvandan oluşan çiftlikler, Hindistan’ın kırsal kesimlerinde 600 milyondan fazla insanın geçimi için hayati önem taşımaktadır. Dünya süt üretiminde diğer önemli üretici ülkelerden ABD’nin payı %11,1 ve Pakistan’ın payı ise %6,7’dir.

Tablo 6. Dünya süt üretiminde önemli ülkeler (bin ton)

Ülke	2018	2019	2020	2021	2022
Hindistan	187.749	198.440	209.960	221.092	213.771
ABD	98.714	99.109	101.318	102.671	102.747
Pakistan	53.949	55.957	57.782	59.666	61.614
Çin	35.029	36.332	38.745	41.215	39.894
Brezilya	35.197	36.250	36.668	36.527	35.944
Rusya	30.606	31.354	32.219	32.333	32.978
Almanya	33.110	33.103	33.189	32.507	32.399
Fransa	26.023	26.036	26.289	25.829	25.029
Türkiye	22.121	22.960	23.504	23.200	21.563
Yeni Zelanda	21.947	21.786	21.871	21.886	21.051
Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	15.311	15.671	15.686	15.670	15.541
Polonya	14.179	14.511	14.831	14.890	15.218
Hollanda	14.426	14.944	14.932	14.608	14.979
İtalya	13.132	13.300	13.510	13.998	13.972
Dünya	867.757	887.593	917.186	936.563	926.178

Kaynak: FAO, 2024

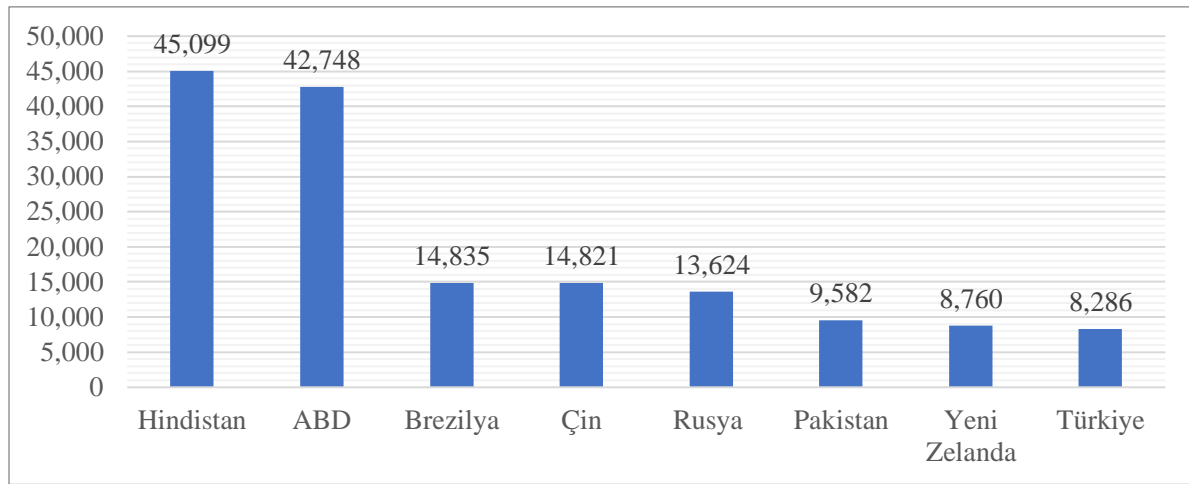
Tablo 7’de ülkelere göre inek sütü üretimi gösterilmiştir. Hindistan dünya inek sütü üretimi liderliğini 2020 yılında ABD’den almıştır. FAO verilerine göre Hindistan, 2022 yılında süt üretimini 2018 yılına göre %20,6 artırarak 108 milyon tona çıkarmıştır. 2022 yılı verilerine göre, dünya süt üretiminde diğer önemli süt üretici ülkeler ABD, Brezilya Çin, Rusya’dır.

Tablo 7. Ülkelere göre inek sütü üretimi (bin ton)

Ülke	2018	2019	2020	2021	2022	Pay (%)*
Hindistan	89.834	96.647	108.307	108.339	108.371	14,4
ABD	98.687	99.083	101.291	102.645	102.722	13,6
Brezilya	34.925	35.966	36.376	36.239	35.647	4,7
Çin	30.746	32.012	34.400	36.827	35.614	4,7
Rusya	30.345	31.101	31.960	32.079	32.739	4,3
Almanya	33.087	33.080	33.165	32.507	32.399	4,3
Fransa	25.055	25.062	25.235	24.761	23.968	3,2
Pakistan	19.858	20.606	21.383	22.189	23.026	3,1
Yeni Zelanda	21.947	21.786	21.871	21.886	21.051	2,8
Türkiye	20.037	20.782	21.749	21.370	19.912	2,6
Dünya	706.679	721.748	750.169	757.335	753.321	100,0

Kaynak: FAO, 2024*2022 yılı

Şekil 1. Ülkeler itibariyle inek sütü üretim değeri (Milyon \$)-2022

Kaynak: FAO, 2023

Holstein-Friesian, Birleşik Krallık, Avrupa ve ABD'deki en yaygın süt ineği türü olup, çok yüksek süt verime sahiptirler. Birleşik Krallık'ta günde ortalama 22 litre süt alınırken, bazı inekler laktasyonun en yoğun olduğu dönemde günde 60 litreye kadar süt verimine sahiptir. ABD'de de ortalama verim daha da yüksek olup, günde 30 litrenin üzerine çıkmaktadır (CIWF, 2023).

AB'de süt sektörü toplam hayvancılık üretimine en fazla katkı sağlayan sektördür. AB dünyadaki toplam inek sütünün yaklaşık %25'ini üretmektedir. AB ülkeleri içerisinde Almanya ve Fransa dünya inek sütü üretiminde ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Almanya, 2021 yılında yaklaşık 32 milyon ton inek sütü üretimiyle AB'nin en büyük süt üretici ülkesi konumundadır. Ancak 2015 yılından itibaren AB'de süt üretim kotalarının kaldırılmasıyla birlikte, başta İrlanda ve Hollanda olmak üzere hemen hemen her AB ülkesinde süt üretim miktarı artmıştır (Anonymous, 2021).

AB süt ve süt ürünleri sektörünün yasal dayanağı, tarım piyasalarının Ortak Piyasa Düzenine dair (AB) 1308/2013 sayılı Tüzük kapsamında olup süt ve süt ürünleri, içme sütü ve sürülebilir yağlara ilişkin AB pazarlama standartlarını içermektedir.

AB süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzeni, Ortak Tarım Politikasının (OTP) 1968 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte, uygulanan ilk piyasa sistemlerinden birisi olmuştur. Uygulanan sistemin başarısı neticesinde 1970'lerin ortasından itibaren AB belirli süt ürünlerinde arz

fazlalıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Arz fazlalığı ile mücadele etmek amacıyla 1970'lerin ortasından itibaren süt ve süt ürünleri ortak piyasa sisteminin temelini süt üretimini kısıtlayıcı önlemler oluşturmuştur. Önlemlerin temelini üretimi bırakma ve sürü değişim programları, ortak sorumluluk vergisi ve süt kotası oluşturmuştur. AB'de süt üretimi 1984-2015 yılları arasında süt kota sistemi ile yürütülmüştür. Kota sisteminde her üye ülkeye ulusal kota tahsis edilmekteydi. Üye ülkeler bunu üreticilere doğrudan satış kotası ve dolaylı satış kotası olarak tahsis etmişlerdir. Doğrudan satış, süt üreticisinin ürettiği sütü veya süt ürününü doğrudan tüketiciye satması, dolaylı satış ise üreticinin sütünü başka bir alıcıya veya aracılara satarak süt ve süt ürünlerinin tüketiciye ikinci, hatta üçüncü elden ulaşmasıdır. Süt üreticileri kendilerine tahsis edilen kotaları aşmaları durumunda "Süper Vergi" ödemekle yükümlüdür.

AB, süt üreticilerini güçlendirmek ve sektörü daha fazla piyasa odaklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak amacıyla 2012 yılından itibaren "Süt Paketi"ni uygulamaya başlamıştır. AB, tedarik zincirindeki süt çiftçilerinin pozisyonunu artırmak ve süt sektörünü daha güçlü pazar yönelimine teşvik etmeyi hedeflemiştir. Bu paket ile süt üreticileri ve sanayiciler arasında sözleşme yapılması zorunlu hale getirilmiş ve belirli limitler dahilinde süt üreticilerine toplu sözleşme hakkında tanınmıştır. Ayrıca, üye devletlere, Menşe Adı (PDO -Protected Designation of Origin) ve Mahreç İşaretine sahip (PGI-Protected Geographical Indicators) peynirlerin arzını belirli koşullar altında yönetebilme imkanı verilmektedir. Branşlar arası örgütler için özel kurallar getirilerek, örgütler arasında inovasyon, araştırma, promosyon kalite artırımı vs. türünde bilgi paylaşımı ile üretimde ve piyasalara şeffaflık getirilmesi hedeflenmiştir. Paketin içerdiği diğer önlemler; üye ülkelerin çiftçiler ve süt ürünleri arasında yazılı sözleşme ve süt/süt ürünleri üreticileri ve çiftçiler arasında asgari sözleşme süreleri sunma zorunluluğu getirebilmesini ve çiftçilerin müzakere açısından güçlendirilmesi için üretici örgütlenmesi yöntemiyle toplu olarak sözleşme müzakere edebilme olanağını sağlamıştır. Süt/süt ürünleri üreticileri ve çiftçiler arasında yapılan sözleşme sütün kalitesinden, teslim tarihleri, teslim şekli vs. konularında detaylı unsurlar içerdiğinden dolayı süt çiftçileri taahhütlerin yerine getirilmesini sağlamakla yükümlüdürler.

Dünyada Sanayiye Aktarılan İnek Sütü

IFCN verilerine göre, dünyada üretilen toplam inek ve manda sütünün yaklaşık %62'si sanayiye aktarılmakla birlikte, bu oran dünya ve ülkeler bazında çiğ süt fiyatları, çiğ süt arzı ve sağmal inek sayısındaki düşüş gibi birçok faktör nedeniyle yıldan yıla değişiklik göstermektedir. Dünyadaki süt üretiminin büyük çoğunluğu, üretildiği bölgede pastörize ve fermente ürünler de dahil olmak üzere taze süt ürünleri şeklinde tüketilmektedir.

Tablo 8'de dünyada süt üretim ve ticaretinde önemli olan ülkelere ilişkin CLAL tarafından yayınlanan bazı göstergeler yer almaktadır. Buna göre AB ülkelerinde üretilen inek sütünün %90'dan daha fazlası sanayiye aktarılmaktadır. Birleşik Krallıkta üretilen inek sütünün neredeyse tamamını sanayiye aktarıldığı görülmektedir. Uruguay'da 2021 yılı itibarıyla sanayiye aktarılan inek sütünün %97'si sanayiye aktarılmıştır. Türkiye'de ise üretilen inek sütünün sanayiye aktarılma oranı son 3 yılda %45 ile %47 oranları arasındadır.

Tablo 8. Seçili ülkelerde süt üretimine ilişkin göstergeler

Ülkeler	Gösterge	2022	2021	2020	2019
Arjantin	Sanayiye aktarılan süt miktarı	10.743	10.739	10.329	9.614
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)	93,0	93,0	92,9	93,0
	Kendi kendine yeterlilik (%)	100	100	100	100
Şili	Sanayiye aktarılan süt miktarı	2.209	2.268	2.275	2.145
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)	97,0	-	-	-
	Kendi kendine yeterlilik (%)	99,5	99,5	99,5	99,5

AB-27	Sanayiye aktarılan süt miktarı	144.652	144.489	144.902	142.566
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)	95,0	93,8	94,0	93,4
	Kendi kendine yeterlilik (%)	114,3	117,1	118,1	119
Belarus	Sanayiye aktarılan süt miktarı		7.820	7.766	7.394
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)		-	-	-
	Kendi kendine yeterlilik (%)	102,3	102,7	102,6	103,1
Uruguay	Sanayiye aktarılan süt miktarı	2.089	2.118	2.077	1.970
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)		97,1	94,2	90,9
Brezilya	Sanayiye aktarılan süt miktarı	23.797	25.093	25.612	24.976
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)		69	70,2	69,4
Japonya	Süt üretimi	7.617	7.592	7.438	7.314
	Sanayiye aktarılan süt miktarı	7.571	7.543	7.389	7.314
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)	99,4	99,4	99,3	100,0
Birleşik Krallık	Sanayiye aktarılan süt miktarı	15.317	15.448	15.464	15.324
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)		99,9	99,3	98,8
	Kendi kendine yeterlilik (%)	91,8	90,9	91,1	91,4
Türkiye	Sanayiye aktarılan süt miktarı	9.751	10.051	9.841	9.506
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)		47,0	45,2	45,7
	Kendi kendine yeterlilik (%)	-	104,2	102,5	103,8
ABD	Sanayiye aktarılan süt miktarı	102.722*	102.646*	101.292*	99.084*
	Sanayiye aktarılan süt miktarı (%)	100,0	100,0	100,0	100,0
	Kendi kendine yeterlilik (%)	112,7	112,8	111,7	110,5

Kaynak: CLAL, 2023a*tahmin

2.1.3 Dünya Süt Ürünleri Üretimi

Süt ve süt ürünleri, önemli miktarda protein ve kalsiyum, magnezyum, selenyum, riboflavin, B5 ve B12 vitaminleri dahil olmak üzere mikro besin maddeleri sağlayan besin açısından yoğun gıdalardır (FAO, 2016).

Dünyada en fazla üretimi yapılan süt ürünü peynir olmakla birlikte, 2022 yılında dünyada yaklaşık 26 milyon ton peynir üretimi gerçekleşmiştir. Diğer önemli bir süt ürünü olan tereyağının 2022 yılı üretim miktarı yaklaşık 13 milyon tondur.

Tablo 9. Dünya süt ürünleri üretimi (bin ton)

Yıl	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Taze süt ürünleri*	397.909	419.578	432.975	432.641	439.668	443.861	454.512
Peynir, taze veya işlenmiş	23.252	23.724	24.087	24.467	24.747	25.255	25.507
Sütten elde edilen tereyağı ve diğer katı	11.202	11.513	11.720	12.097	12.380	12.478	12.715
Yağlı Süt tozu	5.162	4.974	4.829	5.096	5.299	5.420	5.349
Yağsız süt tozu	4.519	4.487	4.416	4.438	4.650	4.494	4.610
Peynir altı suyu tozu	2.996	3.099	3.157	3.274	3.262	3.336	3.404
Kazein	371	387	371	369	369	377	392

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031, 2023* taze süt ürünleri, işlenmiş ürünler kapsamına girmeyen tüm süt ürünlerini ve sütü içerir.

Tablo 10'da süt ürünlerinin süt eşdeğeri miktarları görülmektedir. Süt miktarı sanayiye aktarılan süt olup, göstergeler dünyada en büyük ihracatçı ülkelerin verilerini içermektedir. Buna göre, 2022 yılı itibarıyla sanayiye aktarılan toplam süt miktarı 393 milyon tondur. Bu

sütün %13,4'ü içme sütü tüketiminde kullanılırken, %38,2'si peynir üretiminde kullanılmaktadır (CLAL, 2023b).

Tablo 10. Dünya süt üretim ve kullanımı (süt eş değeri-bin ton)*

Ürün	2018	2019	2020	2021	2022
Toplam işlenen sütün eşdeğer süt miktarı	377.983	379.912	388.693	392.370	393.472
İçme sütü	54.204	53.152	54.036	53.707	52.830
İçme sütünün süt içerisindeki oranı	14,3	14,0	13,9	13,7	13,4
Peynir	141.317	142.710	145.055	149.516	150.357
Peynirin süt içerisindeki oranı	37,4	37,6	37,3	38,1	38,2
(Yağlı süt tozu (WMP))	21.117	21.438	22.172	22.078	20.711
WMP süt içerisindeki oranı	5,6	5,6	5,7	5,6	5,3
Yağsız süt tozu (SMP)	37.642	37.814	38.789	37.889	37.010
SMP süt içerisindeki oranı	10,0	10,0	10,0	9,7	9,4
İçme sütü+peynir+WMP+SMP	254.280	255.113	260.052	263.189	260.907
İçme sütü+peynir+WMP+SMP'nin işlenen süt içerisindeki oranı	67,3	67,2	66,9	67,1	66,3

Kaynak: CLAL, 2023b * Ürün ağırlığını süt eşdeğerine dönüştürmek için kullanılan varsayımlar:

1 kg peynir elde etmek için 8,50 kg tam yağlı çiftlik sütü gerekir

1 kg WMP elde etmek için 7,81 kg tam yağlı çiftlik sütü gerekir

1 kg SMP elde etmek için 10,72 kg tam yağlı çiftlik sütü gerekir

1 kg Yoğunlaştırılmış süt elde etmek için 2 kg tam yağlı çiftlik sütü gerekir

2.1.4 Dünya Süt Ürünleri Dış Ticareti

Küresel olarak artan nüfus, süt ürünleri de dahil olmak üzere gıdaya olan talebin artması anlamına gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde artan küresel nüfus, süt ürünleri tüketiminin artmasına, dolayısıyla pazarın büyümesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca hızlı kentleşme ve değişen beslenme kalıpları nedeniyle süt ürünleri de dahil olmak üzere işlenmiş ve kullanışlı gıdalara doğru bir kayma yaşanmaktadır. Şehirlere göç eden nüfus arttıkça, paketlenmiş ve hazır süt ürünleri seçeneklerine olan talep de artmaktadır. Bunun dışında, süt ürünlerinin kalsiyum ve protein içeriği gibi sağlığa olan faydaları konusunda artan farkındalık, tüketimin artmasına yol açmıştır. Süt ürünleri dengeli beslenmenin önemli bir parçası olarak kabul edilmekte ve bu da sağlık bilincine sahip tüketiciler arasında süt ürünlerine olan talebi artırmaktadır. Bunların yanı sıra, tüketime hazır seçeneklerin rahatlığı nedeniyle süt bazlı atıştırmalıkların ve tatlıların popülaritesi artmıştır. Bu trend, tüketicilerin atıştırma tercihlerine göre uyarlanmış yeni süt ürünlerinin geliştirilmesini teşvik etmektedir. Buna paralel olarak peynir altı suyu proteini ve laktoz gibi süt türevlerinin gıda işleme endüstrisinde kullanımı artmaktadır. Bu bileşenler çeşitli işlenmiş gıdaların besin profilini ve işlevselliğini artırmaktadır. Ayrıca uluslararası ticaret süt ürünleri pazarında hayati bir rol oynamaktadır. Farklı süt ürünleri üretim kapasitelerine sahip ülkeler ticarete girdikçe, bu durum dünya çapındaki fiyatları, bulunabilirliği ve tüketim kalıplarını etkilemektedir. Bunların yanında süt ürünleri işleme teknolojilerindeki ilerlemeler, üretim verimliliğinin artmasına, ürün çeşitliliğine ve raf ömrünün uzamasına yol açmıştır. Paketleme ve dağıtımdaki yenilikler de pazarın genişlemesine katkıda bulunmuştur (İmarc, 2023).

Süt ürünlerinin her biri (temel ürünler: peynir, tereyağı, yağsız süt tozu, tam yağlı süt tozu, yoğunlaştırılmış süt, dökme ve paketlenmiş süt, krema, yoğurt ve ayran, yağ katkılı süt tozu - FFMP; ve yan ürünler: peynir altı suyu tozu, peynir altı suyu protein konsantreleri, laktoz, bebek sütü formülü, kazeinler ve kazeinatlar) farklı bir ticari profile (ithalat/ihracat) sahiptir (CLAL, 2023c).

Süt ürünlerinin çoğu yurt içinde tüketilmektedir. Dünya süt üretiminin yalnızca küçük bir kısmı (%7 civarı), bozulabilirliği ve yüksek su içeriği (%85'ten fazla) nedeniyle uluslararası olarak ticarete konu olmaktadır. Yağlı süt tozu (WMP) ve yağsız süt tozu (SMP)'nun dünya üretiminin %50'sinden fazlası ticarete konu olmaktadır (OECD/FAO, 2024).

Tablo 11'de bölgeler itibarıyla süt ürünleri ithalatı miktarı ve payı görülmektedir. Asya-Güneydoğu bölgesi %40,2'lik yüksek bir pay ile süt ürünleri ithalatında ilk sırada gelmektedir. Bölgeyi Afrika ve Güney Amerika Bölgeleri takip etmektedir.

Tablo 11. Bölgeler itibarıyla başlıca süt ürünleri ithalatı ve payı

Coğrafi Alan	Nüfus (bin kişi)	2022 ithalat (ton)	İthalat içerisindeki payı (%)
Asya - Güneydoğu	2.340.925	7.589.660	40,2
Afrika	1.426.162	2.347.620	12,4
Avrupa ekstra AB	303.837	2.098.757	11,1
Güney Orta Amerika	659.860	1.965.254	10,4
Asya - Orta Doğu	278.795	1.470.634	7,8
Avrupa Birliği	447.315	1.417.640	7,5
Kuzey Amerika	376.881	1.008.467	5,3
Asya	2.091.303	522.065	2,8
Okyanusya	45.039	413.490	2,2
Sınıflandırılmamış diğer ülkeler		58.200	0,3
		18.891.787	

Kaynak: CLAL, 2023d

Tablo 12'de yıllar itibarıyla dünya süt ürünleri ihracat miktarları verilmiştir. 2010-2022 yılları arasında toplam süt ürünleri ihracat miktarı yaklaşık %38 oranında artış göstermiştir. 2022 yılında süt ürünleri ihracatı 2021 yılına göre yaklaşık %4 azalarak 12,1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 12. Dünya süt ürünleri ihracatı (bin ton)

Yıl	Tereyağı	Peynir	Yağsız süt tozu (SMP)	Yağlı süt tozu (WMP)	Peynir altı suyu tozu	Toplam
2010	914	2.792	1.675	2.073	1.326	8.780
2011	915	2.903	1.819	2.223	1.474	9.334
2012	1.004	2.956	1.913	2.280	1.635	9.788
2013	1.034	3.091	2.090	2.500	1.809	10.524
2014	1.075	2.994	2.276	2.581	1.804	10.730
2015	1.040	2.906	2.373	2.587	1.831	10.737
2016	1.096	3.060	2.326	2.510	1.952	10.944
2017	1.019	3.165	2.590	2.472	1.916	11.162
2018	1.029	3.198	2.753	2.547	1.904	11.431
2019	1.116	3.405	2.657	2.712	1.948	11.838
2020	1.016	3.446	2.659	2.770	2.005	11.896
2021	986	3.557	2.741	2.828	2.051	12.163
2022	994	3.604	2.772	2.769	1.971	12.110

Kaynak: OECD, 2023

Küresel süt ürünleri ithalatı 2021 yılına kadar, bazı yıllar düşüş olmasada, genel olarak artış göstermiştir. 2022 yılında küresel süt ürünleri ithalatının bir önceki yıla göre yaklaşık %5 oranında azaldığı görülmektedir (Tablo 13).

Tablo 13. Dünya süt ürünleri ithalatı (bin ton)

Yıl	Tereyağı	Peynir	Yağsız süt tozu	Yağlı Süt tozu	Peynir altı suyu tozu	Toplam
2010	812	2.291	1.582	2.048	988	7.721
2011	880	2.457	1.816	2.173	1.103	8.429
2012	862	2.637	2.013	2.367	1.215	9.094
2013	929	2.866	2.011	2.503	1.303	9.612
2014	1.017	2.858	2.245	2.793	1.336	10.249
2015	951	2.882	2.310	2.589	1.362	10.094
2016	1.032	2.981	2.341	2.614	1.498	10.466
2017	928	3.079	2.536	2.579	1.549	10.671
2018	974	3.187	2.577	2.769	1.578	11.085
2019	1.038	3.312	2.628	2.817	1.523	11.318
2020	1.024	3.400	2.599	2.846	1.687	11.556
2021	1.003	3.585	2.728	2.821	1.736	11.873
2022	994	3.604	2.772	2.769	1.657	11.796

Kaynak: OECD, 2023

Almanya, dünyanın önde gelen süt ithalat pazarı olarak ilk sırada yer almaktadır. Ülke, süt de dahil olmak üzere gıda ürünleri konusunda yüksek kalite standartlarıyla tanınmakta ve bu da ülkeyi hem yerli hem de uluslararası tedarikçiler için cazip bir pazar haline getirmektedir. Hollanda, süt ürünleri ithalatında Almanya'dan sonra gelmektedir. Süt ürünleri endüstrisiyle tanınan ülkenin, iç süt talebinin karşılanmasında ithalat önemli bir rol oynamaktadır. Hollanda aynı zamanda gelişmiş süt işleme teknolojileriyle de tanınmakta ve bu da ülkeyi küresel süt ticaretinde önemli bir oyuncu haline getirmektedir. Çin'in hızla büyüyen orta sınıfı ve süt ürünlerine yönelik artan talep, süt de dahil olmak üzere Çin'in ithalatını artırmaktadır. Ülkenin nüfus büyüklüğü, süt ve süt ürünleri için önemli bir pazar yaratmakta ve bu da ülkeyi küresel süt tedarikçileri için cazip bir destinasyon haline getirmektedir. Belçika, ithalat listesinde dördüncü sırada yer almaktadır. Belçika, güçlü bir süt ürünleri tüketimi geleneğine sahiptir ve iç talebini karşılamak için önemli miktarda süt ithal etmektedir. Ülke aynı zamanda Avrupa'da süt işleme ve dağıtım konusunda da önemli bir merkez görevi görmektedir. İtalya, zengin mutfak mirasıyla tanınmakta ve süt ürünleri İtalyan mutfağında çok önemli bir rol oynamaktadır. Ülke önemli bir süt üreticisi olmasına rağmen, İtalya'nın ithalat pazarı yurt içinde kolayca bulunamayan belirli süt ve süt ürünleri türlerine olan talebi yansıtmaktadır (Global Trade, 2023).

2.1.5 Ürün Bazında Dünya Süt Ürünleri Piyasaları

Küresel süt ticareti, dünya çapında süt ürünlerine olan talebin karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Süt, çoğunlukla işlenmiş süt ürünleri biçiminde ticarete konu olmaktadır. AB, Yeni Zelanda ve ABD'nin işlenmiş süt ürünlerinin en büyük ihracatçıları olmaya devam etmesi ve toplam ihracatın yaklaşık %70'ini birlikte oluşturması; Çin'in peynir, tereyağı ve SMP dahil olmak üzere süt ürünlerinin dünyanın en büyük ithalatçısı olmaya devam etmesi beklenmektedir (OECD, 2024).

Süt

Sıvı süt, dünya çapında yaygın tüketimi ve günlük beslenmedeki önemli rolü nedeniyle süt ürünleri pazarındaki en büyük segmenttir. İşlenmiş sütün raf ömrünün diğer süt ürünlerine göre nispeten daha uzun olması, onu tüketiciler için uygun ve güvenilir bir seçim haline getirmektedir. Tam yağlı, yağsız ve laktozsuz süt gibi farklı süt çeşitlerinin mevcudiyeti, farklı beslenme tercihlerine sahip daha geniş bir tüketici tabanına hitap ederek pazar hakimiyetine daha da katkıda bulunmaktadır (İmarc, 2023).

Tablo 14’de dünya süt ticareti ile ilgili bilgiler yer almaktadır. UN Comtrade 2023 verilerine göre, 2022 yılında dünyada yaklaşık 14 milyar değerinde süt ve ürünleri ihracatı, 14,6 milyar \$ değerinde süt ve ürünleri ithalatı gerçekleşmiştir.

Tablo 14. Dünya süt ticareti (Miktar: bin ton; Değer: milyon \$)

İhracat								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Paket süt (0401.10-0401.20)								
İhracat Miktar	11.350	11.160	11.208	10.357	11.660	11.223	9.874	9.112
İhracat Değer	5.273	5.113	6.000	6.094	6.113	5.896	6.441	6.581
Krema (0401.30-0401.40-0401.50)								
İhracat Miktar	1.377	1.368	1.479	1.286	1.413	1.499	1.632	1.570
İhracat Değer	2.248	2.464	3.375	3.472	3.118	3.049	3.792	4.618
Yoğunlaştırılmış süt (0402.91-0402.99)								
İhracat Miktar	1.773	1.679	1.833	1.785	1.869	1.998	1.821	1.452
İhracat Değer	2.359	2.105	2.447	2.390	2.476	2.625	2.748	2.776
İthalat								
Paket süt (0401.10-0401.20)								
İthalat Miktar	10.997	11.459	12.267	11.621	10.967	10.364	10.007	10.286
İthalat Değer	5.232	5.182	6.195	5.995	5.784	5.941	6.268	7.149
Krema (0401.30-0401.40-0401.50)								
İthalat Miktar	1.148	1.244	1.234	1.400	1.547	1.395	1.491	1.551
İthalat Değer	2.055	2.255	3.281	3.535	3.328	2.963	3.942	4.663
Yoğunlaştırılmış süt (0402.91-0402.99)								
İthalat Miktar	1.758	1.792	1.848	2.032	1.969	1.880	1.842	1.572
İthalat Değer	2.549	2.465	2.573	2.693	2.725	2.710	2.760	2.772

Kaynak: UN Comtrade, 2023

2015-2022 yılları arasında paket süt ve yoğunlaştırılmış süt ihracat ve ithalat miktarı azalırken, krema ihracat ve ithalat miktarı artış göstermiştir. Süt ihracatına bakıldığında sütün dünyada en fazla paket süt halinde ticarete konu olduğu görülmektedir. 2022 yılında dünyada toplam 6,6 milyar \$ değerinde paket süt ihracatı gerçekleşmiştir. 2022 yılında Almanya yaklaşık %16 pay ile dünya paket süt ihracatında ilk sırada yerini almıştır (Ek Tablo 5).

Paket süt ihracatında diğer önemli ülke ise %10,3 pay ile Belçika’dır. Dünya krema ihracatında sırasıyla Hollanda (%15), Almanya (%14,5), Fransa (%11,1) ve Yeni Zelanda (%9,9) ilk sıralarda gelmektedir. Dünya yoğunlaştırılmış süt ihracatında Hollanda (%22,1), Almanya (%21,7), Belçika (%10,3) ve Fransa (%7,0) önemli oyuncular olarak karşımıza çıkmaktadır. 2022 yılı itibarıyla bu ülkeler toplam yoğunlaştırılmış süt ihracatının %61,1’ini karşılamıştır (Ek Tablo 7).

Küresel peynir piyasaları

2022 yılında dünyada yaklaşık 25,6 milyon ton peynir üretimi gerçekleşmiştir. Dünyanın en büyük peynir üreticileri arasında yaklaşık %43 pay ile AB gelmektedir. AB'yi dünya toplam peynir üretiminin %24,5'ini oluşturan ABD takip etmektedir.

2022 yılında dünyada 3.604 bin ton peynir ticarete konu olmuştur. Dünya peynir üretiminde lider konumda olan AB, %40,4 pay ile dünya peynir ihracatında da ilk sırada yer almaktadır. AB ülkeleri içerisinde Almanya, dünyanın en büyük peynir ihracatçısı olurken, ülkeyi Hollanda takip etmektedir. 2022 yılı itibarıyla dünya peynir ithalatında ilk sırayı %14 pay ile Birleşik Krallık almıştır. Çin peynir ithalatı 2021 yılında bir önceki yıla göre %32 oranında artış göstermiştir.

Dünya peynir tüketiminin üretim artışına paralel olarak yıllar itibarıyla arttığı görülmektedir. En çok tüketilen ikinci süt ürünü olan toplam peynir tüketiminde en büyük pay Avrupa ve Kuzey Amerika'ya ait olmakla birlikte, kişi başına tüketimin önümüzdeki dönemde artmaya devam etmesi beklenmektedir. OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031, raporunda 2022 yılı itibarıyla kişi başı peynir tüketiminin AB'de ortalama 21,32 kg, ABD'de 17,76 kg, Rusya'da 5,86 kg ve Türkiye'de 2,52 kg olduğu belirtilmektedir.

Tablo 15. Dünya peynir piyasaları (bin ton)

Ülke	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Pay (%)
Üretim									
AB	9.824	10.024	10.165	10.270	10.551	10.680	10.836	10.913	42,8
ABD	5.367	5.525	5.733	5.914	5.959	6.012	6.207	6.240	24,5
Brezilya	754	745	771	760	760	770	792	821	3,2
Mısır	604	587	630	607	613	594	600	612	2,4
Rusya	549	536	462	473	524	566	571	588	2,3
Kanada	425	455	474	487	492	499	499	500	2,0
Dünya	22.843	23.252	23.724	24.087	24.467	24.747	25.255	25.507	100,0
İhracat									
AB	1.105	1.240	1.275	1.279	1.348	1.400	1.401	1.456	40,4
ABD	318	286	340	348	357	355	406	396	11,0
Yeni Zelanda	303	342	352	330	333	324	362	356	9,9
Birleşik Krallık	152	164	172	190	209	193	177	175	4,9
Avustralya	172	167	171	166	158	152	165	163	4,5
İran	30	49	48	40	75	90	104	93	2,6
Suudi Arabistan	127	61	68	78	81	89	80	78	2,2
Dünya	2.906	3.060	3.165	3.198	3.405	3.446	3.557	3.604	100,0
İthalat									
Birleşik Krallık	494	489	494	523	538	495	501	505	14,0
Rusya	209	223	226	250	279	313	341	323	9,0
Japonya	256	256	276	289	296	292	295	300	8,3
Suudi Arabistan	164	175	174	172	175	181	195	201	5,6
AB	187	195	191	197	212	223	190	188	5,2
Çin	76	97	108	108	115	129	170	161	4,5
Kore	112	110	125	124	131	148	157	159	4,4
ABD	136	131	138	138	140	128	144	145	4,0
Meksika	116	126	122	123	121	114	119	123	3,4
Dünya	2.882	2.981	3.079	3.187	3.312	3.400	3.585	3.604	100,0
Tüketim									
AB	8.893	9.004	9.081	9.188	9.415	9.488	9.639	9.645	37,8
ABD	5.126	5.346	5.493	5.675	5.752	5.751	5.950	5.984	23,5
Rusya	732	733	662	699	775	849	876	880	3,5
Brezilya	773	785	799	786	785	797	817	843	3,3

Birleşik Krallık	777	766	779	804	801	790	822	829	3,3
Mısır	522	511	548	531	508	534	577	590	2,3
Kanada	431	470	481	512	517	528	531	538	2,1
Dünya	22.747	23.178	23.598	24.052	24.383	24.637	25.301	25.500	100,0

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031, 2023

Küresel tereyağı piyasaları

Dünya tereyağı üretimi 2015-2022 yılları arasında yaklaşık %16 oranında bir artış sağlamıştır. 2022 yılında dünyada 12,7 milyon ton tereyağı üretimi gerçekleştirmiştir. Hindistan 2022 yılı itibarıyla %40,6 pay ile dünya tereyağında lider ülkedir. Hindistan'ı %18,5 pay ile AB ülkeleri ve %9,1 pay ile Pakistan izlemektedir.

2021 yılında tereyağı ihracatındaki düşüşün ardından, AB ile Birleşik Krallık arasındaki iyileşen ticari ilişkiler, 2022'de tereyağı ticaretini artırmıştır. Buna karşılık, ABD ve Avusturalya'da ihracat azalmıştır. 2022 yılında dünyada 994 bin ton tereyağı ihracatı gerçekleşmiştir. Tereyağı ihracatında %41,7'lik pay ile Yeni Zelanda ilk sırada gelmekte, ülkeyi %25,9 pay ile AB ülkeleri izlemektedir. Tereyağı üretiminde çok önemli bir pay ile lider konumda olan Hindistan, tereyağı ihracatında beşinci sırada yer almaktadır.

Tereyağı ithalatında Çin (%14,0) ve Rusya (%12,5) ilk sıralarda gelmektedir. 2022 yılında Çin ve Rusya tereyağı ithalatında gerçekleşen düşüş, enflasyonist baskıları ve savaşın neden olduğu yaptırımları yansıtmaktadır.

Çin'in tereyağı ithalatının düşmesinin diğer bir nedeni de 2021 yılına göre, yüksek ithalat fiyatlarıdır. Ülkede süt üretimine yapılan yoğun yatırımlara rağmen tereyağı tüketiminin %55'i ithalat kaynaklıdır (USDA, 2023).

Tablo 16. Dünya tereyağı piyasaları (bin ton)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Pay (%)
Üretim									
Hindistan	4.042	4.169	4.337	4.509	4.702	4.843	4.988	5.164	40,6
AB	2.159	2.249	2.252	2.284	2.350	2.375	2.342	2.349	18,5
Pakistan	938	966	995	1.024	1.057	1.089	1.123	1.154	9,1
ABD	839	834	838	893	905	973	956	945	7,4
Yeni Zelanda	502	533	504	479	495	463	441	436	3,4
Rusya	256	251	313	290	292	311	313	308	2,4
Dünya	10.954	11.202	11.513	11.720	12.097	12.380	12.478	12.715	100,0
İhracat									
Yeni Zelanda	477	507	479	455	470	440	419	415	41,7
AB	245	280	237	228	283	303	255	257	25,9
Birleşik Krallık	50	65	55	62	69	32	45	45	4,5
ABD	17	16	21	26	19	21	44	41	4,1
Hindistan	8	7	14	30	44	17	22	24	2,4
Avustralya	34	21	16	21	12	25	23	18	1,8
Dünya	1.040	1.096	1.019	1.029	1.116	1.016	986	994	100,0
İthalat									
Çin	71	82	91	113	86	116	142	139	14,0
Rusya	97	106	100	91	120	133	131	124	12,5
Birleşik Krallık	106	99	90	84	79	104	91	92	9,2
Suudi Arabistan	52	57	48	51	42	55	46	46	4,6
ABD	19	24	26	36	38	38	43	45	4,5
Avustralya	21	29	34	40	39	41	40	40	4,0
AB	28	33	35	44	48	34	34	33	3,4

Dünya	951	1.032	928	974	1.038	1.024	1.003	994	100,0
Tüketim									
Hindistan	4.039	4.166	4.325	4.480	4.659	4.826	4.966	5.140	40,4
AB	1.934	2.019	2.059	2.086	2.100	2.107	2.121	2.126	16,7
Pakistan	938	968	996	1.025	1.057	1.089	1.123	1.155	9,1
ABD	818	837	842	897	920	952	957	967	7,6
Rusya	349	352	409	378	409	440	440	428	3,4
Türkiye	230	226	255	261	268	276	274	281	2,2
Çin	160	169	177	199	173	207	234	233	1,8
Dünya	10.794	11.137	11.415	11.643	12.008	12.293	12.486	12.727	100,0

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031, 20

OECD-FAO verilerine göre, 2022 yılı itibarıyla AB’de kişi başı tereyağı tüketimi 4,8 kg, Hindistan’da 3,51 kg, Pakistan’da 5,34 kg, ABD’de 2,59 kg, Rusya’da 2,88 kg ve Türkiye’de 2,97 kg’dır.

Süt Tozu Piyasaları

Kurutulmuş süt olarak da bilinen süt tozu, raf ömrü uzun olan ve sıvı süte göre taşınması daha kolay olan süt ürünüdür. Evlerin yanı sıra yiyecek ve içecek endüstrisinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Süt tozuna olan talep artmaya devam ederken, dünya çapındaki ülkeler bu ürünü önemli miktarlarda ithal etmektedir.

2022 yılı dünya yağlı süt tozu üretim miktarı 5,3 milyon tondur. Bu üretimin %30,2’si Yeni Zelanda, %21,5’i Çin ve %12,4’ü AB tarafından gerçekleştirilmiştir.

2022 yılında dünyada 2,8 milyon yağlı süt tozu ihracatı gerçekleşmiştir. Yeni Zelanda küresel yağlı süt tozu ihracatının %58,2’sini oluşturmaktadır.

Tablo 17. Dünya yağlı süt tozu piyasaları (bin ton)

Ülke	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Pay (%)
Üretim									
Yeni Zelanda	1.368	1.361	1.356	1.325	1.509	1.500	1.650	1.616	30,2
Çin	1.617	1.375	1.080	965	1.052	1.200	1.200	1.151	21,5
AB	677	704	748	698	710	728	684	661	12,4
Brezilya	617	550	598	585	585	592	598	646	12,1
Meksika	210	217	226	219	222	226	230	235	4,4
Arjantin	245	157	149	192	185	185	187	187	3,5
Dünya	5.515	5.162	4.974	4.829	5.096	5.299	5.420	5.349	100,0
İhracat									
Yeni Zelanda	1.363	1.355	1.351	1.320	1.503	1.494	1.643	1.613	58,2
AB	386	381	404	346	315	345	298	285	10,3
Arjantin	138	110	71	118	110	117	119	120	4,3
Birleşik Krallık	59	46	46	50	51	59	53	53	1,9
ABD	11	14	25	27	20	38	46	47	1,7
Dünya	2.587	2.510	2.472	2.547	2.712	2.770	2.828	2.769	100,0
İthalat									
Çin	347	420	471	521	671	644	844	724	26,1
Suudi Arabistan	134	142	142	111	131	155	124	128	4,6
Nijerya	74	58	70	70	51	56	71	71	2,6
Endonezya	44	52	47	59	54	51	63	69	2,5
Tayland	46	47	50	60	59	58	64	64	2,3
Brezilya	59	126	73	68	61	89	49	52	1,9
Dünya	2.589	2.614	2.579	2.769	2.817	2.846	2.821	2.769	100,0
Tüketim									
Çin	1.960	1.792	1.549	1.484	1.722	1.843	2.042	1.873	35,0
Brezilya	634	661	665	652	646	680	641	692	12,9

AB	330	364	379	394	437	410	397	388	7,3
Meksika	240	253	262	254	243	242	230	250	4,7
Endonezya	114	126	122	140	135	136	153	163	3,0
Suudi Arabistan	115	131	128	91	120	148	115	119	2,2
Şili	88	89	98	96	92	103	101	104	1,9
Dünya	5.517	5.266	5.081	5.042	5.197	5.362	5.410	5.345	100,0

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031, 2023

2021 yılında Suudi Arabistan'da yağlı süt tozu ithalatında yaşanan sert düşüş, ithalatın düşmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, Brezilya'nın yağlı süt tozu ithalatı da 2021'de tüm zamanların en yüksek seviyesine gerilemiştir. 2022 yılı itibarıyla dünya yağlı süt tozu ithalatında ilk sırayı %26,1 pay ile Çin almaktadır.

Dünya yağlı süt tozu ithalatında ilk sırayı alan Çin, tüketimde de ilk sırada yer almaktadır. Çin 2022 yılı itibarıyla yağlı süt tozu tüketiminin %35'ini gerçekleştirmiştir. 2022 yılında bu güçlü talep, ülkenin artan nüfusu, artan harcanabilir gelir ve değişen beslenme tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Çin pazarı, süt tozu ihracatçılarına için çok önemli bir pazar fırsatı sunmaktadır.

OECD-FAO verilerine göre, kişi başı yağlı süt tozu tüketiminde, Pakistan 5 kg ile ilk sırada gelmektedir. Ülkeyi 4,8 kg ile AB, 4,6 kg ile Yeni Zelanda takip etmektedir.

2022 yılında dünyada yaklaşık 4,6 milyon ton yağsız süt tozu üretimi gerçekleşmiştir. Dünya yağsız süt tozu üretiminde AB %31,2 pay ile lider konumda olup, ülkeyi %28,1 pay ile ABD izlemektedir.

Dünya yağsız süt tozu ihracatına ilişkin olarak, artan küresel talebin büyük çoğunluğunu ABD, AB, Yeni Zelanda karşılamaktadır. 2021 yılında Türkiye yağsız süt tozu ihracatı, artan yağsız süt tozu üretimi ve Kuzey Afrika'dan gelen talebin de etkisiyle artış göstermiştir.

2022 yılında dünyada yaklaşık 2,8 milyon ton yağsız süt tozu ithalatı gerçekleşmiştir. Dünya yağsız süt tozu ithalatında ilk sırayı %18,4 ile Çin alırken, ülkeyi %15,1 pay ile Meksika izlemektedir. 2020 yılında 180 bin ton olan Filipinler yağsız süt tozu ithalatı, 2021'de COVID-19 nedeniyle zayıflayan talep, artan fiyatlar ve zayıflayan ulusal para biriminin etkisiyle 166 bin tona gerilemiştir. 2021 yılına kadar dünya yağsız süt tozu ihracatında AB ilk sırada gelirken, 2021 yılında bu konumunu ABD'ye devretmiştir. Dünya yağsız süt tozu tüketiminin büyük kısmı, AB, Çin ve ABD'de gerçekleşmektedir.

Tablo 18. Dünya yağsız süt tozu piyasaları (bin ton)

Ülke	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Pay (%)
Üretim									
AB	1.410	1.491	1.448	1.465	1.460	1.507	1.414	1.441	31,2
ABD	1.034	1.053	1.078	1.050	1.107	1.227	1.177	1.295	28,1
Yeni Zelanda	454	476	463	438	407	414	364	382	8,3
Hindistan	234	251	265	286	299	308	317	323	7,0
Brezilya	155	153	158	155	155	158	163	171	3,7
Avustralya	256	222	191	177	141	154	150	135	2,9
Dünya	4.422	4.519	4.487	4.416	4.438	4.650	4.494	4.610	100,0
İhracat									
ABD	558	594	606	712	701	810	901	921	33,2
AB	707	597	794	826	946	831	789	814	29,4
Yeni Zelanda	447	469	456	431	401	407	359	376	13,6

Avustralya	181	153	157	151	108	124	129	108	3,9
Birleşik Krallık	88	69	69	76	94	104	99	99	3,6
Türkiye	8	57	33	27	41	20	61	61	2,2
İran	7	12	35	18	1	24	47	47	1,7
Dünya	2.373	2.326	2.590	2.753	2.657	2.659	2.741	2.772	100,0
İthalat									
Çin	200	184	247	280	344	336	426	418	18,4
Meksika	266	297	335	368	364	312	334	343	15,1
Endonezya	145	159	147	162	188	197	199	203	8,9
Filipinler	142	185	157	159	177	180	166	168	7,4
Nijerya	33	34	30	30	57	122	118	124	5,4
Vietnam	78	78	82	87	113	97	119	119	5,2
Dünya	2.310	2.341	2.536	2.577	2.628	2.599	2.728	2.772	122,0
Tüketim									
AB	651	720	755	822	792	715	676	659	14,3
Çin	219	204	266	299	363	355	446	437	9,5
ABD	476	459	473	341	408	419	279	376	8,2
Meksika	297	319	302	294	391	337	366	375	8,1
Hindistan	217	233	257	244	291	303	272	291	6,3
Endonezya	144	158	146	161	186	196	198	202	4,4
Brezilya	189	188	189	184	175	179	187	195	4,2
Dünya	4.216	4.303	4.464	4.435	4.643	4.580	4.503	4.609	100,0

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031, 2023

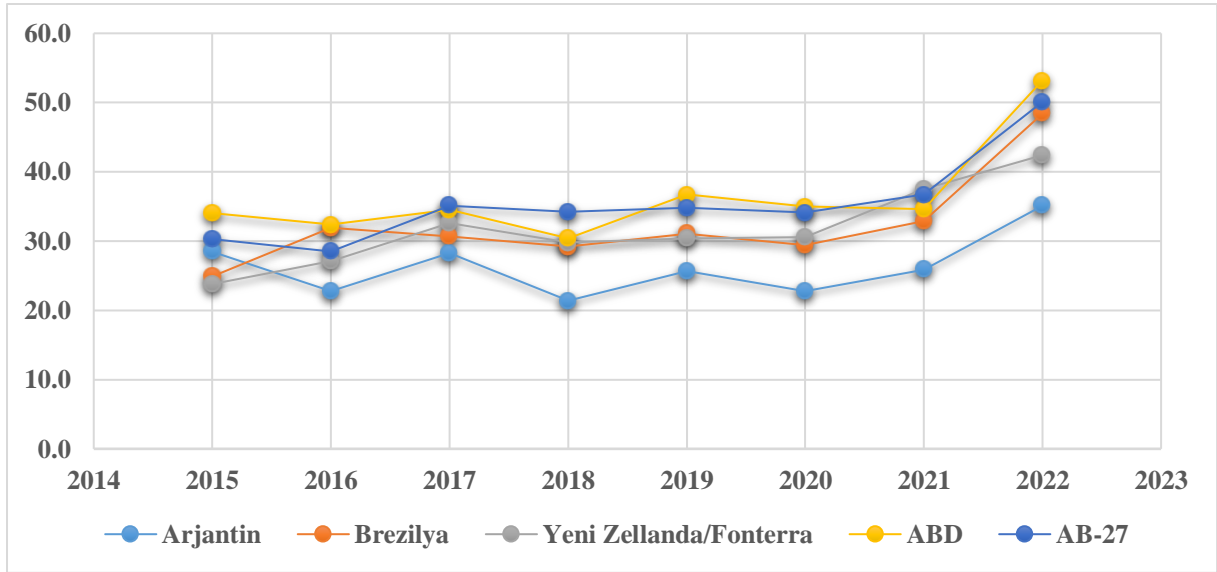
2.1.6 Fiyatlar

Şekilde 2’de dünyanın başlıca bölgelerini temsil eden önemli süt üreticisi ülkelerde çiğ süt çiftlik kapısı fiyatlarının yıllar itibarıyla seyri görülmektedir. 2022 yılı itibarıyla çiftlik kapısı süt fiyatları 35,1 ile 53,2 €/100 kg arasında değişmektedir.

Tablo 19. Seçilmiş bazı ülkelerde çiftlik kapısı ağırlıklı çiğ süt fiyatları ve bir önceki yıla göre değişimleri (€/100 kg) (%)

Yıllar	Arjantin		Brezilya		Yeni Zellanda/Fonterra		ABD		AB-27	
	Ağırlıklı ort.	Değ.	Ağırlıklı ort.	Değ.	Ağırlıklı ort.	Değ.	Ağırlıklı ort.	Değ.	Ağırlıklı ort.	Değ.
2015	28,5	-91,2	24,9	-16,7	23,8	-23,8	34,0	-14,6	30,3	-
2016	22,8	-20,0	31,9	27,8	27,1	13,8	32,4	-4,7	28,5	-6,0
2017	28,3	24,0	30,7	-3,6	32,6	20,3	34,5	6,6	35,1	23,3
2018	21,4	-24,1	29,2	-4,9	29,8	-8,5	30,4	-11,9	34,2	-2,6
2019	25,7	19,9	31,1	6,4	30,4	2,0	36,7	20,9	34,8	1,5
2020	22,8	-11,3	29,4	-5,5	30,6	0,6	35	-4,8	34,1	-1,9
2021	25,9	13,7	32,9	12,0	37,5	22,6	34,6	-1,2	36,7	7,8
2022	35,1	35,2	48,4	47,1	42,4	13,1	53,2	53,8	50,1	36,4

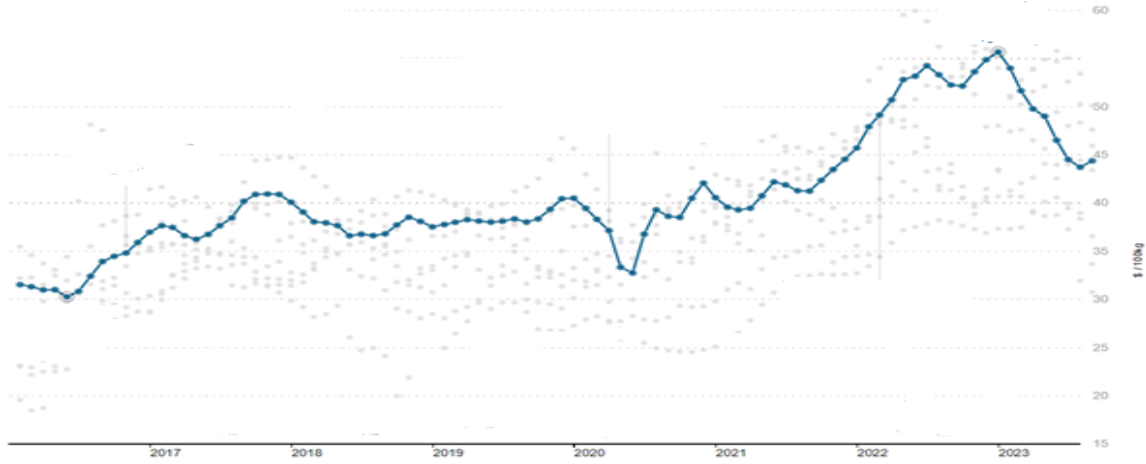
Kaynak: CLAL, 2023e

Şekil 2. Çiftlik kapısı çiğ süt fiyatları (€/100 kg)

Kaynak: CLAL, 2023e

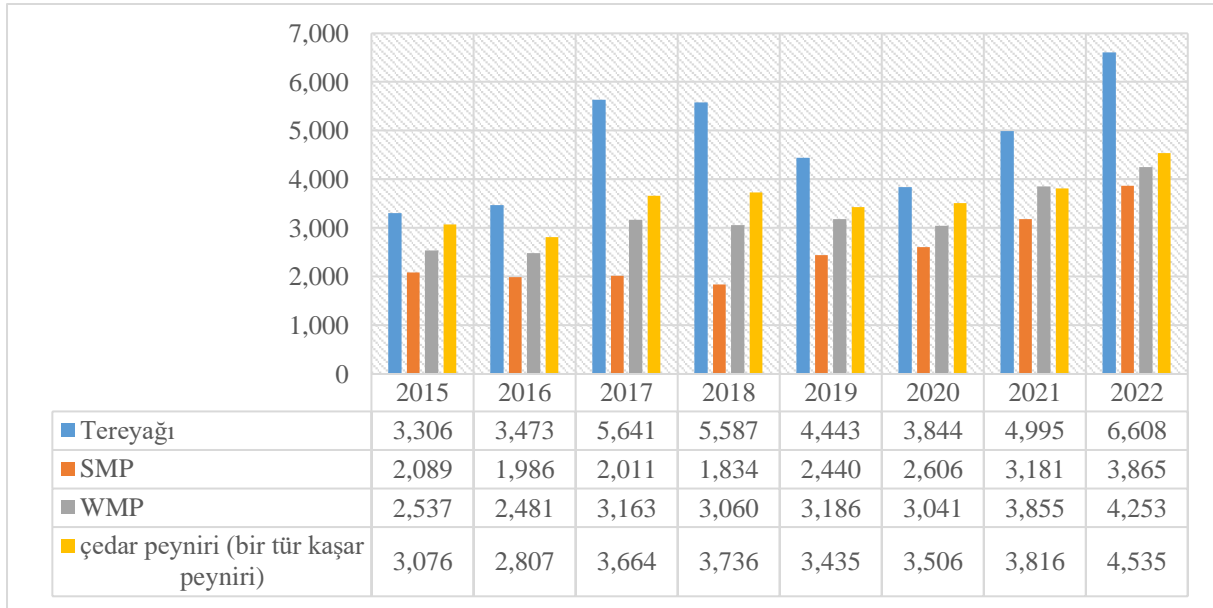
Şekilde 3'te küresel süt fiyatları görülmektedir. Pandemi döneminde azalan süt ürünleri talebi ile düşen süt fiyatlarının daha sonra artışa geçtiği, Rusya-Ukrayna savaşından sonra zirveye çıktığı görülmektedir. 2021 yılı son aylarında artışa geçen süt fiyatları, bu artışı devam ettirerek 2022 yılı Haziran ayında 54,28\$'a ulaşmıştır. 2022'nin başında Ukrayna'daki savaş yem pazarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Şekil 3. Dünya süt fiyatları

Kaynak: CLAL, 2023f

Şekil 4'de süt ürünleri dünya fiyatları gösterilmiştir. Devam eden küresel süt ürünleri ithalat talebi nedeniyle önde gelen süt ürünleri ihracatçısı ülkelerden gelen arzın kısıtlı olması, 2021 yılında süt ürünleri fiyatlarındaki artışı desteklemiştir. İthalat talebinin süt tozu, peynir, tereyağı ve peynir altı suyunda güçlü olması süt ürünleri fiyatları üzerinde yukarı yönlü önemli bir baskı oluşturmuştur. Dünya süt ürünleri fiyatlarının 2022'de yüksek bir seviyeye ulaştığı görülmektedir. Bunun nedeni, pek çok ülkede süt tedariğinin çeşitli nedenlerden dolayı yetersiz olması, hava koşulları, yüksek çiftlik girdi maliyetleri, mevzuatla ilgili belirsizliklerdir (IFCN, 2023b).

Şekil 4. Dünya süt ürünleri fiyatları (\$/ton)

Kaynak: FAO, 2023

1/ Tereyağı - %82 tereyağı - f.o.b. Okyanusya ve Avrupa Birliği; ortalama gösterge niteliğinde işlem gören fiyatlar. Kaynak: Avrupa Komisyonu, USDA

2/ Yağsız Süt Tozu - %1,25 tereyağı - f.o.b. Okyanusya ve Avrupa Birliği - ortalama gösterge niteliğinde işlem gören fiyatlar. Kaynak: Avrupa Komisyonu, USDA

3/ Tam Yağlı Süt Tozu - %26 tereyağı - f.o.b. Okyanusya ve Avrupa Birliği - ortalama gösterge niteliğinde işlem gören fiyatlar. Kaynak: Avrupa Komisyonu, USDA

4/ Çedar Peyniri, %39 maks. nem, f.o.b. Okyanusya ve Avrupa Birliği gösterge işlem fiyatları. Kaynak: Avrupa Komisyonu, USDA

2.2 TÜRKİYE'DE SÜT SEKTÖRÜ

Türkiye'de süt sektörü hayvancılık sektörünün önemli kollarından biridir. Türkiye dünya süt üretiminde 9. sırada yer almaktadır. Süt işleme sanayisi ve süt ürünleri ticareti Türkiye için önemli bir ekonomik değer oluşturmaktadır.

2.2.1 Üretim Yapısı

2.2.1.1 İşletme Ölçekleri

Süt sığırcılığı ve bu faaliyetin bir çıktısı olan süt ve süt ürünleri üretimi, hem kırsal alanda yaşayan üreticiler hem de tüketiciler açısından önemli bir yere sahiptir. Sektörde üretim yapısı daha çok küçük aile işletmelerinden oluşmasına karşın, son yıllarda süt işletmelerine yapılan yatırımların arttığı gözlenmektedir. Türkiye'deki farklı jeolojik-iklimsel koşullar, değişik sığır ırklarının varlığını ve yetiştiriciliğine yol açmaktadır. Yerli ırkları sığır genellikle İç Anadolu, Doğu Anadolu Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülmektedir. Büyük ve orta boy süt işleme tesisleri, süt sanayi işletmelerinin çoğunluğu Türkiye'nin batısındadır. Ülkenin doğusunda büyük ölçekte işletme sayısı çok az sayıdadır (Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Sanayicileri Derneği [ASÜD], 2010).

Tablo 20'de, ölçeklerine göre süt sığırı işletme sayıları ve payları gösterilmiştir. Türkiye'de yaklaşık 1.1 milyon süt sığırı işletmesi var olup bu işletmelerin %67,42'si 10 başın altında hayvana sahiptir. Bu durum devletin uygulayacağı her türlü politikanın performansını olumsuz etkilemektedir. Süt sığırı çiftliklerinin süt üretimi parçalı bir yapı arz etmektedir. Bu parçalığın nedeni geçimlik tarımın yaygınlığı ve karma üretim yapılarıdır. 10'dan az süt ineğine sahip çiftlikler ancak bitkisel üretim ve diğer çiftlik faaliyetleri ile geçimlerini sürdürebilmektedir. Bu çiftliklerin ölçeği yasanın zorunlu kıldığı standartları karşılamak ve pazara ürün vermek için

yeterli büyüklükte değildir. 10 ile 120 süt ineği kapasiteli çiftlikler gelirlerini süt üretiminden sağlamakta ve yerel talebi karşılamak için büyüme potansiyeline sahiptirler. Bu çiftlikler kalitelerini ve rekabet güçlerini geliştirmeye istekli olmakla birlikte finansmana erişmekte güçlük çekmekte ve bu yüzden de çevre koruma ve hayvan refahı konularında AB standartlarına uyum sağlamak için yatırım gücünü yaşamaktadırlar. 120’den fazla süt ineğine sahip çiftlikler pazarda rekabet edebilmekte ve AB’nin zorunluluklarına kolayca uyum sağlayabilmektedirler. Yüksek yem fiyatları nedeniyle çiftlikler hayvan başına düşen yem maliyetlerini düşürebilmek için büyümeye zorlanmaktadır. Orta ölçekli süt sığırcı çiftlikleri kendi yemlerini üretmek ve masrafları azaltmak için yatırım yapmak zorundadırlar (IPARD II 2014-2020).

Tablo 20. Ölçeklerine göre süt sığırcı işletme sayıları ve payları (%) -2021

Kapasite Aralığı (Baş)	İşletme Sayısı (Adet)	Toplam İşletme İçindeki Pay (%)	Hayvan Sayısı (Baş)	Toplam İşletme İçindeki Pay (%)
1-5	499.658	47,02	1.389.587	10,47
6-9	216.793	20,40	1.595.429	12,02
10-19	192.026	18,07	2.649.570	19,97
20-49	112.831	10,62	3.543.139	26,7
50-99	31.112	2,93	2.028.277	15,29
100-199	7.697	0,72	1.014.396	7,64
200-499	1.972	0,19	563.445	4,25
500+	458	0,04	485.745	3,66
Toplam	1.062.547	100,00	13.269.588	100,00

Kaynak: USK, 2021

2.2.1.2 Yem Üretimi

Türkiye’de süt sığırcılığı işletmelerinin en önemli girdi kalemini yem masrafları oluşturmakta olup toplam üretim maliyetinin içerisindeki yemin payı, işletmenin ölçeği ve üretim teknolojisine göre değişmekle birlikte, %50-70 aralığında bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan süt sığırcılığı, yem hammaddesi olarak yem sanayisinden temin edilen çeşitli özelliklerdeki yemler ile bir miktar kaba yeme dayalı besleme yapıldığı görülmektedir (Ulusal Süt Konseyi [USK], 2021, s.48).

Gerek kaba (yeşil ve kuru ot, silajlar) ve gerek yoğun (enerji, proteince zengin) yem üretim miktarları ile maliyetleri doğrudan hayvansal ürün arz devamlılığını ve gerçekleşen üretimin karlılığını belirlemektedir (Yaşar & Yıldız, 2020, s.32). Türkiye’de, kaliteli kaba yem, çayır ve mera alanları ile yem bitkileri tarımı olmak üzere iki önemli kaynaktan üretilmektedir. Bu kaynaklardan doğal çayır ve meralar, uzun yıllardır devam eden erken ve aşırı otlatmalar nedeni ile verim güçlerini kaybetmişlerdir. Kaliteli kaba yemin üretiminin diğer kaynağı olan yem bitkilerinin ise üretimi diğer tarla bitkilerine göre çok düşük ve yetersizdir. Türkiye’de üretilen kaba yem ile hayvanların yaşama payı ihtiyacının sadece yarısına yakını karşılanabilmektedir. Kaba ve kesif yem üretimi ile ilgili bir diğer husus da yemin işletmesinde üretilip üretilmemesi hususudur. Yemin yerinde üretilmemesi yem maliyetini (yem sanayicilerinin kâr marjı, nakliye, vade farkı gibi) olumsuz etkilemektedir. Türkiye’de hayvancılık işletmelerinin büyük çoğunluğunda sanayi yemi kullanılmaktadır. Yeterince kaba yem üretilmediği için kullanılan kesif yem miktarı %40-50 artmakta ve yem gideri %40-50 daha fazla olmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı [TOB], 2019, s.20).

2019 yılında gerçekleştirilen III. Tarım ve Orman Şurası raporunda, Türkiye’nin yem üretimi açısından, çoğu bölgesinin doğal ve tarımsal altyapısının kaliteli kaba yem üretimine elverişli olması; çok iyi kalitede olmamakla birlikte yeterli mera ve çayır alanları ile anız ve nadas alanlarının varlığı güçlü yönleri olarak değerlendirilmiştir. Yine raporda, hayvancılığı geliştirmiş

Avrupa Birliği ülkelerinde toplam tarla arazisinin yaklaşık %30'unda yem bitkileri yetiştiriciliği yapılmasına karşın, Türkiye'de yem bitkilerinin toplam işlenen tarım arazileri içerisindeki payının %5'ler civarında olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'de 2002 yılında 760 bin hektar olan yem bitkileri ekiliş alanları 2022 yılında 2 milyon 750 bin hektar alana yükselmiştir. Ancak raporda kaba yem ekimindeki bu artışın büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle kaba yem ekiliş alanlarının 6 milyon hektara çıkarılması gerektiği belirtilmiştir [TOB], 2019, s.21).

Türkiye'de 2020 yılı ruminant yem üretiminin karma yem bazında 15,5 milyon tondur. Karma yem üretiminde kullanılan hammaddeler genelde tahıllar (mısır, arpa, buğday, çavdar, yulaf), küspeler (soya, ayçiçeği, pamuk, keten, kolza, palm, DDGS kuru öğütmeli metotla tahıldan etanol üretim prosesinde çıkan bir yan ürün), kepekler (buğday, mısır kepeği), melas, tuz, vitamin, mineral karışımlarından oluşmaktadır (USK, 2021).

Türkiye'nin yem fabrikası kaynaklı karma yem arzı, 2015 yılında 20,1 milyon ton iken 2022 yılında 27,1 milyon tona çıkmıştır (Türkiye Yem Sanayicileri Birliği [YEM-BİR], 2023). Türkiye'de yem üretimlerine bakıldığında, 2015 yılında 5,4 milyon ton olan süt yemi üretimi 2021 yılında %33,4 oranında artarak 7,2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında süt yemi üretimi ise 2021 yılına göre yaklaşık %4 oranında azalarak yaklaşık 7 milyon tona gerilemiştir.

Tablo 21. Yıllar itibarıyla büyükbaş ve küçükbaş karma yem üretimi (ton)*

Yıllar	Besi yemi	Süt yemi	Diğer yemler	Toplam
2015	3.763.555	5.433.187	1.229.919	10.426.661
2016	4.213.879	5.900.184	1.387.493	11.501.556
2017	5.060.781	6.254.798	1.590.226	12.905.805
2018	5.537.775	6.541.435	1.662.779	13.741.989
2019	5.922.314	6.617.733	1.536.165	14.076.212
2020	6.368.137	7.096.602	1.650.280	15.115.019
2021	6.698.431	7.246.725	1.560.017	15.505.173
2022	6.653.597	6.988.046	1.394.403	15.036.046

Kaynak: YEMBİR, 2022*kuzu-buzağı yemleri ve diğerleri

Yıllar itibarıyla dışarıdan satın alınan hammadde ve katkı madde ithalat miktarları toplamı Tablo 22'de verilmiştir. 2013 yılında 7,8 milyon ton olan yem hammadde ithali, 2022 yılında yaklaşık 12,8 milyon tona kadar yükselmiştir. Türkiye'nin toplam karma yem üretiminin önemli bir kısmı ithal edilen yem hammaddelerinden karşılanmaktadır. Hayvansal üretimin büyük çoğunlukla karma yeme dayalı olması, maliyetleri artırmaktadır. Bu nedenle yerli üretimin artırılmasına yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Tablo 22. Yıllar itibari ile karma yem üretim ve hammadde (yem ve katkı maddesi) ithal durumunun karşılaştırılması

Yıllar	Karma yem üretimi (ton)	Hammadde İthalatı (ton)	Üretimde kullanılan ithal hammadde payı (%)
2013	15.961.867	7.770.299	48,7
2014	18.003.616	9.320.645	51,8
2015	20.104.983	8.821.449	43,9
2016	20.401.852	9.150.967	44,9
2017	22.418.332	12.575.129	56,1
2018	24.144.489	11.449.650	47,4

2019	24.939.117	13.123.483	52,6
2020	26.272.266	12.345.423	47,0
2021	27.003.998	12.835.547	47,5
2022	27.129.648	12.750.511	47,0

Kaynak: YEM-BİR, 2023

2.2.1.3 Karma Yem Fiyatları

Tablo 23'te yıllar itibarıyla yıllık ortalama karma yem fiyatları (TL/kg) ve değişimleri (%) gösterilmiştir. Sığır süt yem fiyatı 2021 yılı ortalaması 2,76 TL/kg olup, bir önceki yıla göre %56 artış göstermiştir.

Tablo 23. Yıllar itibarıyla yıllık ortalama karma yem fiyatları (TL/kg) ve değişimleri (%)

Yıl	Değişken	Süt Yemi
2010	Fiyat	0,49
	Değişim	9,44
2011	Fiyat	0,61
	Değişim	25,26
2012	Fiyat	0,70
	Değişim	14,10
2013	Fiyat	0,73
	Değişim	5,00
2014	Fiyat	0,76
	Değişim	4,05
2015	Fiyat	0,78
	Değişim	3,23
2016	Fiyat	0,84
	Değişim	7,42
2017	Fiyat	0,98
	Değişim	16,57
2018	Fiyat	1,27
	Değişim	29,29
2019	Fiyat	1,44
	Değişim	13,35
2020	Fiyat	1,77
	Değişim	23,14
2021	Fiyat	2,76
	Değişim	56,20
2022	Fiyat	5,68
	Değişim	106

Kaynak: YEMBİR, 2023

2.2.1.4 Çiğ Süt Maliyetleri

Hayvansal üretimin kârlı yürütülmesinde iki temel faktör etkili olmaktadır. Bunlar sırasıyla, bulunabilir ve ulaşılabılır girdiler ile bu girdilerin maliyetleridir. Gerek kaba (yeşil ve kuru ot, silajlar) ve gerek yoğun (enerji, proteince zengin) yem üretim miktarları ile maliyetleri doğrudan hayvansal ürün arz devamlılığını ve gerçekleşen üretimin karlılığını belirlemektedir (Yaşar & Yıldız, 2020, s.32).

Hayvancılık işletmelerin küçük ve dağınık olmaları süt üretim maliyetini arttırdığı gibi üretilen sütün işleme tesislerine ulaştırılmasında da taşıma maliyetlerini arttırmakta, süt işleme tesislerinin her zaman yeterli sütü bulamamalarına dolayısıyla hammadde temininde devamlılık açısından sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır (İçöz vd., 2007, s.7). USK hesaplamalarına

göre 2022 yılı Ocak ayında 4,36 TL/Kg olan çiğ süt maliyeti, Aralık ayında 8,74 TL/Kg olmuştur.

Tablo 24. 1 Litre Çiğ Sütün Maliyeti

Aylar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ocak	0,98	1,00	1,08	1,18	1,45	-	2,63	4,36
Şubat	1,00	0,98		-		1,95	2,65	4,48
Mart	1,01	0,98		-		2,06	-	5,66
Nisan	1,01	-		-	1,52	2,19	2,88	5,88
Mayıs	0,95			-	1,66	2,07	3,13	6,46
Haziran				1,31	1,59	2,02	3,33	7,41
Temmuz	0,93	0,97	1,12	-	1,61	2,13	3,05	7,21
Ağustos				1,39	1,54	2,23	3,11	7,10
Eylül				1,47	1,71	2,34	3,12	7,16
Ekim	0,92	-	1,18	-	-	2,55	3,33	7,35
Kasım		-		1,36	-	2,53	3,98	8,09
Aralık		-		1,04	1,37	1,78	2,51	4,20

Kaynak: USK, 2023

2.2.1.5 Canlı Hayvan Varlığı

Türkiye’de hayvan varlığının genel olarak, 2012 yılından 2022 yılına kadar artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak 2022 yılında tüm türlerde hayvan sayılarında azalma olmuştur. Resmi İstatistik Programı kapsamında TÜİK tarafından yayımlanan Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre, 2000 yılında yaklaşık 47 milyon baş olan Türkiye toplam hayvan varlığı (sığır, manda, koyun, keçi) 2022 yılında %57,3 oranında artış sağlayarak 73 milyon başa ulaşmıştır. Bu dönemler arasında sığır sayısı %56,6, manda sayısı %17,8, koyun sayısı %56,8 ve keçi sayısı %60,8 artış göstermiştir.

Tablo 25. Türkiye’de yıllar itibarıyla büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı (bin baş)

Yıl	Sığır			Toplam Sığır	Koyun			Toplam koyun	Keçi		Toplam keçi
	Kültür	Kültür melezi	Yerli		Manda	Yerli	Merinos		Kıl	Tiftik	
2000	1.806	4.738	4.217	10.761	146	27.719	773	28.492	6.828	373	7.201
2005	2.355	4.538	3.633	10.526	105	24.552	752	25.304	6.284	233	6.517
2010	4.198	4.707	2.465	11.370	85	22.003	1.086	23.090	6.141	153	6.293
2011	4.837	5.121	2.429	12.386	98	23.811	1.221	25.032	7.127	151	7.278
2012	5.679	5.776	2.459	13.915	107	25.893	1.533	27.425	8.199	158	8.357
2013	5.954	6.112	2.348	14.415	118	27.485	1.799	29.284	9.059	166	9.226
2014	6.179	6.061	1.983	14.223	122	29.034	2.106	31.140	10.167	178	10.345
2015	6.385	5.734	1.875	13.994	134	29.302	2.206	31.508	10.210	206	10.416
2016	6.589	5.758	1.733	14.080	142	28.833	2.151	30.984	10.138	208	10.345
2017	7.805	6.536	1.603	15.944	161	31.257	2.420	33.678	10.419	216	10.635
2018	8.419	7.030	1.593	17.043	178	32.513	2.682	35.195	10.699	224	10.922
2019	8.560	7.555	1.574	17.688	184	34.199	3.077	37.276	10.964	241	11.205
2020	8.838	7.594	1.533	17.965	192	38.580	3.547	42.127	11.699	287	11.986
2021	8.825	7.641	1.385	17.851	186	41.183	3.995	45.178	12.052	290	12.342
2022	8.296	7.325	1.231	16.852	172	40.729	3.959	44.688	11.320	258	11.578

Kaynak: TÜİK, 2023

2000 yılında sığır mevcudu içinde kültür ırkının oranı %16,7, melez oranı %44, yerli ırkı sayısı %39,2 iken devletin aldığı tedbirler ve verilen teşvikler sayesinde 2022 yılında oran neredeyse tam tersi bir duruma gelmiş olup kültür ırkı oranı % 49,2, yerli oranı da %7,3 olmuştur.

2.2.1.6 Sağılan Hayvan Varlığı

Sağılan hayvan sayısı tahminleri 2020 yılına kadar Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından İstatistik Bilgi Sistemi (İBS) aracılığı ile derlenen hayvan sayıları ile 2001 yılında yapılan Tarım Sayımından elde edilen katsayılar kullanılarak TÜİK tarafından hesaplanmıştır. 2020 yılı ve sonrasında ise TÜİK “katsayı” ile tahmin yöntemini değiştirmiş; çiğ süt üretim miktarını Tarımsal İşletmelerde Hayvansal Üretim Araştırması’ndan elde etmeye başlamıştır. Katsayı ile tahmin yönteminde, sağılan hayvan sayısının ve buna bağlı olarak üretilen süt miktarının toplam hayvan sayısı ile doğru orantılı olarak değişeceği açıktır. Yöntem, hayvan beslemesi ve bakımını göz ardı ettiğinden; verimdeki değişimler sadece hayvan ırklarındaki iyileşmelere ve bunların coğrafi dağılımlarına bağlı olarak izlenebilmektedir. Nitekim TÜİK istatistiklerine göre Türkiye’de 2010-2019 yılları arasında sağılan sığır süt verimi kültür ırklarındaki hayvanların sayısındaki artışa bağlı olarak yaklaşık %11 oranında artarken keçi ve manda süt veriminde düşüş olduğu, koyun süt veriminin ise sabit kaldığı görülmektedir.

Tablo 26. Türkiye’de türlere göre sağılan hayvan sayısı (bin baş), süt üretimi (bin ton), süt verimi (kg/baş)

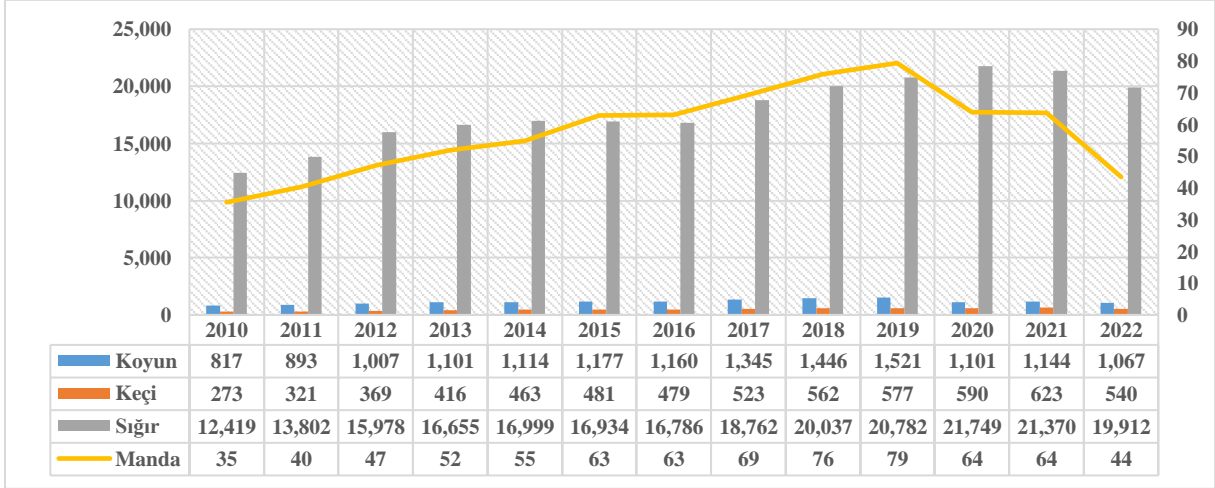
	Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Koyun	Sağılan hayvan	10.584	11.561	13.068	14.287	14.524	15.363	15.149	17.503	18.819	19.837
	Süt üretimi	817	893	1.007	1.101	1.114	1.177	1.160	1.345	1.446	1.521
	Verim	77	77	77	77	77	77	77	77	77	77
Keçi	Sağılan hayvan	2.583	3.033	3.502	3.943	4.400	4.578	4.555	4.964	5.327	5.471
	Süt üretimi	273	321	369	416	463	481	479	523	562	577
	Verim	106	106	105	105	105	105	105	105	105	106
Sığır	Sağılan hayvan	4.362	4.761	5.431	5.607	5.609	5.536	5.432	5.969	6.338	6.581
	Süt üretimi	12.419	13.802	15.978	16.655	16.999	16.934	16.786	18.762	20.037	20.782
	Verim	2.847	2.899	2.942	2.970	3.031	3.059	3.090	3.143	3.161	3.158
Manda	Sağılan hayvan	35	40	47	52	55	63	63	69	76	79
	Süt üretimi	35	40	47	52	55	63	63	69	76	79
	Verim	1.004	1.004	1.001	1.000	998	996	996	999	998	1.000

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye’de Konya, Erzurum ve İzmir inek sütü üretim miktarında ilk sıralarda gelmelerine rağmen, verimin en yüksek olduğu iller, Burdur, Tekirdağ ve Denizli’dir. Yine sağılan keçi varlığı bakımından Mersin, Antalya, Şırnak ilk sıralarda gelirken, Balıkesir keçi başına süt veriminin en yüksek olduğu ildir (USK, 2021).

Türkiye’de yıllar itibarıyla çiğ süt üretimi düzenli olarak artmıştır. Bu da profesyonel besi çiftliklerin artmasına, teşviklerin artmasına, uygulanan tarım ve hayvancılık politikalarına bağlanabilmektedir. Hızlı artan nüfusun talep koşullarının gelirlerine ve alışkanlıklarına bağlı olarak, artması, ayrıca süt ve süt ürünlerinin tüketimin vazgeçilmez oluşuyla süt ve süt ürünleri sektörünün önemini artırmaktadır (Turan vd., 2017, s.67).

2010-2022 yılları arasındaki değişime bakıldığında toplam süt üretiminin %59,2 oranında arttığı görülmektedir. Belirtilen dönemde keçi süt üretimi %98,1, sığır süt üretimi %60,3, koyun süt üretimi %30,7 ve manda süt üretimi %22,8 oranında artış sağlamıştır. 2022 yılında bir önceki yıla göre hayvan varlığında olduğu gibi süt üretim miktarlarında azalış olmuştur. 2022 yılı toplam süt üretimi 2021 yılına göre %7,1 oranında azalmış olup, süt üretimindeki en yüksek düşüş %31,5 oran ile manda sütünde olmuştur.

Şekil 5. Türkiye’de yıllar itibarıyla çiğ süt üretimi (bin ton)

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye’de süt sektöründe, mevsimsellik nedeniyle her sene yaşanan arz-talep dengesizliği, sektörü ve üreticileri olumsuz olarak etkilemektedir. Bu durum sektörün büyümesi ve kayıtdışılığın önlenmesi önündeki en önemli engeldir. Bahar aylarında laktasyon döneminin başlaması ile süt arzı artmakta, yaz aylarından itibaren süt arzı azalmaktadır. Süt ve süt ürünlerine talep Mayıs ayında en düşük noktasına ulaşmakta, Haziran ayı ile birlikte artışa geçmektedir. Talebin arttığı Eylül ayı ile birlikte fiyatlar artmaktadır (ASÜD, 2010).

TÜİK verilerine göre 2019 yılında 20,7 milyon ton süt üretimi ve birim sığır sağmal hayvan başına süt verimi 3.158 kg olarak gerçekleşmiştir. Bu miktar kültür ırkında 3.861 kg, melez ırkında 2.722 kg ve yerli ırkta 1.303 kg’dır (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü [TİGEM], 2020, s.10).

Our World (2022) yılı verilerine göre dünya sağılan hayvan başına ortalama süt verimi yaklaşık 1.136 kg’dır. Verimin en yüksek olduğu ülke 10.667 kg ile ABD iken, ülkeyi 10.187 kg ile Danimarka takip etmektedir. AB-27 ülkelerinde ise ortalama 3.164 kg’dır. Veri kaynağına göre Türkiye’de ise bu değer ortalama 635 kg’dır (Ek Tablo 3).

2.2.1.7 Çiğ Süt Fiyatları

Türkiye’de çiğ süt fiyatları; 15.09.2023 tarih ve 32310 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren “Sözleşmeli Üretim Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” esasları gereğince belirli usullere göre belirlenmektedir. Mevzuat gereği taraflar Bakanlıkça belirlenen Tip Sözleşmelerde çiğ süt fiyatını; Ulusal Süt Konseyinin, Gıda ve Tarımsal Ürün Piyasaları İzleme ve Değerlendirme Komitesinin görüşünü alarak ilan ettiği tavsiye fiyatına göre, kaliteye, içeriğe ve miktara göre, pariteye göre, pazarlık ile belirleyebilmektedirler.

Ulusal Süt Konseyi, belirli dönemler halinde üretici ve sanayici temsilcilerini bir araya getirerek hesaplamış olduğu çiğ süt üretim maliyeti ışığında tarafların çiğ sütte bir "tavsiye fiyat" oluşturmaları için gerekli platformu sağlamaktadır (USK, 2021). Ulusal Süt Konseyi tarafından

ilan edilen ve süt satlarnda referans olarak kabul edilen çiğ süt taban fiyat 2015 ve 2016 yıllarında 1,15 TL/litre olarak uygulanırken, 2017 yılında ilk defa çiğ sütün kalitesine göre fiyatlandırma yapılmıştır. Buna göre, %3,5 yağ ve %3,1 protein içeriğine sahip çiğ sütün tavsiye sat fiyat 1,21 TL olarak belirlenmiştir. 2023 yılı Ağustos tavsiye fiyat 11,50 TL/lit olarak belirlenmiştir.

Tablo 27. Yıllar itibarıyla çiğ süt tavsiye fiyat (TL/litre)

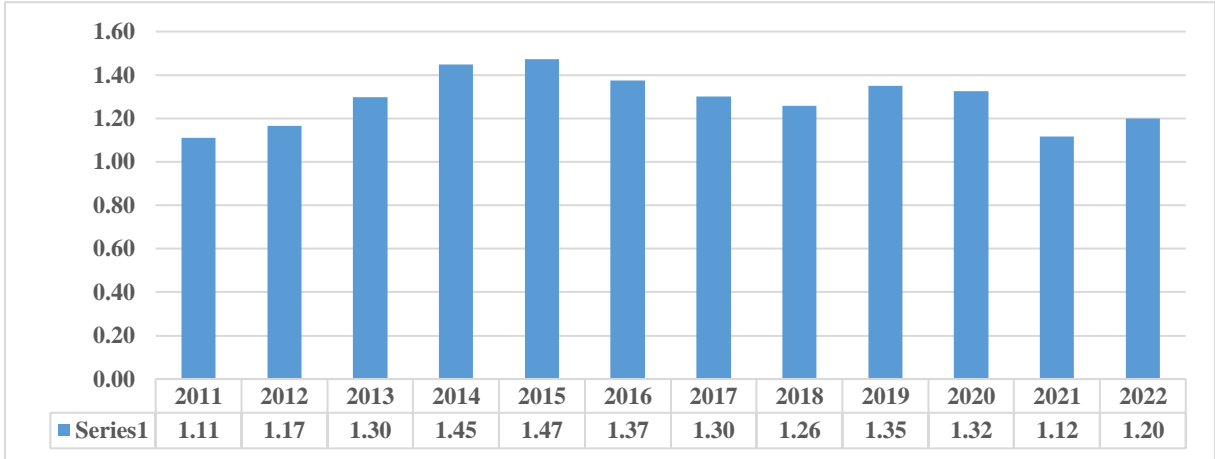
Yılı	Dönemi	iğ Süt Tavsiye Fiyat
2011	1 Ocak – 31 Mart	0,735
	1 Nisan-31 Ağustos	0,64
	1 Eylül-14 Ekim	0,74
	15 Ekim-31 Aralık	0,90
2012	1 Ocak-31 Mart	0,80
	1 Nisan-31 Aralık	0,90
2013	1 Ocak-30 Haziran	0,90
	1 Temmuz-31 Aralık	1,00
2014	1-31 Ocak	1,00
	1 Şubat-30 Haziran	1,05
	1 Temmuz-31 Aralık	1,15
2015	1 Ocak -31 Aralık	1,15
2016	1 Ocak-31 Aralık	1,15
2017	1 Ocak-31 Temmuz	1,21**
	1 Ağustos-30 Eylül	1,30*
	1 Ekim-31 Aralık	1,40*
2018	1-31 Ocak	1,40
	1 Şubat-31 Temmuz	1,53***
	1 Ağustos-31 Aralık	1,70
2019	1 Ocak-30 Nisan	1,70
	1 Mayıs-14 Kasım	2,00
	15 Kasım-31 Aralık	2,30
2020*	1 Ocak - 31 Aralık	2,30
2021*	1 Ocak - 30 Nisan	2,80*
	1 Mayıs – 30 Haziran	2,80 – 2,90****
	1 Temmuz – 30 Eylül	3,20**
	1 Ekim – 7 Aralık	3,20*
	8 Aralık - 31 Aralık	4,70*
2022	1 Ocak - 31 Mart	4,70*
	1 Nisan - 14 Mayıs	5,70**
	15 Mayıs - 14 Ekim	7,50**
	15 Ekim - 31 Aralık	8,50*
2023	1 Ocak - 31 Temmuz	8,50*
	1 Ağustos -	11,50*

Kaynak: USK, 2023 * %3,6 yağlı, %3,2 proteinli çiğ süt tavsiye fiyat** %3,5 yağlı, %3,1 proteinli çiğ süt tavsiye fiyat*** 1,44 TL Müstahsil fiyat, 0,09 TL soğutma/hizmet bedeli**** 25 Ocak 2020 tarih ve 31019 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan iğ İnek Sütünün Sınıflandırılmasına İlişkin Tebliğ’de yer alan sınıflandırmaya kapsamında A sınıf süt 2,90 TL/Lt , B sınıf süt 2,85 TL/Lt ve C sınıf süt 2,80 TL/Lt’dir.

Üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması ve üreticinin korunması tarım politikamızın ve d ticaret politikamızın öncelikleri arasındadır. Bununla birlikte, yem ve diğer üretim maliyetleri dikkate alınarak tespit edilen çiğ süt referans fiyat, ürün fiyatları üzerinde en önemli belirleyici faktörlerden birisidir.

2.2.1.8 Çiğ Süt Yem Paritesi

Çiğ süt-yem paritesi; üreticinin 1 litre çiğ süt satışından elde ettiği gelir ile ne kadar yem alacağını göstermektedir ve genel kabul gören parite 1,5'dir. Ancak dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi Türkiye'de de çiğ süt-yem paritesi 1,5'in altında kalmıştır (USK, 2021). Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği [SETBİR] (2024) verilerine göre süt/yem girdi paritesi incelendiğinde 2021 yılında 1 kg süt ile alınabilecek süt yemi miktarı 1,12 kg iken, 2022 yılında 1,20 kg olmuştur.

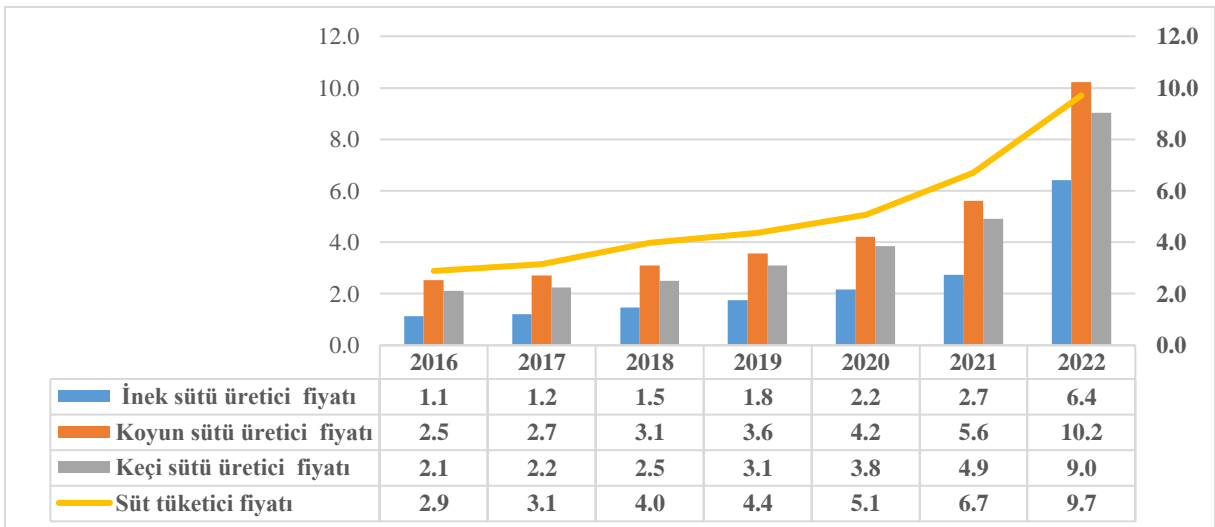
Şekil 6. Yıllar itibarıyla çiğ süt yem paritesi (destekler hariç)

Kaynak: SETBİR, 2024

2019-2021 yılları arasındaki dönemde COVID-19 küresel pandemisinin de sektörel etkisiyle genel olarak tarımsal girdi fiyatları iki yılda %63 düzeyinde artış gösterirken, sadece 2021 yılı ilk 9 ayında karma süt ve besi yemi fiyatları %25-30 düzeyinde yükselmiştir (Aral, 2021, s.20).

2.2.1.9 Süt Üretici ve Tüketici Fiyatları

Şekil 7'de Türkiye'de 2016-2022 yılları arasında inek, koyun ve keçi üretici fiyatları ile süt tüketici fiyatlarının değişimi verilmiştir. Dünyadaki diğer ülkelere benzer şekilde Türkiye'de de 2021 yılı yem fiyatlarının yüksekliği nedeniyle, süt fiyatları yükselişe geçmiş ve bu durum 2022 yılında da devam etmiştir.

Şekil 7. Türkiye süt üretici ve tüketici fiyatları (TL/kg)*2022 yılı süt tüketici fiyatları Ocak, Şubat, Mart ve Nisan ayları ortalamasıdır.

Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.2 Finansman Yapısı

Türkiye’de süt sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sürdürülebilirliği açısından finansman önemli konuların başında gelmektedir. İşletmeler; finansman ihtiyaçlarını kendi tasarruflarından, kredi kuruluşlarından ve devlet desteklerinden karşılamaktadırlar. Süt sektörünün finansmanında Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (TCZB), kredi veren özel bankalar ve Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) aracılığıyla kullanılan faiz indirimli krediler önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında TOB tarafından sağlanan destekler, IPARD Programı kapsamındaki yatırımlar için verilen hibeler üreticiler açısından önemli finansman kaynaklarıdır.

T.C. Ziraat Bankası A.Ş tarafından çeşitli hayvansal üretim konularında faaliyet gösteren gerçek/tüzel kişi üreticilerin söz konusu faaliyetlerine yönelik kredi verilmektedir. Büyükbaş/küçükbaş hayvancılık (besi, süt hayvancılığı, damızlık hayvancılık vb.), konularında yapılan yatırım ve üretim faaliyetlerinin finansmanına yönelik olarak kredi kullanılabilir. Hayvansal üretim kapsamında ihtiyaç duyulan; yem, ilaç, yakıt, makine bakım-onarım, sigorta, kira vb. giderler ile belirli üretim konularında ve özelliklerde büyükbaş/küçükbaş/kanatlı hayvan alımına ilişkin giderleri **İşletme Kredileri** ile, ahır/ağıl yapımı; süt soğutma tankı, çeşitli ekipman alımı; arıcılığa ilişkin çeşitli harcamalar; işletmenin ihtiyacı ile orantılı güneş, rüzgar, biogaz yatırımları; yatırımın yapılacağı tarla/arsanın alımı dahil yatırım harcamaları ile belirli üretim konularında ve özelliklerde büyükbaş/küçükbaş hayvan alımına ilişkin giderleri **Yatırım Kredileri** ile karşılanmaktadır.

Konu ile ilgili 1/1/2020-31/12/2023 tarihlerini kapsayan (bu tarihler dahil) 3/1/2020 tarihli ve 2015 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile yürürlüğe konulan “T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve Tarım Kredi Kooperatiflerince Tarımsal Üretime Dair Düşük Faizli Yatırım ve İşletme Kredisi Kullanılmasına İlişkin Karar”a dayalı olarak Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanan 25.03.2020 tarihli ve 31079 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2020/4 sayılı Uygulama Esasları Tebliği; yatırım ve işletme kredileri ile ilgili teknik esasları kapsamaktadır. Karar kapsamında kredi konuları şu şekildedir.

Sütçü ve kombine sığır yetiştiriciliği; Karar kapsamında üreticilere faiz indirimli işletme ve yatırım kredisi kullanılabilmesi için; elli baş ve üzeri kapasitede, manda veya damızlık sığır işletmesi kurmaları veya işletme kapasitesini elli baş ve üzerine çıkarmaları gerekmektedir. Sığır yetiştiriciliği için kullanılacak olan yatırım kredileri, sütçü ırklar (Jersey, Holstein ve Avrupa kırmızılı), kombine ırklar (Montbeliard, Brown Swiss ve Simental) ile manda alımları, barınak yapımı ve tadilatı, süt sağım ünitesi ve süt soğutma tankı, yem hazırlama ünitesi, balya makinesi, çayır biçme makinesi, silaj makinesi, hayvan yatağı, travay, gübre yönetimi ile ilgili altyapı ve alet-ekipman alımı, kurulu işletmelerin münferit alet-ekipman alımları ile diğer yatırım giderlerini kapsamaktadır.

Damızlık düve yetiştiriciliği; Karar kapsamında damızlık düve yetiştiriciliği kredisinden yararlanabilmek için; sütçü ırklar (Jersey, Holstein ve Avrupa kırmızılı), kombine ırklar (Montbeliard, Brown Swiss ve Simental), manda ile elli baş ve üzeri kapasitede işletme kurmaları veya işletme kapasitesini elli baş ve üzerine çıkarmaları gerekmektedir.

Küçükbaş hayvancılık; küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve besiciliği için yatırım kredileri barınak yapımı ve tadilatını, yem hazırlama ünitesi, balya makinesi, çayır biçme makinesi, silaj makinesi, tartı sistemi, kurulu işletmelerin münferit alet-ekipman alımlarını, diğer yatırım giderleri ile küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için süt sağım ünitesi ve süt soğutma tankı alımlarını kapsamaktadır. Küçükbaş hayvan besiciliği için erkek hayvan alımı işletme kredisi

kapsamında, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde dişi hayvan alımı yatırım kredileri kapsamında değerlendirilmektedir.

Tarımsal ürünlerin işlenmesi; bitkisel, hayvansal ve su ürünleri alanında elde edilen işlenmemiş ham tarımsal ürünlerin işlenmesine (ambalajlama ve paketleme dahil) yönelik olarak yatırımlar bu kapsamda değerlendirilir.

Yem bitkisi üretimi; üreticilerin her türlü tek yıllık, çok yıllık yem bitkileri ve yapay çayır mera tesisi oluşturmak amacıyla, gerekli koşulları sağlamak koşulu ile, düşük faizli yatırım ve işletme kredisi kullanılmaktadır

Tarımsal amaçlı kooperatifler ve üretici birlikleri; Karar kapsamında işletme ve/veya yatırım kredisi kullanılacak tarımsal amaçlı kooperatiflerin asgari 30 ortaklı; üretici birliklerinin ise asgari 16 üyeli olması gerekmektedir.

Ayrıca 2020/4 sayılı Uygulama Esasları Tebliği'nde 15.09.2022 tarih ve 31954 sayılı Resmî Gazete'de değişiklikler yapılmıştır. Tebliğin 21'inci maddesinin ikinci fıkrası "sabit süt sağım tesisleri, tam otomatik süt sağım makineleri (sağım robotları), sabit güneş enerjisi sistemleri, lineer ve center pivot sulama sistemleri ve sera ısıtıcılarında 9/10/2020 tarihli ve 31269 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Tarım Makineleri ve Tarım Teknolojisi Araçlarının Deney ve Denetim Esaslarına İlişkin Yönetmelik kapsamında kredi uygunluk belgesi yerine işletme bazında düzenlenen deney raporu esas alınır" şeklinde düzenlenmiştir.

Aynı Tebliğin 33'üncü maddesinin dördüncü fıkrası "Tarımsal amaçlı kooperatiflerin ve üretici birliklerinin ortaklarının/üyelerinin kapasiteleri ile uyumlu olmak kaydıyla ortak sağım ünitesi (sağım makinesi/sistemi ve soğutma tankı alımı) ve süt analiz cihazı, yem karma makinesi, balya makinesi alımına yönelik kredi talepleri de bu kapsamda değerlendirilir" şeklinde değiştirilmiştir. Bu durumda tarımsal amaçlı kooperatiflerin ve üretici birliklerinin ortaklarının/üyelerinin kapasiteleri ile uyumlu olmak kaydıyla ortak sağım ünitesi (sağım makinesi/sistemi ve soğutma tankı alımı) ve süt analiz cihazı, kredi taleplerine yem karma makinesi, balya makinesi alımları da tebliğ kapsamına alınmıştır.

Ayrıca, üreticilere Avrupa Birliği "Katılım Öncesi Yardım Aracı-Kırsal Kalkınma Bileşeni" (IPARD) Programı kapsamındaki yatırımlar için hibe desteği sağlamaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı Hayvancılık Desteklemeleri;

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından, ülkemiz hayvancılığının geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması, hayvancılık politikalarının yürütülmesinde etkinliğin artırılması, yerli hayvan genetik kaynaklarının yerinde korunması ve geliştirilmesi, kayıtların güncel tutulması, hayvan hastalıklarıyla mücadele ve sağlıklı hayvansal üretim için üreticiler desteklenmektedir.

Türkiye'de yıllar itibarıyla hayvancılığa verilen destekleme kalemleri çeşitlenmekte ve destek miktarları artmaktadır.

Tablo 28. Türkiye'de hayvancılığa verilen toplam destekler (2018-2022) (x 1.000 TL)

DESTEKLEME KALEMLERİ	2018 Yılı	2019 Yılı	2020 Yılı	2021 Yılı	2022 Yılı	2023 Yılı
Hayvansal Üretim Desteklenmesi Toplam	3.728.570	5.020.888	7.849.446	7.196.099	9.659.021	13.789.935
Yem Bitkileri Üretim Desteği	507.001	851.549	790.961	824.072	853.883	734.691
Anaç Koyun Keçi İlave Göçer Hay.Des.				1.342	1.387	990
Damızlık Büyükbaş Hayvan Des. (Düve)	10.557	1.890	4.289	4.038	13.923	15.216
Buzağı Desteği	1.223.596	1.343.794	3.467.291	1.863.317	1.783.397	2.229.846

Arıcılık ve Bal Desteği	67.830	70.668	97.639	108.829	143.914	225.453
Çam Balı Desteği					192	0
Damızlık Ana Arı Desteği	389	1.404	109	33	45	39
Yangın ve Selden Zarar Gören Kovan Desteği					136	0
İslah Amaç. Küçükbaş Hay. Yetiştirici Birl.Desteği (Anaç Koyun Keçi)	542.733	538.575	583.240	755.528	831.081	1.195.103
Tiftik Üretimi Desteği	5.401	4.497	4.863	7.068	12.203	24.620
Tiftik Keçilerine İlave Desteği			227		1.841	1.586
İpek Böceği Desteği	5.132	5.859	6.868	6.813	12.301	29.769
Aşı Desteği	1.493		2.214	2.544	181	9
Hastalıklardan Ari İşletme Desteği	111.988	72.170	181.232	159.802	187.348	410.583
Hayvan Hastalıkları Tazminatı Desteği	115.810	177.665	279.707	212.497	287.469	1.042.385
Süt Desteği	694.949	1.402.205	1.583.541	2.563.669	4.486.670	4.220.126
Büyükbaş Hayvan Desteği (anaç sığır+manda)	18					
Süt Analizi Desteği	23.620	46.718	38.620	26.703	103.700	86.214
Çiğ Sütün Değerlendirilmesi (Süt Tozu)	1.957	340	748	0		
Büyükbaş Hayvan Besi Desteği	105.834	50.438	136.343	97.524	111.516	216.168
Sürü Yöneticisi İstihdamı Desteği	26.919	35.265	52.755	55.805	63.102	117.348
Süt Regülasyonu Desteği	55.471	164.152		0	5.303	19.646
Et Regülasyonu Desteği					58.470	5.980
Küpe Uygulama Desteği	3.301	1.878	1.660	2.420	2.549	4.404
Atık Desteği	604	376	833	458	449	1.317
Manda Desteği	9.514	17.944	23.317	24.060	23.083	42.825
Onaylı Süt Çiftliği desteği	248	5.712	27.910	5.527		
Malak Desteği	9.605	10.389	10.184	10.051	9.829	17.155
Sürü Büyütme ve Yenileme Desteği			187.380	196.101	345.113	416.653
Yem Desteği			124.460			
Küçükbaş Soy Kütüğü Desteği				1.898	3.008	0
Hayvan Hayat (Süt- Erkek Besi Sığır) Sigorta Desteği	175.000	186.300	208.284	228.000	257.369	280.000
Küçükbaş Hayvan Sigortası	21.000	22.000	24.596	27.000	30.478	33.200
Kümes Hayvanları Sigortası Desteği	8.600	9.100	10.174	11.000	12.417	13.600
İslah Amaçlı Süt İçerik Analizi Desteği					16.664	22.466
Afet Bölgesi İlan Edilen İllerdeki Yetiştiricilere Yem Desteği						1.382.988
Besleme Amaçlı Şeker Yardımı Dest						130.042
Canlı Hayvan Alım Desteği						869.513

Kaynak: TOB-TRGM, 2024

Türkiye’de tarımsal desteklerin önemli bir kısmını hayvancılık desteklemeleri kapsamaktadır. 2023 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hayvancılık desteklemeleri kapsamında çeşitli kalemlerde toplam 13,8 milyar TL destekleme ödemesi yapılmıştır. Destekleme kalemleri içerisindeki en büyük payı 4,2 milyar TL ile süt desteği almıştır.

Destekleme kalemlerine bakıldığında süt desteğinin giderek arttığı ve en fazla desteklenen kalem olduğu görülmektedir. Bu desteğin amacı, çiğ süt üretimi ve kalitesi ile uygulanan hayvancılık politikalarının etkinliğini artırmak suretiyle çiğ süt üretiminde sürdürülebilirliği

sağlamak üzere yetiştiricilerin desteklenmesidir. Çiğ süt desteklemesinden yararlanacakların işletmesi ve sütün elde edildiği hayvanların Hayvan Kayıt Sistemi'ne [TÜRKVET] kayıtlı olması gerekmektedir. Hayvancılık işletmelerinin kayıtlarının tutulması açısından kayıtlılık önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca yine, üreticilerin bu destekten faydalanması için, üye oldukları Üretici Örgütüne başvurma gerekliliği, hayvancılık sektöründe örgütlü bir yapının sağlanması açısından teşvik edici bir uygulama olarak görülmektedir. Hayvancılık desteklemelerinden büyük bir pay alan diğer kalem ise buzağı destekleridir.

Tarım ve Orman Bakanlığı “Kırsalda Tarımsal Faaliyetlerin Desteklenmesi” faaliyetleri konusunda, Tarımsal Eğitim, Yayım, Yayın ve Danışmanlık Faaliyetleri kapsamında; “Süt Sığırcılığında Sağım Hijyeni ve Sanitasyon”, “Tarımsal Nüfus Gençleşiyor Projesi”, “Sürü Yönetimi Elemanı Benim Projesi” ve “Tarımsal Kuraklıkla Mücadele ve Sulamanın Etkinleştirilmesi” eğitimleri 81 İlde; il ve ilçe müdürlükleri ve eğitim merkezlerinde gerçekleştirilmektedir.

2.2.3 Pazarlama Yapısı

Hayvan yetiştiriciliğinin en önemli kollarından biri de hayvanın veya hayvansal ürünün pazarlama aşamasıdır. Hayvancılık sektöründe ürünlerin pazarlanması ve taleplere yönelik üretim gerçekleştirilebilmesi, sektörün devamlılığı için önem taşımaktadır.

Süt ve süt ürünleri sektörü; süt ve süt ürünleri üretiminde kullanılan hayvanları yetiştiren çiftçiler, çiftçi kooperatifleri, üretici birlikleri, mandıralar ve süt işleme tesisleri ile ürünlerin dağıtım ve pazarlama süreçlerine dâhil olan tüm işletmeleri kapsamaktadır. Bu sınıflandırmayı açmak gerekirse, süt ve süt ürünleri sektörünün tedarikçi yapılarını süt üreten çiftçiler, çiftlikler, hayvan yemi üreticileri, yem bitkisi üreticileri, damızlık hayvan yetiştiricileri, süt birlikleri, süt kooperatifleri, süt lojistik firmaları, ambalaj firmaları, maya tedarikçileri ve enerji tedarikçileri olarak nitelendirebiliriz. Süt ve süt ürünleri sektörünün müşterilerini ise bireysel tüketiciler, toptancılar, zincir marketler, yerel marketler, imalatçı mağazaları, gıda sanayi, hizmet sektörü aktörleri (lokanta, otel, kamu kurumları vb.), ihracatçı şirketler ve atık müşterileri (peynir altı suyu işleyen firmalar) olarak sınıflandırmak mümkündür (Güney & Şimşek, 2015, s.6).

Tablo 29’da süt toplama merkezlerinin bölgelere göre sayısı gösterilmektedir. Buna göre en fazla süt toplama merkezi 2.221 adet ile Marmara Bölgesi’nde bulunurken, bölgeyi 1.787 adet ile Ege Bölgesi takip etmektedir.

Çiğ sütün yerel perakendeciler tarafından son tüketiciye arzına ilişkin usul ve esasları belirleyen Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliğ; Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğinin 85. maddesine dayanılarak yayımlanmış olup, çiğ sütün ambalajlı veya otomatik satış makineleriyle yerel perakendeci tarafından son tüketiciye arzına ilişkin hususları kapsamaktadır. Tebliğ kapsamında Hastalıktan Ari İşletmeler İçin Sağlık Sertifikasına sahip ve yetkili merciden izin almış süt üreten hayvancılık işletmesinde üretilen çiğ sütün arzına izin verilmektedir.

Tablo 29. Süt Toplama Merkezlerinin Bölgelere Sayısı

BÖLGELER	İşletme Sayısı (Adet)
Marmara Bölgesi	2.221
Ege Bölgesi	1.787
Akdeniz Bölgesi	778
İç Anadolu Bölgesi	864

Karadeniz Bölgesi	282
Doğu Anadolu Bölgesi	55
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	27
Toplam	6.014

Kaynak: Gıda Güvenliği Bilgi Sistemi (GGBS), 2023

Tebliğde geçen yerel perakendeci; süt üreten hayvancılık işletmesi merkez olarak kabul edilerek; hazır ambalajlı çiğ süt için 500 kilometrelik yarıçap içerisinde, hazır ambalajlı olmayan çiğ süt için 200 kilometrelik yarıçap içerisinde yer alan ve son tüketiciye sabit bir yerde konumlandırılmış otomatik satış makineleri veya bakkal, market ve benzeri yerlerde çiğ süt satan işletmeleri ifade etmektedir (Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliğ, 2017).

Günümüzde önemli pazarlama fırsatlarından biri de Coğrafi İşaret (Cİ) almış ürünlerdir. Çok sayıda geleneksel gıdaya sahip olan ülkemizin her bölgesinde, yüzlerce geleneksel gıda, nesiller boyu orijinalliğini koruyarak üretilmektedir. Geleneksel gıdalardan beklenen ekonomik ve kırsal kalkınmanın sağlanmasında, Cİ'nin tescilinin payı oldukça yüksektir. 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununda Cİ şöyle tanımlanmıştır: “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri nedeniyle, kökeninin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işarettir”. Bu bağlamda, menşeadı; tüm özelliklerini üretildiği coğrafi sınırların doğal ve beşerî unsurlardan alan, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tümü belirlenen coğrafi alanda gerçekleştirilen ürünleri tanımlar. Mahreç işareti ise aynı özelliklerden en az biri belirlenmiş coğrafi alanda yapılan ürünleri tanımlamaktadır. Cİ alma potansiyeli yüksek olan bu peynirlerin çoğu kırsal bölgelerde ihtiyacı karşılayacak miktarlarda geleneksel olarak üretilir. Bazıları ise ülke çapında üne sahip olup katma değere dönüştürülmüştür (Çakmakçı & Salık, 2021). Coğrafi işaretli ürünler, markalaşma ve katma değerli üretim ile pazar çeşitliliğinin artırılması yönünden önem taşımaktadır. Dolayısı ile özel geleneksel ürünlerin günümüz koşullarında pazarda istenilen rekabet gücü olabilen duruma getirmek için biogüvenlik, HACCP, izlenebilirlik ve gıda güvenliği ile ilgili süreçlerin uygulanması gerekmektedir. Bunu insanların kendi başına yapabilme şansları yoktur. Bu yüzden kooperatiflere, birliklere ve diğer meslek örgütlerine görev düşmektedir (Arsoy, 2021).

TÜRKPATENT tarafından süt ürünleri; menşe adı (25 adet) mahreç işareti (42 adet) olarak tescillenmiştir.

Tablo 30. Coğrafi işaret almış süt ürünleri

Ürünler	Tescil Almış	Başvuru Sürecinde	Toplam
Peynir	41	18	59
Tereyağı dahil katı ve sıvı yağlar	4	1	5
Dondurma	2	1	3
Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri	20	14	34
Toplam	67	34	101

Kaynak: TÜRKPATENT, 2023

Tablo 31. Coğrafi işaret almış süt ürünlerinin coğrafi işaret türüne göre dağılımı

Türü	Tescil Almış	Başvuru Sürecinde	Toplam
Mahreç İşareti	42	22	64
Menşe Adı	25	11	36
Geleneksel Ürün Adı	0	1	1
Toplam	67	34	101

Kaynak: TÜRKPATENT, 2023

2.2.4 Kamu ve STK'ların Rolü

2.2.4.1 Kurumsal Yapı

Sektördeki kamu kuruluşlarını, TOB Hayvancılık Genel Müdürlüğü [HAYGEM], Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü [GKGM], Tarım Reformu Genel Müdürlüğü [TRGM], bünyesinde yer alan Daire Başkanlıkları, Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü [TAGEM], ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu [TKDK], Et ve Süt Kurumu [ESK] oluşturmaktadır. Ayrıca sivil toplum kuruluşu olarak Ulusal Süt Konseyi [USK], Süt Üreticileri Merkez Birliği [SÜTBİR], Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği [TDSYMB], Türkiye Süt, Et Gıda Sanayicileri Birliği Derneği [SETBİR], Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Derneği [ASÜD] ile üretici kooperatifleri ve Merkez birlikleri sektörde yer almaktadır.

TOB ilgili birimleri, sektörün geliştirilmesi, yem ve yem katkı maddelerinin tescili, satışı ve denetimi ile ilgili esasların belirlenmesi ve denetlenmesi, yem ve yem katkı maddelerinin üretimini ve satışını yapan işletmelerin onay verme esaslarının belirlenmesi ve onay verme işlemlerinin yapılması, hayvan refahını sağlamaya yönelik çalışmaların yapılması, hayvansal üretim ve geliştirme projeleri ile ilgili çalışmaların yapılması, hayvan ıslah programlarının uygulanması, hayvansal ürünlerin pazarlanması ile ilgili çalışmaların yapılması, Avrupa Birliği kaynakları ve diğer uluslararası kaynaklarla yürütülen kırsal kalkınma programlarına ilişkin koordinasyonunun sağlanması gibi birçok konuda görev ve yetkiye sahiptir.

ESK, et, süt ve balık piyasasında ekonomik gereklere uygun olarak, kamu yararını gözeterek şekilde, verimlilik ve kârlılık ilkeleri çerçevesinde, sektörde tam rekabet koşullarının oluşması, fiyatlardaki dengenin sağlanmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.

2.2.4.2 Yasal Çerçeve

Süt sektörü ile ilişkili, TOB tarafından çıkarılan kanun, yönetmelikler ve tebliğler aşağıdaki gibidir;

1. Resmi Gazetede yayımlanan 13.06.2010 tarihli ve 27610 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu.
2. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28145 sayılı Gıda Hijyeni Yönetmeliği.
3. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28155 sayılı Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliği.
4. Resmi Gazetede yayımlanan 29.12.2011 tarihli ve 28157 sayılı Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği, yatay gıda kodeksi (etiketleme, mikrobiyoloji, bulaşanlar, katkı maddeleri gibi) ve süt ürünleri ile ilgili dikey gıda kodeksi.
5. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28145 sayılı Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmelik.
6. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28145 sayılı Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen Yönetmelik.
7. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28145 sayılı Gıda ve Yemin Resmi Kontrollerine Dair Yönetmelik.
8. Resmi Gazetede yayımlanan 27.04.2017 tarihli ve 30050 sayılı Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliğ.
9. Resmi Gazetede yayımlanan 07.01.2021 tarihli ve 31357 sayılı Tarımsal Üretici Birliklerinin Kuruluş Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik.

10. Resmi Gazetede yayımlanan 01.02.2022 tarihli ve 32737 sayılı Kooperatif ve Üst Kuruluşlarının Denetimine Dair Yönetmelik.
11. Resmi Gazetede yayımlanan 15.09.2022 tarihli ve 331954 sayılı T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve Tarım Kredi Kooperatiflerince Tarımsal Üretime Dair Düşük Faizli Yatırım ve İşletme Kredisi Kullanılmasına İlişkin Uygulama Esasları Tebliği.
12. Resmi Gazetede yayımlanan 29.12.2023 tarihli ve 32414 sayılı Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi Hakkında Tebliğ.
13. Resmi Gazetede yayımlanan 07.04.2023 tarihli ve 32156 sayılı IPARD – III Programı.
14. Resmi Gazetede yayımlanan 26.11.2023 tarihli ve 32381 sayılı Hayvancılık Desteklemeleri Uygulama Tebliği.
15. Resmi Gazetede yayımlanan 15.09.2023 tarihli ve 32310 sayılı Sözleşmeli Üretim Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.
16. Resmi Gazetede yayımlanan 28.02.2023 tarihli ve 32118 sayılı Çiğ Süt Desteği ve Süt Piyasasının Düzenlenmesi Uygulama Tebliği.

2.2.4.3 Denetim

Türkiye'deki gıda işletmeleri ile ilgili iş ve işlemler, AB katılım müzakerelerine bağlı olarak AB mevzuatı ile uyum çerçevesinde hazırlanan ve 11/06/2010 tarihinde kabul edilen 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı Gıda ve Yem Kanunu (13.06.2010/27610 RG) kapsamında yürütülmektedir. 5996 sayılı Kanuna dayanılarak gıda işletmeleri ile ilgili ikincil mevzuatlar AB mevzuatlarıyla uyumlu olarak hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Bu yönetmeliklerde genel olarak gıda işletmelerinin kayıt veya onay işlemleri, gıda işletmecisinin sorumlulukları, birincil üretimde dahil olmak üzere gıda işletmelerinin uyması gereken genel ve özel hijyen kuralları ve gıda işletmelerine uygulanacak resmi kontrollere ilişkin hususlar yer almaktadır. Yayımlanan Yönetmelikler;

1. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28145 sayılı Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmelik.
2. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12. 2011 tarihli ve 28145 sayılı Gıda Hijyeni Yönetmeliği (EC, 2004/852).
3. Resmi Gazetede yayımlanan 27.12.2011 tarihli ve 28155 sayılı Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliği (EC, 2004/853).
4. Resmi Gazetede yayımlanan 17.12.2011 tarihli ve 28145 sayılı Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen Yönetmelik (EC, 2004/854).

AB'ye uyum ile ilgili olarak ülkemizde üretilen çiğ sütün Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğinde belirtilen çiğ sütün taşınması gereken kriterlere uyum için 31/12/2028 tarihine kadar süre verilmiştir.

Yayımlanan bu mevzuat kapsamında gıda işletmeleri, AB ülkelerinde olduğu gibi faaliyetlerine göre kayıt ve onay kapsamında olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Buna göre hayvansal gıda üreten işletmeler (et, süt, yumurta, su ürünleri hayvansal yan ürünler) onay kapsamında değerlendirilmiş olup, bu gıda işletmelerinin faaliyete geçmeden önce Bakanlığımızdan "İşletme Onay Belgesi" alması gerekmektedir. Onay kapsamında değerlendirilen gıda işletmelerinin dışındaki diğer gıda işletmeleri ise kayıt kapsamında değerlendirilmiştir. Bu işletmelerin faaliyetleri ile ilgili işlemleri bakanlığa kayıt ettirerek "İşletme Kayıt Belgesi" alması gerekmektedir.

Bu çerçevede süt işleme tesisleri ve süt toplama merkezlerinin Gıda Hijyeni Yönetmeliği ile Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğinde belirlenen hükümlerine uyması, Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmelik kapsamında da "İşletme Onay Belgesi" alması gerekmektedir. Süt işleme tesisleri ile süt toplama merkezlerinin resmi

kontrolleri, Gıda ve Yemin Resmi Kontrollerine Dair Yönetmelik ve Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen Yönetmelik hükümlerine göre Bakanlığımız kontrol görevlileri tarafından yapılmaktadır.

Ülkemizden Çin Halk Cumhuriyeti, AB üye ülkeleri, Rusya Federasyonu gibi bir çok ülkeye süt ve süt ürünleri ihracatı yapılmaktadır.

AB'ye süt ürünleri ihracatında Mart 2024 itibarıyla 38 adet süt ürünleri üreten işletmenin onayı bulunmaktadır. AB'ye ihraç edilen süt ürünleri için hammadde olarak kullanılacak çiğ sütün AB onaylı çiftliklerden temin edilmesi zorunludur. Mart 2024 tarihi itibarıyla 201 adet AB onaylı süt çiftliği bulunmaktadır.

2.2.4.4 Kalite ve Standardizasyon

Türk gıda kodeksi; gıda ve gıda ile temas eden madde ve malzemelerle ilgili olarak; asgarî teknik ve hijyen kriterleri, bitki koruma ürünü ve veteriner ilaç kalıntıları, katkı maddeleri, bulaşanlar, numune alma ve analiz metotları, ambalajlama, etiketleme, nakliye ve depolama, hususlarında ülkemiz standartlarını belirleyen mevzuat bütünüdür. Türk gıda kodeksi, yatay gıda kodeksi ve dikey gıda kodeksi olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Yatay gıda kodeksi, gıda katkı maddeleri, aroma vericiler ve aroma verme özelliği taşıyan gıda bileşenleri, bulaşanlar, pestisit kalıntıları ve veteriner ilaç kalıntıları, numune alma, analiz metotları, etiketleme, mikrobiyolojik kriterler gibi tüm gıdalara ve gıda ile temas eden madde ve malzemelere uygulanacak olan kriterleri içermektedir. Dikey gıda kodeksi ise belirli bir gıda veya gıda grubu veya gıda ile temas eden madde ve malzeme için belirlenmiş özel kriterleri içermektedir.

Yatay gıda kodekslerinde; gıdaların etiketlerinde bulunması gereken zorunlu bilgiler, sorumluluklar, bildirim şekli, beslenme beyanları, gıdalarda kullanılacak olan gıda katkı maddelerinin kullanım koşulları, izin verilen katkı maddelerinin listesi, gıdalarda kullanılabilecek limitler, gıdalarda bulunabilen nitratlar, mikotoksinler, ağır metaller gibi belirli bulaşanların maksimum limitleri, hayvansal gıdalarda bulunabilecek veteriner ilaçlarına ait farmakolojik aktif maddelerin sınıflandırılması ve maksimum kalıntı limitleri, gıda güvenilirliği ve üretim hijyeni ile ilgili mikrobiyolojik kriterleri ile gıda işletmecilerinin uyması ve uygulaması gereken kurallar gibi hususlar yer almaktadır.

Tüm gıdaların da uyması gereken kuralların belirlendiği yatay gıda kodekslerinden süt ve süt ürünlerini ilgilendiren bazı yatay gıda kodeksleri aşağıdaki gibidir.

1. Resmi Gazetede yayımlanan 26.01.2017 tarihli ve 29960 sayılı Türk Gıda Kodeksi Etiketleme ve Tüketicileri Bilgilendirme Yönetmeliği
2. Resmi Gazetede yayımlanan 13.10.2023 tarihli ve 32338 sayılı Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği.
3. Resmi Gazetede yayımlanan 29.12.2011 tarihli ve 28157 sayılı Türk Gıda Kodeksi Mikrobiyolojik Kriterler Yönetmeliği.
4. Resmi Gazetede yayımlanan 01.15.2023 tarihli ve 28157 sayılı Türk Gıda Kodeksi Bulaşanlar Yönetmeliği.
5. Resmi Gazetede yayımlanan 07.03.2017 tarihli ve 30000 sayılı Türk Gıda Kodeksi Hayvansal Gıdalarda Bulunabilecek Farmakolojik Aktif Maddelerin Sınıflandırılması ve Maksimum Kalıntı Limitleri Yönetmeliği.
6. Resmi Gazetede yayımlanan 20.04.2023 tarihli ve 32169 sayılı Türk Gıda Kodeksi Beslenme Beyanları Yönetmeliği.
7. Resmi Gazetede yayımlanan 29.12.2011 tarihli ve 28157 sayılı Türk Gıda Kodeksi Aroma Vericiler ve Aroma Verme Özelliği Taşıyan Gıda Bileşenleri Yönetmeliği.

8. Resmi Gazetede yayımlanan 27.09.2021 tarihli ve 31611 sayılı Türk Gıda Kodeksi Pestisitlerin Maksimum Kalıntı Limitleri Yönetmeliği.

Süt ve süt ürünleri ile ilgili dikey gıda kodekslerinde; piyasaya arz edilecek olan içme sütleri, yoğurt, ayran, kefir gibi fermente süt ürünleri, peynir ve çeşitleri, tereyağ, süt esaslı sürülebilir ürün ve sadeyağ, krema ve kaymak, dondurma ve çeşitleri ile yenilebilir buzlu ürünler, koyulaştırılmış süt ve süt tozu, yenilebilir kazein ve kazinatlar gibi süt ürünlerinin tekniğine uygun ve hijyenik olarak üretilmesi, hazırlanması, işlenmesi, ambalajlanması, etiketlenmesi, muhafazası, depolanması, taşınması ve pazarlanmasına ilişkin kurallar, tanımlar, ürün özellikleri, yatay gıda kodekslerde belirtilen kurallar uyumla ilgili hususlar yer almaktadır. Süt ve süt ürünleri ile ilgili özelliklerin belirlendiği ürün tebliğleri aşağıdaki gibidir.

1. Resmi Gazetede yayımlanan 27.04.2019 tarihli ve 30699 sayılı Türk Gıda Kodeksi İçme Sütleri Tebliği.
2. Resmi Gazetede yayımlanan 30.11.2022 tarihli ve 32029 sayılı Türk Gıda Kodeksi Fermente Süt Ürünleri Tebliği
3. Resmi Gazetede yayımlanan 08.02.2015 tarihli ve 29261 sayılı Türk Gıda Kodeksi Peynir Tebliği .
4. Resmi Gazetede yayımlanan 12.04.2005 tarihli ve 25784 sayılı Türk Gıda Kodeksi Tereyağı Diğer Süt Yağı Esaslı Sürülebilir Ürünler ve Sadeyağ Tebliği.
5. Resmi Gazetede yayımlanan 27.09.2003 tarihli ve 25242 sayılı Türk Gıda Kodeksi Krema ve Kaymak Tebliği.
6. Resmi Gazetede yayımlanan 26.10.2022 tarihli ve 31995 sayılı Türk Gıda Kodeksi Dondurma Tebliği.
7. Resmi Gazetede yayımlanan 07.10.2005 tarihli ve 25959 sayılı Türk Gıda Kodeksi Yenilebilir Buzlu Ürünler Tebliği.
8. Resmi Gazetede yayımlanan 12.04.2005 tarihli ve 25784 sayılı Türk Gıda Kodeksi Koyulaştırılmış Süt ve Süttozu Tebliği.
9. Resmi Gazetede yayımlanan 13.12.2022 tarihli 32042 sayılı Türk Gıda Kodeksi Yenilebilir Kazein ve Kazeinat Tebliği.

2.2.4.5 Uluslararası Entegrasyon

Dünyadaki en güçlü sektör federasyonlarından biri olan Uluslararası Sütçülük Federasyonu [IDF] 56 üye ülkesi ile dünya süt üretiminin %86'sını temsil etmektedir. Çiftlikten sofraya süt ve süt ürünleri konusunda en kapsamlı bilgi ve uzmanlıkla donatılmış, küresel, bilimsel ve ticari olmayan bir organizasyondur. En önemli görevlerinden birisi, uluslararası organizasyonlar, hükümetler ve kanun yapıcılara bilimsel temele dayanan bilgi sağlamaktır. IDF bu özelliğiyle, sektörle ilgili uluslararası mevzuatın oluşmasında çok etkin bir konuma sahiptir. IDF'in Gıda ve Tarım Örgütü [FAO] ve Dünya Sağlık Örgütü [WHO] tarafından ortak olarak kurdukları Kodeks'e üye olması belirli ürünlerin Kodeks Alimentarius'ta tanımlanması çalışmalarında etkili olmaktadır (Ulusal Süt Konseyi, 2024). Süt ve süt ürünleri, Kodekste yer alan başlıca ürünler içerisinde yer almaktadır. Türkiye 01 Ekim 1963 yılında Kodeks Alimentarius Komisyonu'na [KAK] üye olmuştur. KAK toplantılarında Türkiye'yi Tarım ve Orman Bakanlığı temsil etmekte olup, Kodeks kontakt noktası Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü'dür. Kodeks kontakt noktası, Kodeks komisyonu ile haberleşme kanalı olup ülkedeki diğer ilgili birimlerin katılımı için koordinatörlük görevini sağlamaktadır. Bu kapsamda Kodeks Kontakt Noktası koordinasyonun sağlanması ve ülke görüşlerinin oluşturulması için Ulusal Gıda Kodeksi Komisyonu ile yakın ilişki içindedir. Tarım ve Orman Bakanlığı KAK'ın ilgili komitelerine katılmakta ve ülke görüşlerini aktarmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024).

2.2.5 Süt Sanayi Üretim Yapısı

Üretilen sütün büyük bir kısmı, sıvı süt (örn. standardize, pastörize, UHT, sterilize yağsız vb.) olarak pazarlanmadan önce işlenmekte veya krema, tereyağı, peynir, yoğurt, dondurma süt tozu, kazein, koyulaştırılmış süt, vb. gibi ürünler üretilmektedir.

Gıda Güvenliği Bilgi Sistemine'ne [GGBS] göre Türkiye'de 09.08.2023 tarihi itibarıyla onay belgesi almış 2.496 adet süt işleme tesisi, bulunmaktadır.

Tablo 32. Süt işleme tesislerinin bölgelere sayısı

BÖLGELER	İşletme Sayısı (Adet)
Marmara Bölgesi	652
Ege Bölgesi	400
Akdeniz Bölgesi	353
Doğu Anadolu Bölgesi	344
İç Anadolu Bölgesi	330
Karadeniz Bölgesi	236
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	181
Toplam	2.496

Kaynak: Gıda Güvenliği Bilgi Sistemi (GGBS), 2023

Türkiye'de 2021 yılında gıda ürünleri imalatı işyeri sayısı 57.562 adet iken, süt ürünleri imalatı gerçekleştiren işyeri sayısı 2.840 adettir. Süt imalatı gerçekleştiren işletmelerin gıda işletmeleri içerisindeki oranı ise yaklaşık %5'tir. 2015-2021 yılları arasında süt ürünleri imalathane sayısında önemli miktarda (%37,5) artış olduğu görülmektedir.

Tablo 33. Gıda ve İçecek Sanayiinde işyeri (girişim) sayısı (Adet)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam İmalat	375.480	379.894	391.024	396.118	403.018	409.482	444.030
Gıda ürünlerinin imalatı	43.733	45.567	47.617	49.025	51.338	52.871	57.562
Süt ürünleri imalatı	2.066	2.156	2.248	2.304	2.409	2.543	2.840

Kaynak: TÜİK, 2023

2021 yılında imalat sanayiinde istihdam edilenlerin sayısı 4,7 milyon kişi iken, süt ürünleri imalatında istihdam edilenlerin sayısı 51.859 kişi olmuştur. Süt ürünleri imalatında çalışanların sayısı 2015-2021 yılları arasında yaklaşık %22 oranında artış göstermiştir.

Tablo 34. Gıda ve İçecek Sanayiinde Çalışanların Sayısı (kişi)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam İmalat	3.908.510	3.922.221	4.018.741	4.133.611	4.084.281	4.308.474	4.711.078
Gıda ürünlerinin imalatı	485.153	489.324	502.225	514.971	514.128	537.858	565.831
Süt ürünleri imalatı	46.510	46.649	47.706	48.953	47.434	48.736	51.859

Kaynak: TÜİK, 2023

Gıda ve içecek sanayiinde üretim değerindeki değişimlerine bakıldığında; 2015-2021 yılları arasında süt ürünleri imalat üretim değerinin 23.990 milyon TL'den 74.020 milyon TL'ye çıktığı görülmektedir.

Tablo 35. Gıda ve içecek sanayiinde sanayii üretim değerindeki gelişmeler (Milyon TL)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam İmalat	1.116.847	1.220.497	1.574.831	2.103.805	2.365.544	2.837.875	4.886.488
Gıda ürünlerinin imalatı	170.956	187.267	220.292	274.600	331.873	410.648	599.584
Süt ürünleri imalatı	23.990	25.172	28.700	37.360	44.079	54.148	74.020

Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.5.1 Süt Ürünleri Üretimi

Süt doğal yapısı itibarıyla tarım ürünleri içerisinde pazarlaması en güç olan ürünlerdendir. Sütün sıvı formda ve ağır olmasının yanında, taşınmaya çokta elverişli olmaması bu güçlüğü doğuran başlıca nedenlerdir. Diğer taraftan bakteri üremesine son derece elverişli bir ortam teşkil etmesi ve buna bağlı olarak da hızla bozulabilir olması, başta üretici olmak üzere süt pazarındaki tüm aktörler için göz önünde bulundurulması gereken, ürün yapısına bağlı risk faktörleridir. Sütün bu özellikleri onun toplanma, işlenme ve dağıtımını esnasında özel olarak muamele görmesini gerektirmekte ve pazarlama masraflarını arttırmaktadır. Bu sebeple süt hammadde olarak süt ve süt ürünleri üretiminin düzenli bir şekilde arttırılarak stoklanma ve dayanıklı tüketim malı haline getirilme ihtiyacı vardır. Sütün uzun süre saklanabilmesi ve daha çeşitli süt ürünlerine dönüştürülebilmesi için bulunmuş en uygun çözümlerden biri, süttozu ve diğer süt ürünlerine dönüştürülmesidir. Süttozu sütün yağı alınarak veya alınmadan silindir veya püskürtme olmak üzere iki yöntemle üretilmektedir. Bu yöntemlerle toz haline getirilen süt, gerek süt sanayi için gerekse bisküvi ve çikolata sanayicisi için vazgeçilmez bir hammadde niteliği taşımaktadır. Diğer süt ürünleri ise sütün değişik tekniklerle pıhtılaştırılmasıyla (mayalama ve fermantasyon) elde edilmektedir (Gıda Endüstri Makinaları [GEMAK,], 2023).

TÜİK verilerine göre, 2022 yılında toplam inek sütü üretim miktarı 19,9 milyon ton iken, sanayiye aktarılan süt miktarı 9,8 milyon tondur. Türkiye’de 2018 yılında sanayiye aktarılan sütün oranı %50,1 iken bu oran 2022 yılı itibarıyla %49 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 36. Türkiye’de sanayiye aktarılan sütün toplam inek sütü üretimi içerisindeki payı

Yıllar	Toplam inek sütü üretimi (bin ton)	Sanayiye aktarılan süt miktarı (bin ton)	Sanayiye aktarılan sütün miktarının toplam inek sütü üretim miktarına oranı (%)
2018	20.037	10.034	50,1
2019	20.782	9.506	45,7
2020	21.749	9.841	45,2
2021	21.370	10.052	47,0
2022	19.912	9.751	49,0

Kaynak: TÜİK, 2023

2021 yılı itibarıyla Türkiye toplam inek sütü üretiminde dünyada 10. sırada yerini alırken, sanayiye aktarılan süt üretimi bakımından oldukça gerilerde kalmaktadır.

Türkiye’de ticari süt işletmeleri tarafından toplanan inek sütünün %15’i içme sütü olarak tüketime arz edilmektedir (USK, 2021). Türkiye’de içme sütü üretimi son on yılda yaklaşık %52 oranında artış göstermiştir. 2021 yılında 1,52 milyon ton olan içme sütü, 2022 yılında %1,2 azalarak 1,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 37. Süt ve Süt Ürünleri Üretimi (Bin Ton)

Ürünler	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İnek Sütü	6.745	8.937	9.214	9.112	10.034	9.506	9.841	10.052	9.751
İçme Sütü	988	1.379	1.445	1.549	1.661	1.469	1.613	1.523	1.497
Konsantre Süt	3	6	3	0	0	0	0	0	0
Yağsız Süt Tozu	23	66	78	88	63	67	69	86	89
Tereyağı	34	52	58	59	66	74	79	85	96
İnek Peyniri	417	638	638	662	723	671	740	736	703
Diğer Peynir	56	28	23	28	33	28	27	27	20
Yoğurt	908	1.123	1.174	1.172	1.199	1.136	1.114	1.126	1.169

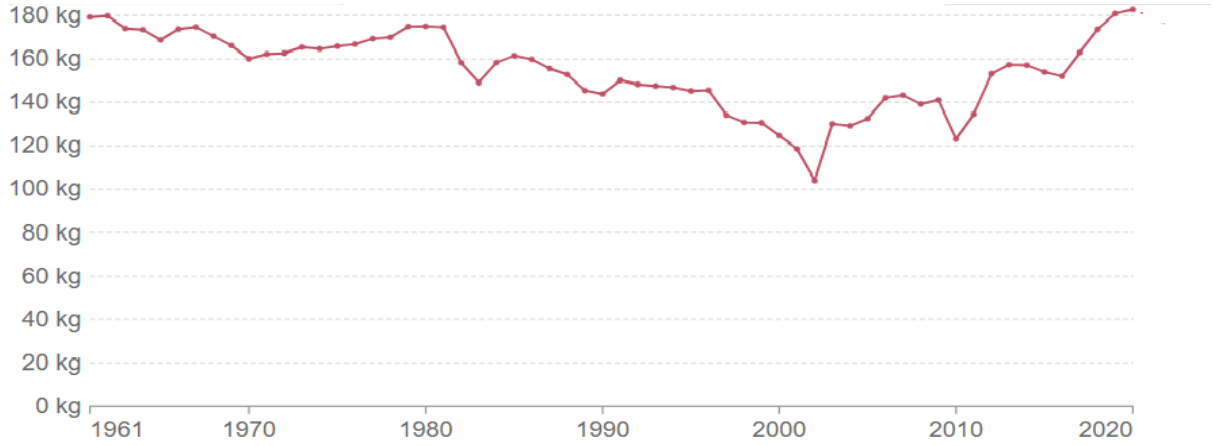
Ayran	398	627	685	717	731	698	588	717	766
-------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye’de üretilen süt ürünleri içerisinde en fazla üretimin yoğurt olduğu, bunu peynir ile ayranın takip ettiği görülmektedir.

Türkiye’de kahvaltılık kültüründe önemli bir yere sahip olan peynir, üretimi modern süt işleme tesislerinde ve mandıra olarak tabir edilen işletmelerde gerçekleştirilen en temel süt ürünleri arasındadır. Yaklaşık 4000 yıl önce insanların hayvanları evcilleştirmesiyle sütünden faydalanılmaya başlanmış ve peynirin ilk olarak ortaya çıktığı tarih de M.Ö. 8000 ile M.Ö. 9000 arasında olduğu kabul edilmiştir. Çeşitli kaynaklara göre dünyada toplam 2 bin ile 4 bin arasında peynir çeşidi olduğu belirtilirken, Kafkas Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre Türkiye’de 193 çeşit peynir üretimi gerçekleştirilmektedir (USK, 2018).

Our world verilerine göre 2020 yılı itibarıyla dünya süt ürünleri süt eşdeğer ortalama tüketimi yaklaşık 70,19 kg olup, Türkiye için bu değer 182,7 kg’dır. Türkiye süt ürünleri tüketiminde ise 31. sırada yer almaktadır (Our World, 2023).

*süt bileşenlerinden yapılan süt ürünlerinin süt eşdeğerlerini içerir, ancak tereyağı hariçtir.

Kaynak: Our World, 2023

2.2.5.2 Süt Ürünleri Dış Ticareti

TÜİK dış ticaret verilerine göre 2013 yılında yaklaşık 107 bin ton olan Türkiye süt ürünleri ihracatı 2021 yılında yaklaşık %103 artarak yaklaşık 217 bin tona çıkmıştır. Ancak Türkiye’nin süt ürünleri ihracatı 2022 yılında yaklaşık 176 bin tona gerilemiştir.

Tablo 38. Türkiye süt ürünleri ihracat değerleri

Yıl	Miktar (Kg)	İhracat TL	İhracat Dolar	İhracat Euro
2013	106.611.301	485.659.193	253.300.901	190.652.833
2014	124.523.644	704.707.747	321.815.845	241.205.839
2015	106.774.644	700.773.045	257.591.500	232.049.900
2016	171.708.762	952.717.464	314.719.207	284.360.135
2017	186.032.681	1.165.606.727	319.907.181	283.500.783
2018	189.750.616	1.553.587.355	318.993.744	270.527.767
2019	227.051.214	2.064.563.100	363.289.363	324.359.829
2020	175.329.137	2.299.760.977	326.459.500	286.129.686
2021	216.940.869	4.101.847.616	449.833.550	381.403.445
2022	175.847.044	8.459.589.382	529.476.774	497.088.828

Kaynak: TÜİK, 2023

Halihazırda süt ve süt ürünleri ihracatı gerçekleştirebildiğimiz ülkeler kısıtlı olup ihracatımızın ise Orta Doğu ülkelerine yoğunlaştığı görülmektedir. Avrupa ülkeleri, Güney Kore ve Japonya gibi uzak pazarlar ise karlılıkları sebebi ile süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren ihracatçı firmaların hedef pazarları arasında yer almaktadır. Sektörün uluslararası pazarlara açılabilmesi için ticaret anlaşması ağı ile birlikte hayvan sağlığına yönelik mevzuatların tanınırılığını teminen ikili anlaşma veya protokol imzalanan ülkelerin de artırılmasının gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye’de süt ürünleri ihracatı, süt tedarik eden modern hayvancılık işletmelerinin sayısının artmasını ve gelişmesini olumlu yönde etkilemektedir. Türkiye’de son yıllarda hayvancılığa ayrılan destek miktarının artırılması, piyasanın regülasyonu amacıyla 2009’dan bu yana yapılan çiğ sütün değerlendirilmesi desteklemesi ve 2011/4 sayılı “İthalatta Gözetim Uygulanmasına İlişkin Tebliğ” kapsamındaki uygulamalar gibi tedbirler ülkemiz süt ürünleri ihracatını olumlu yönde etkilemiştir (Tüm Süt, Et ve Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği Derneği [TUSEDAD], 2023).

Türkiye’nin süt ürünleri ithalat miktarı 2013-2022 yılları arasında yaklaşık %45,7 oranında düşüş göstermiştir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye yaklaşık 18 bin ton süt ürünleri ithalatı gerçekleştirmiştir.

Tablo 39. Türkiye süt ürünleri ithalat değerleri

Yıl	Miktar (Kg)	İthalat TL	İthalat Dolar	İthalat Euro
2013	32.986.230	301.801.834	155.387.605	116.008.584
2014	41.276.010	380.610.918	173.004.401	131.724.632
2015	37.248.345	333.279.130	121.371.370	109.784.432
2016	35.010.614	340.248.562	112.198.081	101.531.101
2017	31.688.086	389.542.522	106.223.423	92.656.061
2018	29.546.802	478.200.442	105.431.960	88.457.270
2019	50.866.173	622.334.461	108.453.373	97.126.521
2020	26.976.292	559.504.909	80.482.731	70.522.869
2021	15.229.090	468.027.411	50.707.221	43.001.041
2022	17.908.340	1.360.993.929	79.052.908	75.141.751

Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.6 Ürün Bazında Türkiye Süt Ürünleri Piyasaları

2.2.6.1 Süt ve Krema

Krema katı yağ oranlarına göre sınıflandırılmış olup dış ticareti bu sınıflandırmaya göre ayrıştırılmıştır.

Türkiye 2022 yılında toplam 9.360 bin \$ karşılığında 13.042 ton süt ve 10.544 bin \$ karşılığında 4.000 ton krema ihracatı gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin 2022 yılında gerçekleştirdiği krema ithalat miktarı ise 1.107 bin ton olup, bu miktar karşılığında 3.795 bin \$ ödeme yapılmıştır.

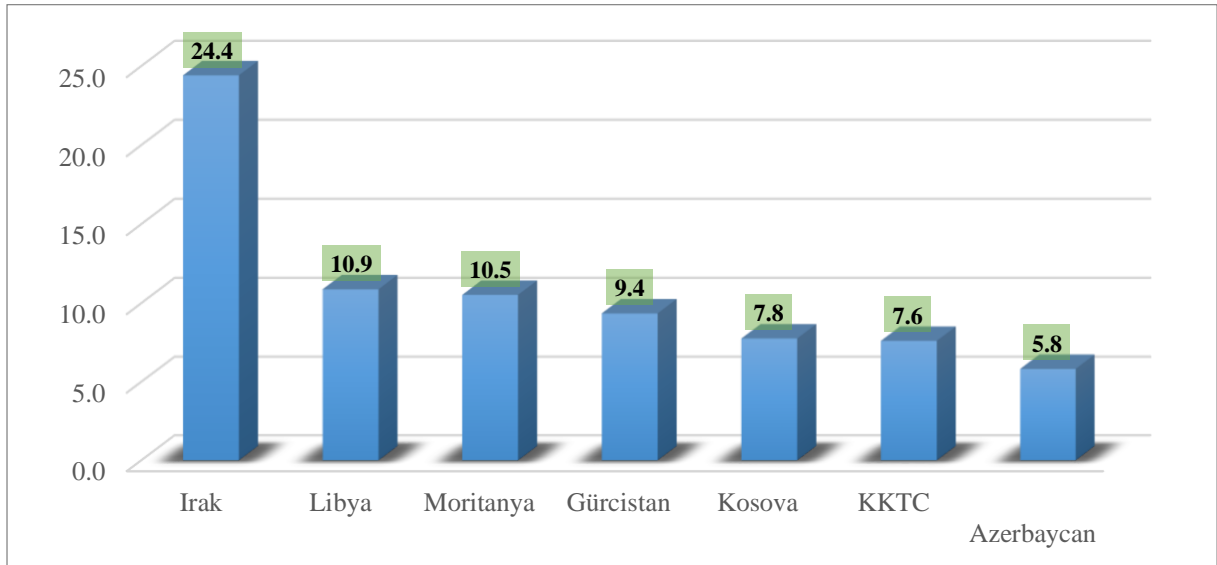
Tablo 40. Türkiye süt ve krema ticareti (Değer: 1000 TL/\$-Miktar: ton)

İhracat										
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Paket süt (401.10-401.20)										
İhracat Miktar	10.091	11.363	8.878	13.460	33.485	39.429	26.628	21.028	13.432	13.042
İhracat Değer (TL)	15.070	19.808	19.068	28.806	78.119	120.461	83.215	83.077	73.237	155.906
İhracat Değer (\$)	7.882	8.960	6.865	9.525	21.752	24.665	14.708	11.852	8.329	9.360

Krema (401.40-401.50)										
İhracat Miktar	6.915	7.146	4.847	2.680	3.084	6.080	7.550	3.210	3.462	4.000
İhracat Değer (TL)	29.901	39.820	31.142	21.834	26.357	52.479	61.190	57.249	67.563	179.871
İhracat Değer (\$)	15.622	18.146	11.474	7.148	7.178	10.865	10.785	8.210	7.500	10.544
Yoğunlaştırılmış süt (402.91-402.99)										
İhracat Miktar	868	877	1.302	2.124	4.232	4.600	4.081	2.014	1.561	2.273
İhracat Değer (TL)	6.421	7.013	10.240	12.933	18.370	21.120	25.515	29.368	34.965	91.297
İhracat Değer (\$)	3.384	3.186	3.722	4.283	5.008	4.425	4.483	4.134	3.792	5.435
İthalat										
Krema (401.40-401.50)										
İthalat Miktar	1.058	1.224	1.293	1.356	1.632	1.952	1.881	1.246	887	1.107
İthalat Değer (TL)	5.960	8.709	9.434	10.428	17.095	27.973	30.437	24.466	21.781	64.666
İthalat Değer (\$)	3.091	4.009	3.438	3.458	4.677	5.934	5.363	3.573	2.528	3.795
Yoğunlaştırılmış süt (402.91-402.99)										
İthalat Miktar	50	325	159	216	106	88	47	134	55	149
İthalat Değer (TL)	249	420	796	1.356	673	801	456	3.432	972	6.594
İthalat Değer (\$)	131	192	287	463	182	168	81	488	109	372

Kaynak: TÜİK, 2023

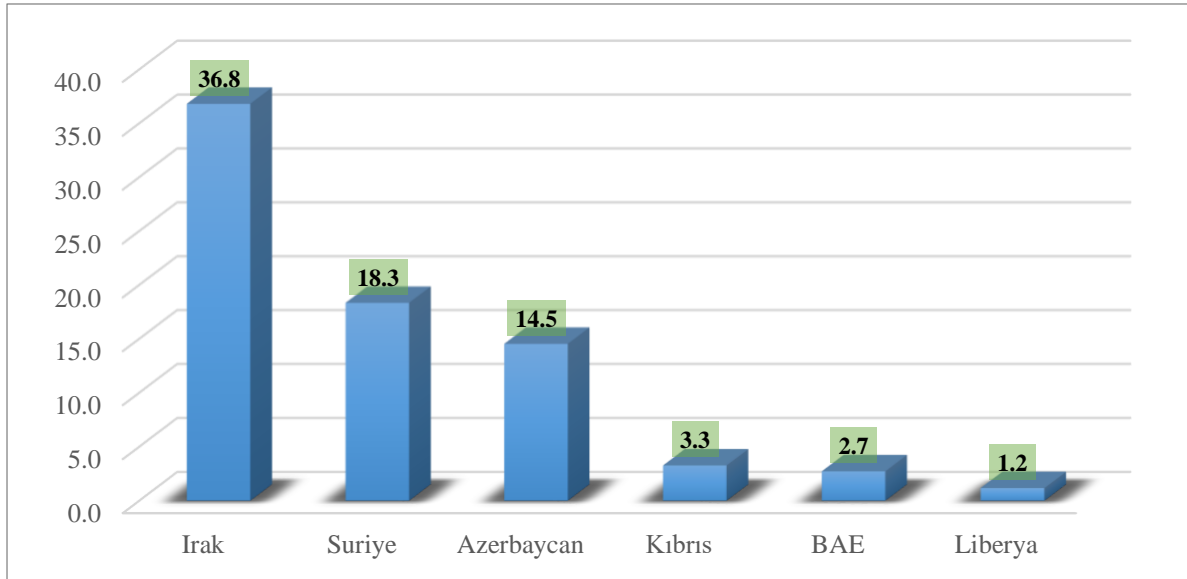
2022 yılı itibarıyla Türkiye süt ihracatının %24,4'ünü Irak'a, %10,9'unu Libya'ya, %10,5'ini Moritanya'ya yapmıştır.

Şekil 9. Türkiye'nin süt ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%) -2022

Kaynak: TÜİK, 2023

2022 yılı itibarıyla Türkiye'nin krema ihracatı gerçekleştirdiği ülkeler içerisinde en büyük payı %36,8 oran ile Kıbrıs almaktadır. Diğer önemli bir ülke olan Suriye'nin payı ise yaklaşık %18,3'tür. Bu iki ülke ithalat miktarının %55,2'sini oluşturmaktadır.

Şekil 10. Türkiye'nin krema ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022
Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.6.2 Peynir Ticareti

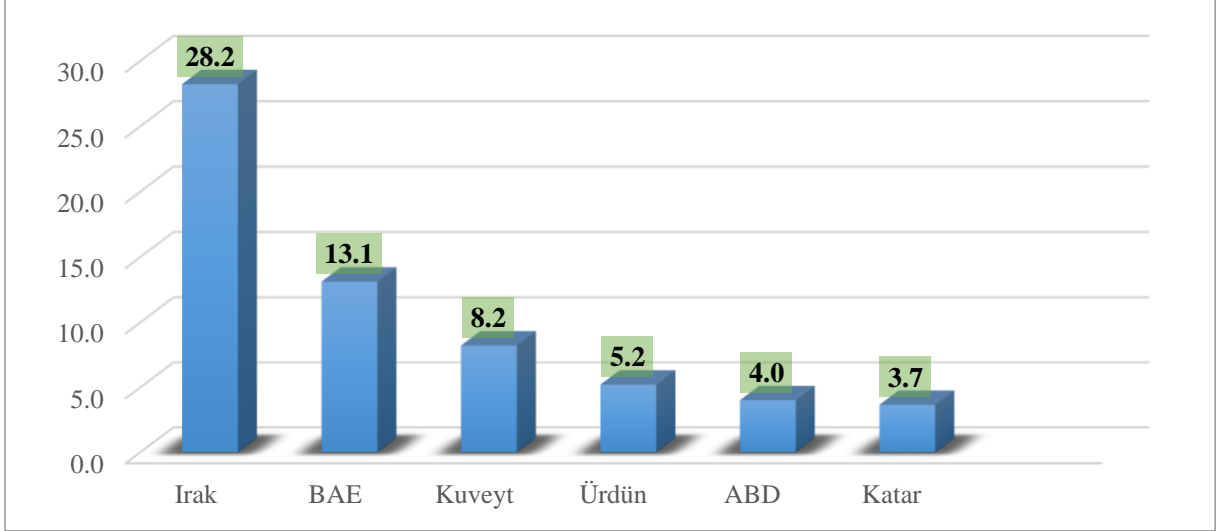
Süt ve süt ürünleri toplam ihracatımız içerisinde en büyük payı peynirler almaktadır. Türkiye peynir ihracatı 2013-2022 yılları arasında %17,9 artış göstermiştir. TÜİK dış ticaret verilerine göre, 2022 yılında 202,8 milyon \$ karşılığında 48.550 ton peynir ihracatı gerçekleşmiştir. Peynir ihracatında alt kalemlere bakıldığında, “diğer peynirler” (GTİP; 406.90) grubuna ait olup özellikle kaşkaval ve beyaz peynirler bu grubun en çok ihraç edilen ürünlerini oluşturduğu ve yıllar itibarıyla toplam peynir ihracatındaki oranının %35 ile %45 arasında değiştiği görülmektedir. Daha sonra sırasıyla eritme peynirler (GTİP; 406.30); taze peynirler (GTİP; 406.10) ihracatta önemli paya sahip olmuşlardır. Ancak son yıllarda bu durumun değiştiği görülmektedir. 2021 yılında diğer peynirlerin toplam ihracattaki payı %33,1 iken, eritme peynirlerin payı %32,2 ve taze peynirlerin payı ise %25,6’dır. 2022 yılında diğer peynirler %32 oranla ilk sırayı almış ve taze peynirler %30,4 oranla diğer peynir grubunu takip etmiştir.

Tablo 41. Türkiye peynir ticareti

Yıl	İhracat Miktar (ton)	İhracat (Bin TL)	İhracat (Bin Dolar)	İthalat Miktar (ton)	İthalat (Bin TL)	İthalat (Bin Dolar)
2013	41.192	306.521	160.787	10.657	114.130	59.579
2014	44.434	392.256	178.990	11.415	116.931	53.047
2015	43.380	461.255	169.695	12.573	135.932	49.266
2016	49.125	496.511	163.767	12.720	143.897	46.925
2017	51.523	604.999	165.463	11.409	166.659	45.038
2018	55.123	873.086	181.930	10.376	201.516	41.588
2019	55.080	993.620	174.669	10.511	236.656	41.164
2020	53.471	1.292.050	185.825	9.445	244.476	34.321
2021	41.054	1.374.323	151.985	8.423	300.799	31.894
2022	48.550	3.395.748	202.826	9.204	860.410	49.542

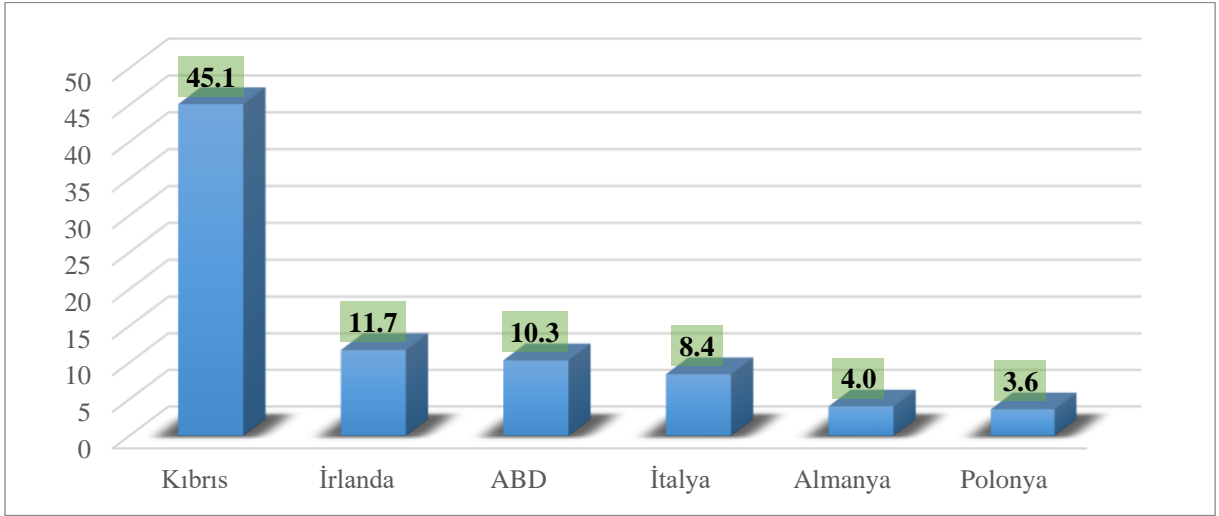
Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye'nin 2022 yılı sıralamasına göre peynir ihracatını gerçekleştirdiği en önemli ülke %28,2 pay ile Irak'tır. Peynir ihracatında diğer önemli ülkeler BAE, Kuveyt, Ürdün ve ABD'dir.

Şekil 11. Türkiye'nin peynir ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%) -2022
Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye'nin 2019 yılından itibaren peynir ithalatında düşüş olduğu gözlenmektedir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye toplam peynir ithalatı 9.204 bin ton olup, bu miktar karşılığında 49.502 bin \$ ödeme yapmıştır. Türkiye'nin 2022 yılı sıralamasına göre peynir ithalatını gerçekleştirdiği en önemli ülke %45,1 pay ile Kıbrıs'tır. Diğer ülkeler İrlanda, ABD, İtalya ve Almanya'dır.

Şekil 12. Türkiye'nin peynir ithalatı yaptığı önemli ülkeler (%) -2022
Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.6.3 Tereyağı Ticareti

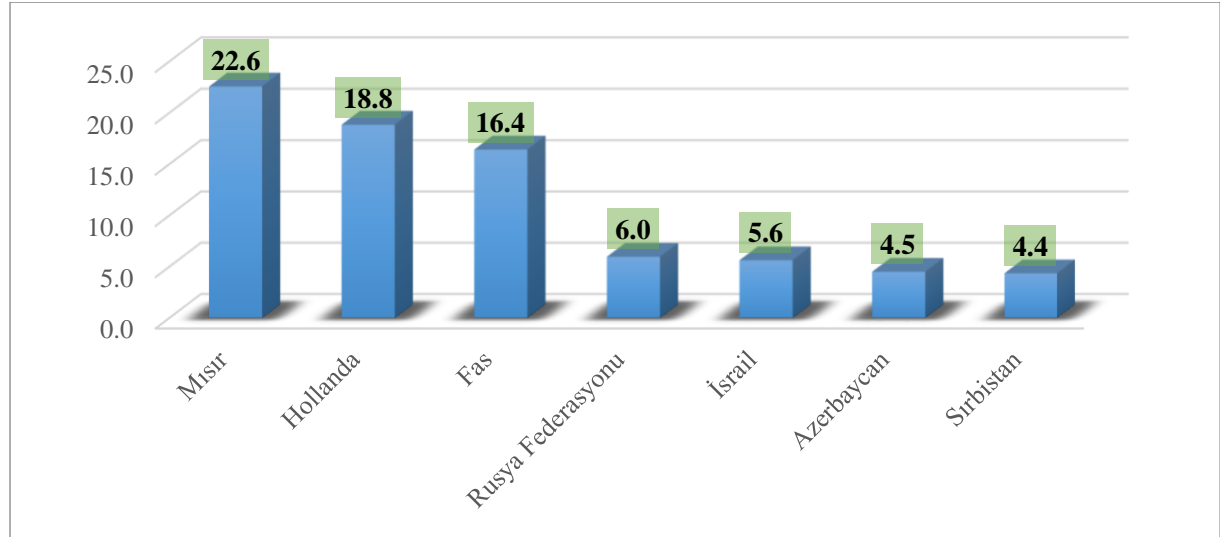
Tereyağı, İhracı Kayda Bağlı Mallar Listesinde yer almakta olup anılan ürünün ihracatı İhracat Yönetmeliğinin yedinci maddesi kapsamında gerçekleştirilmektedir. Tereyağı dış ticaret verilerinde Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP) 405.10 alt GTİP kodu kullanılmıştır. 2022 yılı itibarıyla gerçekleşen toplam tereyağı ihracatı 12.644 tondur. Türkiye'nin toplam tereyağı ihracatından elde ettiği gelir 2022 yılı itibarıyla 67,6 milyon \$'dır.

Tablo 42. Türkiye tereyağı ticareti

Yıl	İhracat Miktar (ton)	İhracat (Bin TL)	İhracat (Bin Dolar)	İthalat Miktar (ton)	İthalat (Bin TL)	İthalat (Bin Dolar)
2013	874	8.290	4.311	19.334	169.309	86.282
2014	730	8.618	3.940	24.943	234.040	106.371
2015	8.561	44.923	16.944	20.578	169.416	61.851
2016	7.488	35.724	11.793	18.415	166.661	55.465
2017	6.423	39.811	10.959	16.045	190.467	52.264
2018	4.971	41.033	8.662	13.443	220.625	51.713
2019	27.290	126.371	22.090	35.702	327.326	57.046
2020	2.198	66.263	9.138	10.723	233.025	34.031
2021	3.240	187.327	16.117	1.900	69.746	8.398
2022	12.644	1.026.986	67.647	1.287	154.176	8.487

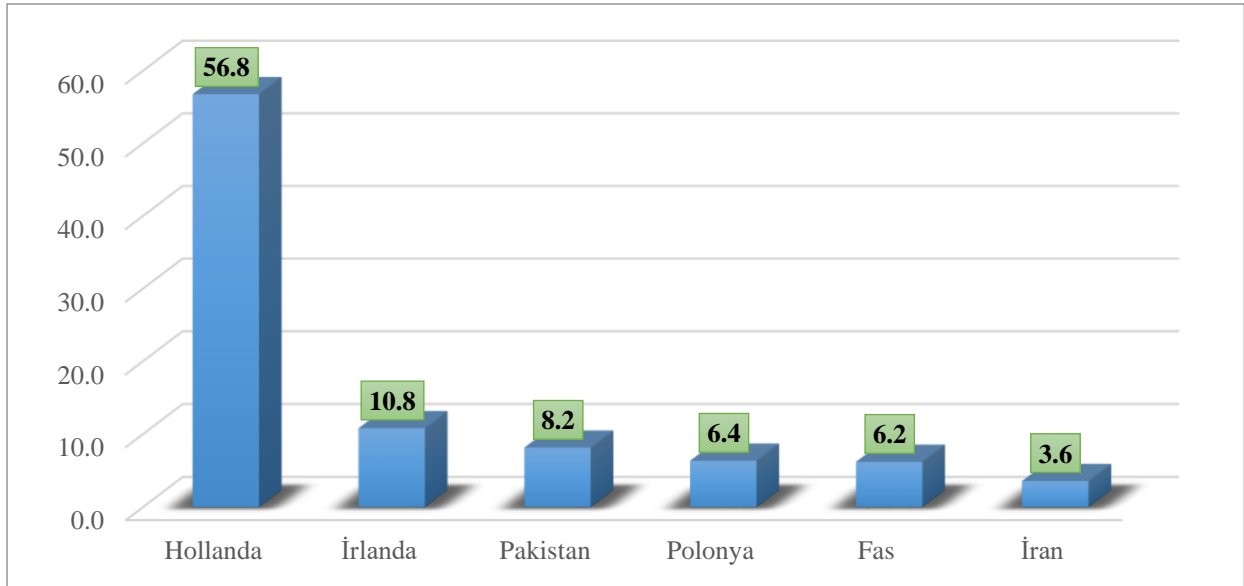
Kaynak: TÜİK, 2023

2022 yılı itibarıyla tereyağı ihracatının %22,6'sı Mısır, %18,8'i Hollanda ve %16,4'ü ise Fas oluşturmuştur.

Şekil 13. Türkiye'nin tereyağı ihracatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022

Kaynak: TÜİK, 2023

Şekil 14. Türkiye'nin tereyağı ithalatı yaptığı önemli ülkeler (%)-2022

Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.6.4 Süt tozu

Süt tozu sütün suyunun buharlaştırılması ile elde edilen toz halde bir üründür. Sütün toz hale getirilmesinin amaçlarından biri, sütün bozulmasını engelleyerek soğutma ihtiyacını ortadan kaldırmak, diğeri ise hacmi düşürerek nakliyei ekonomik hale getirmektir. Süt tozu Türk Gıda Kodeksi'nde yağlı, yağlı kısmen veya tamamen alınmış süttten, kremadan veya bu ürünlerin karışımından suyun doğrudan uzaklaştırılması ile elde edilen ve son üründe nem içeriğinin ağırlıkça en fazla %5 oranında olduğu katı ürün olarak tanımlanmaktadır. Süt tozu çeşitleri yüksek yağlı, tam yağlı, yarım yağlı ve yağsız süt tozu olarak piyasaya sürülmektedir. Yağsız süt tozunda süt yağı oranı %1,5'in altındayken, tam yağlı süt tozunda yağ oranı %26-42 aralığında yer almaktadır. Tüm ürünlerde yağ dışı katı madde içinde minimum süt proteini oranı %34'tür. Yağlı süt tozlarının raf ömrü, yağın acılaşması nedeniyle yağsız olanlara göre daha kısadır. Yağsız süt tozu ise kuru ve serin bir yerde saklandığında 3 yıl kadar dayanabilmektedir (Asuder, 2023).

Süt tozu, İhracı Kayda Bağlı Mallar Listesinde yer almakta olup anılan ürünün ihracatı İhracat Yönetmeliğinin 7 nci maddesi kapsamında gerçekleştirilmektedir.

Tablo 43. Türkiye yağsız süt tozu ticareti

Yıl	İhracat Miktar (Ton)	İhracat (Bin TL)	İhracat (Bin Dolar)	İthalat Miktar (ton)	İthalat (Bin TL)	İthalat (Bin Dolar)
2013	4.115	28.673	14.122	1.183	7.862	4.087
2014	13.694	118.129	54.301	712	5.679	2.599
2015	7.722	37.958	13.167	357	2.250	810
2016	56.767	256.096	85.218	886	6.394	2.072
2017	32.821	221.553	61.205	816	3.372	944
2018	27.032	224.135	42.678	2.647	13.964	3.149
2019	40.718	464.265	82.014	1.189	10.644	1.853
2020	20.188	333.386	45.637	4.128	39.671	6.019
2021	60.831	1.526.140	166.689	797	19.508	2.087
2022	44.815	2.392.691	158.119	3.479	169.547	10.281

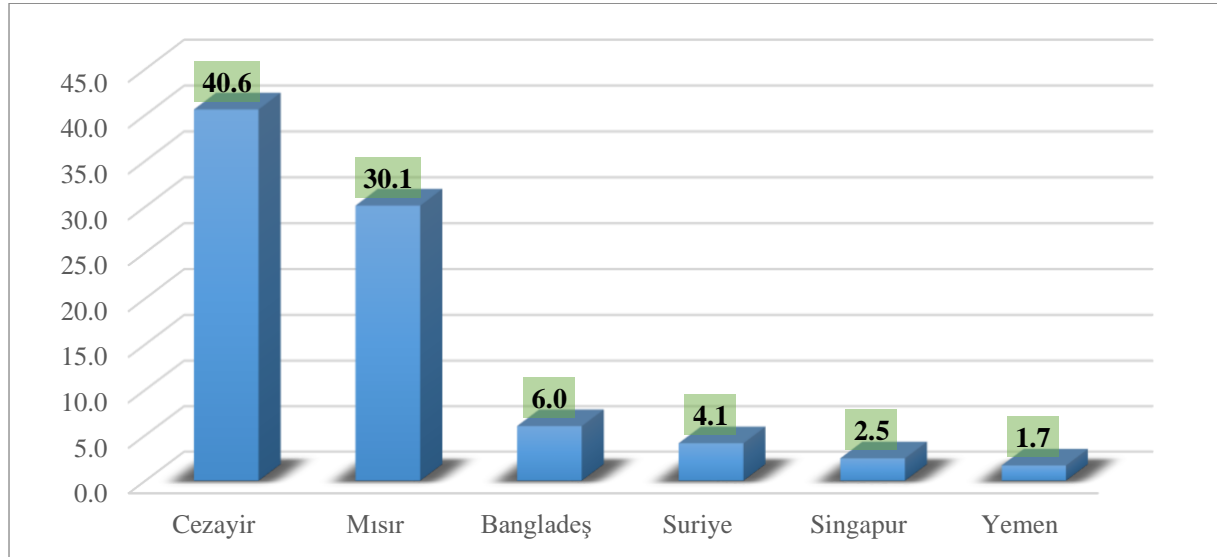
Kaynak: TÜİK, 2023

Yağsız süt tozu (SMP-40210) yağlı süt tozu (WMP-40221-40229), 0402 GTİP kodunun alt kalemleri içerisinde yer alan süt ürünlerini içermektedir. Bu kapsamda 2022 yılında toplam yaklaşık 45 bin ton yağsız süt tozu ihracatı gerçekleştirilmiştir. 2013-2020 yılları arasında yağsız süt tozu ihracatı yaklaşık 15 kat artmış, 2022 yılında ise 2021 yılına göre %26 oranında azalma göstermiştir. Türkiye’de 2022 yılı itibarıyla gerçekleşen yağsız süt tozu ithalatı ise yaklaşık 3 bin tondur. Türkiye’de Mülga Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürütülen Çiğ Sütün Değerlendirilmesine Yönelik Destekleme Uygulama Esasları Tebliğ kapsamında kayda değer miktarda süttozu, ihracat maksadıyla destekleme kapsamına alınmıştır.

2022 yılında Türkiye’nin yağsız süt tozu ihracatında en fazla ihracat yaptığı ülkeler Cezayir (%40,6), Mısır (%30,1), Bangladeş (%6,0), Suriye (%4,1) ve Yemen (%1,7) olmuştur.

Süt tozu ise, ülkemizde ve dünyada çiğ süt piyasasının regülasyonunda kritik rol oynamaktadır. Çiğ süt fiyatlarının üretici aleyhine gelişmesini engellemek için sütte arz fazlası olması durumunda ürünün süt tozuna çevrilmesi gerekmektedir. İhtiyaç fazlası olarak üretilen süt tozu için doğrudan veya mamul madde bünyesinde olmak üzere ihracat olanaklarının değerlendirilmesi yine sektör için kritik önemi haizdir. Aksi durumda, çiğ süt fiyatlarının düşmesi veya gelirlerin maliyetleri karşılamaması, üreticileri kesime yönlendirmekte ve söz konusu durum hayvan varlığı ve uzun vadede kırmızı et piyasası üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ancak, ülkemizde süt tozu üretim maliyetleri Avrupa, Amerika ve Okyanusya gibi diğer üretici ülkelere göre yüksek kalmakta olup bu durum sektörün en önemli zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır. Çiğ süt arz fazlası yaşanan dönemlerde, Dünya Ticaret Örgütü kuralları da dikkate alınarak Tarım ve Orman Bakanlığı ile Et ve Süt Kurumu tarafından süt tozu üretim maliyetlerini düşürecek ve ihracatta rekabetçi bir fiyat oluşturacak stabil bir regülasyon programı oluşturulmasında fayda görülmektedir.

Şekil 15. Türkiye’nin Yağsız süt tozu ihracatında önemli ülkeler (%) -2022

Kaynak: TÜİK, 2023

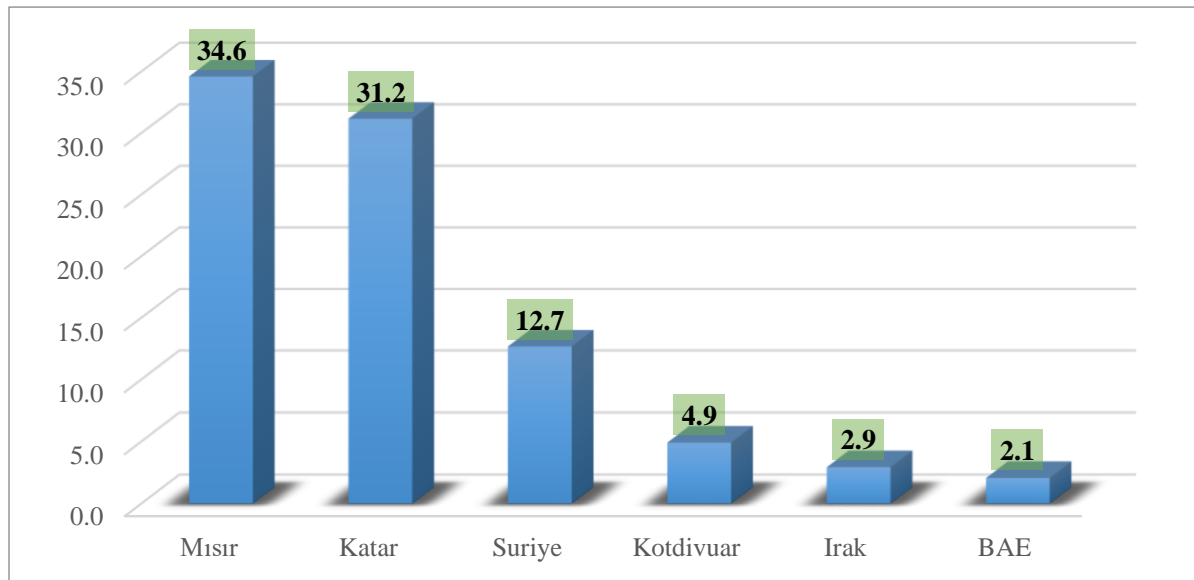
Türkiye’nin yağlı süt tozu ihracatı, 2013-2022 yılları arasında yaklaşık %83 oranında artış göstererek 1.112 tondan 2.036 tona çıkmıştır. Türkiye 2022 yılında yaptığı yağlı süt tozu ihracatı karşısında 9 milyon dolar döviz girdisi sağlamıştır. 2022 yılında gerçekleştirilen toplam yağlı süt tozu ithalatı ise 260 ton olup, bu miktar için yaklaşık bir milyon \$ ödeme yapılmıştır.

Tablo 44. Türkiye yağlı süt tozu ticareti

Yıl	İhracat Miktar (ton)	İhracat (Bin TL)	İhracat (Bin Dolar)	İthalat Miktar (ton)	İthalat (Bin TL)	İthalat (Bin Dolar)
2013	1.112	7.056	3.650	64	681	348
2014	1.346	9.959	4.557	104	1.251	576
2015	779	6.486	2.339	323	3.802	1.364
2016	667	6.654	2.233	300	3.577	1.201
2017	895	8.213	2.266	599	2.852	782
2018	1.424	17.727	3.806	531	4.798	1.060
2019	1.604	20.120	3.520	1.137	5.452	959
2020	1.180	15.578	2.247	10	257	37
2021	2.169	71.792	7.594	46	1.363	164
2022	2.036	142.837	9.046	260	18.110	1.016

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye'nin 2022 yılı itibarıyla yağlı süt tozu ihracatını gerçekleştirdiği en önemli ülke Mısır (%34,6) ve Katar (%31,2)'dir.

Şekil 16. Türkiye'nin yağlı süt tozu ihracatında önemli ülkeler (%) -2022

Kaynak: TÜİK, 2023

2.2.6.5 Yoğurt ve Ayrar

Probiyotik bir ürün olan yoğurt; inek, koyun, keçi ve manda sütü veya karışımlarının pastörize edilmesi veya pastörize sütün, gerektiğinde süt tozu ilavesiyle homojenize edilip veya edilmeden *Lactobacillus bulgaricus* ve *Streptococcus thermophilus* bakterilerinin laktik asit fermentasyonu ile meydana gelen fermente bir süt ürünüdür (USK, 2020).

Türkiye'nin yoğurt ve ayrar toplam ihracatının yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2022 yılında 8.661 ton yoğurt ve ayrar ihracatı gerçekleşmiştir. Türkiye 2022 yılında yoğurt ve ayrar (GTİP 403.20-403.90) ihracatının %21,8'ini KKTC'ye, %19,8'ini Gürcistan'a ve %10,9'unu Birleşik Arap Emirlikleri'ne [BAE] yapmıştır.

Tablo 45. Türkiye yoğurt ve ayran ticareti

Yıllar	İhracat Miktar (Ton)	İhracat (Bin TL)	İhracat (Bin Dolar)	İthalat Miktar (Ton)*	İthalat (Bin TL)	İthalat (Bin Dolar)
2013	8.741	19.270	10.121	340	182	94
2014	4.167	13.027	5.885	1598	6.551	2.995
2015	7.250	38.696	14.245	602	2.355	929
2016	5.941	32.781	10.862	114	487	162
2017	11.243	58.305	16.052	219	663	206
2018	7.965	67.155	13.856	216	615	133
2019	6.815	61.724	10.912	98	626	110
2020	5.949	59.795	8.626	97	632	91
2021	5.909	172.500	6.734	395	1.107	120
2022	8.661	91.017	10.337	544	2.117	127

Kaynak: TÜİK, 2023*2022 yılına kadar 403.10 GTİP kodu ile yoğurt ve ayran dış ticaret rakamları verilirken, 2022 yılında bu kod yerine 403.20 kodu kullanılmakta olup, ayran ithalatı yapılmamaktadır.

2.2.7 Tüketim ve Kendine Yeterlilik

Türkiye süt üretiminde kendine yeterlilik hesaplamaları CLAL (ulusal ve uluslararası süt ürünleri pazarına ilişkin bir bilgi hizmetidir) web sitesinde yer alan metodoloji kullanılarak yapılmıştır. Süt ürünlerinin süte dönüştürülmesinde burada kullanılan katsayılar kullanılmıştır.

Tablo 46. Süt üretiminde kendine yeterlilik*

Sanayiye aktarılan süt miktarı (ton)				9.751.000
İthalat				
Ürün	GTİP kod	Miktar	Katsayı	Toplam
Yoğurt	403	472	1,1	519
Peynir	406	9.204	8,5	78.234
-SMP	040210	3.479	10,72	37.295
- WMP	040221 - 040229	260	7,81	2.031
Yoğunlaştırılmış süt	040291+040299	149	2	298
Toplam ithalat süt eşdeğeri				118.377
İhracat				
Paket süt	040110+040120	13.042	1	13.042
Yoğurt	403	2.608	1,1	2.869
Peynir	406	48.550	8,5	412.675
- SMP	40210	44.815	10,72	480.417
- WMP	040221 - 040229	2.036	7,81	15.901
Yoğunlaştırılmış süt	040291+040299	2.273	2	4.546
Toplam ihracat süt eşdeğeri				929.450
Tüketilen süt eşdeğeri				8.939.927
Süt eşdeğerinde kullanılan toplam süt				9.869.377
İthalatın toplam kullanılan süt eşdeğeri içerisindeki payı				%1,20
Kendine yeterlilik-2022				%109,1

** Sıvı süt, yoğurt, yoğunlaştırılmış süt, Peynir, SMP, WMP'nin süt eşdeğer miktarlarını içermektedir.

Süt eşdeğerindeki (ME) dönüşüm katsayıları:

- 1 kg sıvı süt = 1 kg ME
- 1 kg yoğurt = 1,10 kg ME
- 1 kg yoğunlaştırılmış süt = 2,00 kg ME
- 1 kg peynir = 8,50 kg ME
- 1 kg SMP = 10,72 kg ME
- 1 kg WMP = 7,81 kg ME

Tereyağı ve kremanın süt eşdeğeri SMP'ye dahil olduğundan hesaplamalara dahil edilmemiştir. Tam yağlı süt tozuna benzer yağ içeriğine sahip olan ancak tereyağı yerine bitkisel yağlar içeren FFMP (yağla doldurulmuş süt tozu) - HS 190190 süt tozunun ticaretini dikkate almamaktadır.

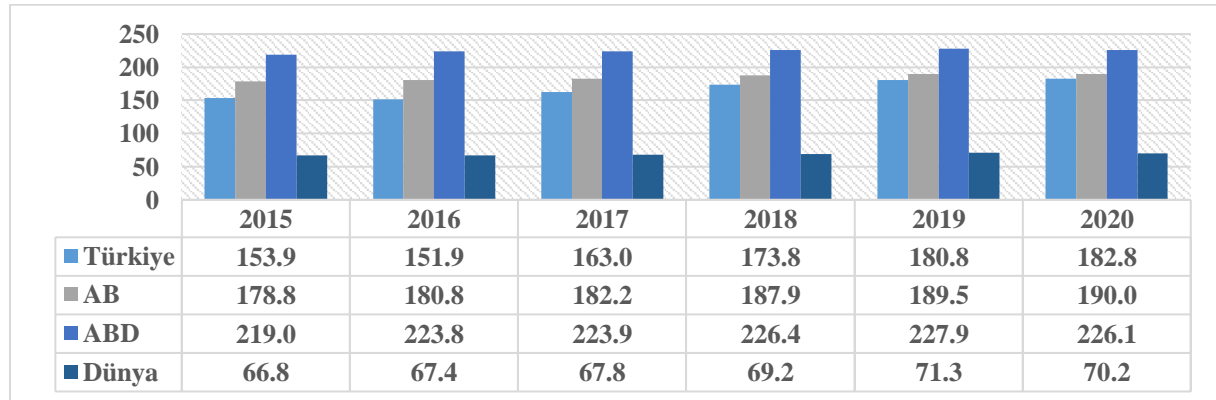
Tablo 47’de OECD-FAO verilerine göre Türkiye’de kişi başı taze süt ürünleri, tereyağı ve peynirin tüketim rakamları verilmiştir. 2010 yılında kişi başı taze süt ürünleri tüketimi 130 kg iken, 2022 yılında yaklaşık 211 kg’a çıkmıştır. Bu dönemler arasında tereyağı tüketimi 2,4 kg’dan 3,3 kg’a ve peynir tüketimi ise 1,9 kg’dan 2,8 kg’a çıkmıştır.

Tablo 47. Türkiye’de süt ürünleri kişi başı tüketimi (kg)

Yıl	Taze süt ürünleri	Tereyağı	Peynir
2010	130,1	2,4	1,9
2011	143,2	2,5	2,0
2012	163,2	2,9	2,3
2013	168,1	3,0	2,3
2014	168,8	3,1	2,3
2015	166,2	2,9	2,3
2016	162,0	2,8	2,2
2017	177,4	3,1	2,4
2018	189,5	3,2	2,4
2019	194,8	3,2	2,5
2020	199,5	3,3	2,6
2021	204,5	3,2	2,8
2022	210,7	3,3	2,8

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031

Şekil 17’de Our World (2023) verilerine göre Türkiye, ABD, AB ve dünya ortalaması süt ürünleri eşdeğer tüketimi gösterilmiştir. Türkiye’de 2015 yılında 153,9 kg olan kişi başı süt ürünleri eşdeğeri ortalama süt tüketimi 2020 yılında 182,8 kg’dır. 2020 yılında bu değer AB ülkeleri için 190 kg, ABD için 222,6 kg, dünya ortalaması ise 70,2 kg’dır.

Şekil 17. Türkiye, ABD, AB ve dünya ortalama eş değer süt ürünleri tüketimi*süt ürünlerinin süt eşdeğerlerini içerir (tereyağı hariç)

Kaynak: Our World, 2023

3. SEKTÖRÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Hayvancılık, bitkisel kaynakları değerlendirerek insan beslenmesi için elzem olan gıda maddelerinin üretildiği ticari bir faaliyettir. Ekonomik bir faaliyet olmasının yanı sıra sosyolojik etkisi ve kırsal kalkınmaya etkisi olan hayvancılık, bir ülkenin bekasını da etkilemektedir (Hayırlı, 2021, s. 89).

Türkiye’de son yıllarda tarım sektöründe yaşanan gelişmeler, kamunun yapmış olduğu yatırımlar ve desteklemelerin de etkisiyle hayvancılık özelinde de gözlenmiş olup hayvan sayılarında, verimlilikte ve dolayısıyla üretimde önemli artışlar yaşanmıştır. Bununla birlikte özellikle üretilen süt ve kırmızı etin yaklaşık % 90’ının sağlandığı büyükbaş yetiştiriciliği için bazı yapısal sorunların hala devam ettiği de bilinmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Hayvancılık sektörünün çözüm bekleyen başlıca sorunları; kayıt-dışılık, küçük ölçekli işletme yapısı ve hijyen problemi, hayvan hastalıkları, yem sorunu, verim düşüklüğü, ürün ve çığ süt kalitesinin yetersiz olması, yeterli bilgi birikiminin olmaması, finansman eksikliği, pazarlama sorunu, örgütlenme sorunu, desteklemeler, gençlerin tarımı tercih etmemesi olarak özetlenebilir.

3.1 Kayıt-dışılık

Süt sektörünün en önemli problemlerinden birisi kayıt dışılıktır. Toplam 23 milyon tonluk yıllık süt üretiminin ancak % 45’i sanayi işletmelerinde işlenerek sağlıklı koşullarda kayıt altına alınmaktadır. Geri kalan kısım kayıt dışıdır ve bu durum hem vergi kayıplarına neden olmakta hem de kontrol edilemez sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Coşkun, 2021, s. 86).

Krizlere karşı savunmasız kalmamak için üretim planlaması yapmak gereklidir. Kısa ve uzun vadede Türkiye hayvan varlığı, artan insan nüfus da göz önüne alınarak planlama yapılmalıdır (Gökdemir, 2021, s.79). Kayıt dışılık ortadan kaldırılarak, gerçek verilere dayalı hayvancılık politikaları oluşturmak çok büyük önem arz etmektedir.

3.2 Küçük Ölçekli İşletme Yapısı ve Hijyen Problemi

Süt sektöründe öne çıkan sorunların biri de küçük ölçekli, modern üretim yöntemlerinden yoksun aile işletmelerinin varlığıdır (Coşkun, 2021, s.87). Hayvancılık sektöründe işletme ölçeklerinin küçüklüğü, kırsal ekonomik kalkınmadaki etkinliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. Çünkü çoğunluğu polikültür yapıda (bitkisel+hayvansal üretim birlikte yapan) hayvancılık faaliyetinin bir alt birimi niteliğinde olan, ihtisaslaşmasını tamamlayamamış bu işletmelerde kaynak kullanımı etkinliğini ve rasyonelliğini sağlamak mümkün değildir (Sakarya, 2021, s.15). Hayvancılık işletmelerinin önemli bir bölümünü oluşturan küçük ölçekli aile tipi işletmelerde asıl işin bitkisel üretim olması ve hayvancılığın daha çok ek bir iş olarak değerlendirilmesi üretim ve pazarlama yöntemlerinin de geleneksel haliyle süregelmesine yol açmaktadır (Fındık, 2021, s.44). Küçük işletmeler bilgiye ulaşma, teknik altyapı, modern alet-makina, ürün kalitesinin korunması ve değer fiyata pazarlama gibi temel eksiklerden kurtulamamaktadır (Tömek, t.y).

Türkiye’deki küçük ve orta ölçekli aile hayvancılık işletmelerin büyük çoğunluğunda barınaklar hayvan sağlığı ve refahı açısından uygun değildir. Kapalı sistem ahırlarda hayvanlar bağlı olarak bulundurulmakta, güneşten ve temiz havadan yararlanamamaktadırlar. Bu durum hayvanları strese sokmakta ve verimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca kapalı ahırlarda bol miktarda bulunan zehirli gazlar hayvanlarda üst solunum yolu ve akciğer hastalıklarına ortam hazırlamaktadır (Gökçen, 2021).

3.3 Hayvan Hastalıkları

Türkiye'nin hayvancılık sektöründeki potansiyelini açığa çıkartmasındaki en önemli engel şüphesiz hayvan hastalıklarıdır. Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde; kuş gribi, şap, kuduz, koyun keçi vebası (PPR), brusellozis gibi üretimin ekonomisini olduğu kadar, halk sağlığını da tehdit edebilen hastalıklara karşı mücadele programları ve projeleri yürütülmüş, kısmi başarı ve ilerleme kaydedilmiştir. Ancak hala hayvan kimliklendirme sistemi ve hayvan hareketlerinin kontrolü konusunda eksiklikler olduğu ve sorunlar yaşandığı da bilinmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Halen Türkiye'de brusella, tüberküloz, neospora caninum, BVD, IBR vb hastalıklara bağlı hayvanlarda kayıplar yaşanmaktadır (Gençoğlu, 2021, s.36).

Bu kapsamda 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'na göre belirlenen ihbarı zorunlu hastalıklar ile ihbarı zorunlu olmayan hayvan hastalıkları ile mücadele edilerek, hayvan sağlığını ve dolayısı ile halk sağlığını korumak amacıyla "Hayvan Hastalık ve Zararlıları ile Mücadele Projesi" yürütülmektedir. Proje çerçevesinde aşı alımı ve uygulamaları, sağlık taramaları, hastalıkların teşhisinde kullanılan biyolojik maddelerin uygulanması, hayvanların ve işletmelerin kayıt altına alınarak hayvan hareketlerinin kontrol edilmesi gibi faaliyetler yürütülmektedir. Şap hastalığı ile mücadelenin etkinliğini artırmak amacı ile şap hastalığına yönelik olarak "Risk Bazlı Stratejik Plan" hazırlanmıştır. Bruselloz için aşılama çalışmaları yapılmaktadır. 3-6 aylık dişi buzağılara ve 3-6 aylık dişi kuzu ve oğlaklar ile aşılanmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı stratejik alanları içerisinde önemli bir yer tutan "Hayvan Sağlığı ve Refahı" kapsamında hayvan hastalık ve zararlılarını kontrol ve eradike etmek temel amaçlardan biridir. Belirlenen amaç doğrultusunda ise, hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele için gerekli standart ve sistemleri oluşturmak temel hedef olarak belirlenmiştir. Ayrıca hayvan sağlığı alanında kaydedilecek ilerlemeler, araştırma ve geliştirmeler ülkemizin hayvan ve hayvansal ürünlerde olduğu gibi aynı zamanda diğer ürünlere ilişkin dış ticaret alanında da belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

On İkinci Kalkınma Planı, tarım ve gıda alanında politikalar ve öneriler içerisinde, İşletme Odaklı Koruyucu Veteriner Hekimlik Sistemiyle insan ve hayvan sağlığına yönelik tek sağlık politikasının hayata geçirileceği ifadesi yer almıştır.

3.4 Süt İneklerinin Döl Verimlerinin Düşük Olması

Türkiye'de hayvanların verimlilik ve karlılığı düşüren teknik parametreler; bakım ve beslenme sorunu, hayvan hastalıkları, döl verimi düşüklüğü, buzağı ölüm oranlarının yüksekliği vb. faktörlerdir (Sakarya, 2021, s.15).

Dünya genelinde ve AB özelinde diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye'nin daha düşük verim seviyelerine sahip olduğu, bu sebeple üretime katkı yapan ana türlerde genetik materyal açısından dışa bağımlılığın hala önemli maliyetleri beraberinde getirerek devam etmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Türkiye mevcuttaki büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları itibariyle Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında ilk 3-4 ülke ile yarışır haldedir. Ancak verim açısından özellikle ülkedeki en büyük sağmal grubu oluşturan Holstein ve sonra Simental sığırlardan alınan süt verimi bakımından bakıldığında aynı durum yoktur (Türkmen, 2021, s. 26). Avrupa Birliği, Türkiye'ye göre sütte 3 katın üzerinde verimlilik düzeyine sahiptir (Sakarya, 2021, s.15).

On Birinci Kalkınma Planı, Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda hayvancılık sektöründe sorun alanları kapsamında, damızlık materyal ithalatını azaltacak şekilde üretim planlaması yapılması, damızlık işletmelerinin sürdürülebilirliklerinin sağlanması, iç piyasada kaliteli ve yeterli sayıda besi materyali üretiminin sağlanması, üreticinin ihtiyaç duyduğu besi materyali zamanında temin edilmeli, buzağı kayıplarını azaltmak için ulusal düzeyde eylem planı hazırlanması; buzağı ve kuzu ölümlerinin sebeplerinin tespit edilerek koruyucu hekimliğin geliştirilmesi, buzağı ve kuzu ile ilgili büyütme, besleme ve sağlık şartlarının iyileştirilmesi ile doğum aralığını kısaltmaya yönelik yetiştirici eğitiminin yaygınlaştırılması eylemleri oluşturulmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

3.5 Ürün ve Çiğ Süt Kalitesinin Yetersiz Olması

Süt yağı ve proteini sütün kalitesini sağlayan unsurlardır. Bu unsurları, beslenme ile ilgili faktörler, sağım dönemi, mevsim, ırk ve hastalıklar etkilemektedir. Süt proteininden ziyade beslenme süt yağı üzerine çok güçlü bir etkiye sahiptir (Türkmen, 2021).

IPARD II (2014-2020) Programında, Türkiye'deki çiğ süt kalitesinin genellikle düşük ve çok az sayıda üretici somatik hücre sayımı ve toplam bakteri sayımı kriterini karşılayabildiğini; süt kalitesini arttırmak için 10 ile 120 süt ineğine sahip ve süt ineği sayısının yaklaşık %62'sini elinde tutan orta ölçekli üreticilerin ahırlarındaki barınma ve hijyen koşullarını geliştirmek ve özellikle de süt sağma ve saklama ekipmanlarına sahip olmak ya da yenilemek için yatırım yapmak zorunda olduğu belirtilmektedir Mülga (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı [GTHB], t.y).

Bu kapsamda, Onuncu Kalkınma Plan'ı Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporunda belirtildiği üzere, hayvancılıkta soğuk zincirin kurulabilmesi amacıyla, sağım tesisleri, soğutma tankları soğuk depolama gibi birçok teknolojik alt yapı yatırımları önemli destekleme konuları haline gelmiş ve gerek tarımsal destekler ve gerekse kırsal kalkınma destekleri içerisinde önemli bir yer almaya başlamıştır.

Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Planı'nda, hayvansal üretimde verim ve kaliteyi artırmak hedefler arasında yer almaktadır.

3.6 Mera Hayvancılığının Azalması ve Üretim Maliyetlerinin Yüksek Olması

Türkiye'de çayır ve mera alanlarındaki düşüş ve tahribata ek olarak, işletmelerin maliyet masraf unsurları içerisinde yaklaşık %70'lik paya sahip yem girdisini oluşturan kaba ve kesif yem üretimi de miktar ve kalite bakımından yeterli düzeyde bulunmamaktadır (Aral, 2021). Üreticilerin, kaba yemi ya bizzat üretmesi ya da hasat döneminde ucuza temin etmesi gerekmektedir. Maliyeti artıran unsurların başında fabrika yemi fiyatlarının yüksekliği gelmektedir. Özellikle yeterli arazisi olmadığı için kaba ve tane yemlerini üretemeyen küçük ve orta ölçekli aile sığırcılık işletmeleri fabrika yemi fiyatlarının yüksekliğinden olumsuz yönde etkilenmektedir (Gökçen, 2021, s.9).

Günümüzde yem ham maddelerinin yarıdan fazlası yurtdışından ithal edilmektedir. Bu durum beslenme ile ilgili girdilerin çok yüksek olmasına ve dünyadaki en küçük piyasa ve döviz dalgalanmalarından önemli ölçüde etkilenmesine neden olmaktadır (Yavuz, 2021, s.24). Yüksek fabrika yemi fiyatlarını düşürmenin birinci yolu yaklaşık yarısı ithalat yoluyla satın alınan soya ve mısır gibi yem ham maddelerinin yurt içinde üretiminin sağlanmasıdır. Bunun için de devletin; hibe, teşvik ve destek gibi önlemlerle Türkiye'de soya ve mısır üretimini arttırması gerekir. İkinci yol ise üreticilerin fabrika yemine dayalı hayvancılık anlayışından vazgeçip, kendilerinin ürettiği kaliteli kaba yeme dayalı bir hayvancılık modelini benimsemeleridir. Ayrıca mazot, gübre, elektrik, veteriner ilaçları gibi girdilerin fiyatlarının yüksek olması da maliyetleri arttırmaktadır (Gökçen, 2021, s.9).

COVID-19 pandemi sürecinde üretimde kullanılan girdilerde dışa bağımlılığın, üretimi artırmada ve sürdürülebilirliği sağlamada tehdit oluşturabileceği açıkça ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2021, s.15). Pandemi döneminde dünya genelinde gıda güvencesi konusunda endişelerin ortaya çıkması, en fazla hububat ithalatı yaptığımız Karadeniz ülkeleri başta olmak üzere ihracatçı ülkelerin hububat ihracatından imtina etmesine, Çin gibi büyük alıcı ülkelerin ise taleplerinin artmasına yol açmıştır. Bunun yanında ticaretin ve piyasaların yeniden canlandırılması amacıyla gelişmiş ülkelerce verilen trilyonlarca dolar desteklerin tarımsal emtialara yönelmesi, tarımsal emtia fiyatlarında aşırı artışlara neden olmuştur (Karakuş, 2021, s.81).

On Birinci Plan kapsamında hazırlanan “Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu” raporunda, hayvancılık sektöründe sorun alanları ile ilgili olarak kaliteli kaba ve kesif yem üretiminde yetersizlik temel odak alanı kapsamında, yem hammaddelerinin ülke içerisinde üretiminin artırılması amacıyla toplam arazi varlığı içerisinde yem bitkisi üretimine ayrılan kısmın en az % 20’ye çıkartılması yönünde gerekli tedbirlerin alınması, münavebeli ve ikinci ürün ekim kapsamında yem bitkileri ekimi yaygınlaştırılması, verim ve kalitesi daha yüksek yeni çeşitlerin yaygınlaştırılması, alternatif yem kaynaklarının araştırılması ve kullanıma sunulması, kaba yem mevzuatının hazırlanması ve kaba yem borsalarının kurulması, meraların ıslah çalışmalarının hızlandırılması, kaliteli meraların artırılması, tarımsal üretimde değerlendirilmeyen arazilerin suni mera olarak tesis edilip hayvancılığa tahsis edilmesi eylemleri oluşturulmuştur.

Hayvancılık sektörüne girdi sağlayan yem sektöründe önemli bir yapısal durum olan ithalata bağımlılık On Birinci Plan döneminde belirlenen eylem planları ile çözülmesi gereken öncelikli bir sorun alanı olarak tanımlanmıştır. Yine On İkinci Kalkınma Planı’nda konuya ilişkin olarak politika ve hedefler içerisinde, en önemli hayvansal üretim girdisi olan yem maliyetlerinin azaltılmasına yönelik mera ıslah çalışmalarına hız verileceği, demografik dönüşümler ve kırsaldan göç neticesinde yeterince istifade edilmeyen meraların, orta ve büyük ölçekli besi ve süt sığırcılığı faaliyeti yürüten işletmelere münhasıran yem bitkileri üretimi amacıyla kiralama ve benzeri yöntemlerle kullanımını sağlamaya yönelik düzenlemelerin yapılacağı yer almıştır.

3.7 Yeterli Bilgi Birikiminin Olmaması

Özellikle küçük ölçekli işletmelerde ciddi bir mesleki bilgi eksikliği olduğu gibi çağımıza uygun üretim teknolojileri de kullanılmamaktadır. Küçük işletmeler bilgiye ulaşma, teknik altyapı ve modern alet-makine kullanımı, ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve korunması ile ürünlerini maliyetine göre değerlendirerek pazarlama gibi temel eksiklerden kurtulamamaktadır. Bu işletmelerin her şeyden önce iyi düşünülmüş bir modele göre örgütlenmelerini sağlamak gerekmektedir. Bu örgütler profesyonel eleman çalıştıracak, ortak kullanıma açık modern makine parklarına sahip olabilecek, yetiştiricilerin bilgi ve üretim teknolojileri konusunda bilgilendirilmelerini sağlayacak kadar güçlü bir yapılanmaya sahip olmalıdır. Mevcut birlikler ve hayvancılık örgütleri yetiştiricilere genel anlamda destek vermekten, yetiştiricilerin çağdaş anlamda üretim yapmalarını sağlayacak katkılarda bulunmaktan ve onların haklarını savunacak yetkilere ve yapılanmaya sahip olmaktan uzaktır (Yavuz, 2021, s.24).

Üreticiler kaba yem yapımı, depolanması ve hayvanlara yedirilmesi konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Bu nedenden dolayı özellikle otların biçilmesi ve depolanması esnasında yapılan yanlışlardan dolayı çok ciddi kayıplar şekillenmektedir. Özellikle silaj yapımı ve saklanması konusunda çok ciddi bilgi eksikleri mevcuttur. Süt veya besi sığırı yetiştiricilerinin büyük çoğunluğu hayvanların bakım ve beslenmesini bilmemektedir. Örneğin buzağı, kuzu ve oğlak

ölüm oranları halen çok yüksek oranlarda seyretmek ve bu durum yetersiz bakım ve beslenmeden kaynaklanmaktadır. Buzağı, kuzu ve oğlakların bir kısmı bile yaşatılsa hayvan sayısı artacak ve yurtdışına bağımlılığımız azalacaktır. Ayrıca yetersiz veya yanlış beslemeden dolayı hayvanlarda ciddi dölverimi sorunları oluşmakta ve hayvanlardan yeterli düzeyde yavru alınamamaktadır. Bu ve buna benzer bakım besleme sorunlarını çözmek için yetiştiricilere eğitim verilmelidir (Gençoğlu, 2021, s.35).

3.8 Finansman Eksikliği

Hayvancılık işletmelerinin yapısal nitelikteki bozuklukları ve sermaye eksikliklerini gidermede en önemli finansman araçlarından birisi kredilerdir. Kırsal kesim işletmelerinin uygun koşullarda ve yeterli finansman desteği, bir yandan üretiminin nitelik ve nicelik olarak artışını sağlarken, diğer yandan ürünlerin pazarlama olanaklarını da artıracaktır. Kırsal alanda ekonomik örgütlenmede, üreticiyi, sanayi ve pazarlama ile entegre eden, ihtisaslaşmayı teşvik eden, ölçek ekonomisini yakalayan kooperatif örgütlenmelerinin başarı şansı yüksektir (Sakarya, 2021, s. 16).

On Birinci Plan kapsamında hazırlanan “Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu” raporunda, hayvancılık sektöründe finansman-yatırım konusunda yaşanan sorunların, kredi maliyetlerinin yüksek olması, küçük işletmelerin finans kaynaklarına erişim zorluğu ve teminat göstermedeki zorluklar, hayvancılık sektöründe gelir dengesizliği nedeniyle sermaye sahiplerinin isteksizliği önemli sorun alanları olarak ifade edilmiştir.

3.9 Pazarlama Sorunu

Hayvancılık işletmelerinin her aşamasında bir koordinasyon ve planlama yapmak gerekir iken bazı işletmelerde içine kapanık piyasa şartlarından habersiz, pazarlama ve satın alma hususunda eksikliklerle karşılaşıldığı görülmektedir (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği [MÜSİAD], 2017).

Sanayi tipi üretim yapan işletmelerle, aile tipi işletmelerin aynı pazarda faaliyet göstermesi, ürünlerinin benzer fiyatlarla alıcı bulması, sanayi tipi üretim yapan işletmelerin daha kontrol edilebilir mevzuatlarla denetlenirken, aile tipi işletmelerin denetiminin zor olması bu yaklaşım için sorun oluşturmaktadır. Sanayi tipi üretim yapan işletmelerde, insan sağlığını korumak ve refahı yükseltmek için süt/yem aflatoksin düzeyi, süt somatik hücre ve bakteri sayıları, ilaç kalıntıları, bulaşıcı hastalık vb. kritik nokta takipleri düzenli ve zorunlu olarak yapılmaktadır. İstenen şartlarda bozulma olduğunda sertifika kaybına/işletme kapatmaya kadar giden yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu durum sektörel üretimin sorgulanabilir olma özelliğinden gelmektedir. Sonuç olarak ortaya kaliteli bir ürün çıkmaktadır. Diğer taraftan aile tipi işletmelerde bu sorgulamaların birçoğu yapılamamaktadır. Aile tipi işletmelerin mevcut alt yapısı bu kalitede üretime izin vermemektedir. Sonuç olarak her iki modelde de üretilen ürün aynı pazarda ve benzer fiyatlardan alıcı bulmaktadır (MÜSİAD, 2017).

Besicilik işletmeleri hariç Türkiye büyükbaş hayvancılığında kadim hayvancılık kültürü ve yapısı itibarıyla gelirini kasaplık, damızlık ve kurbanlık şeklinde canlı hayvan ve süt satışlarından elde eden kombine bir üretim hâkimdir. Bu yapıdaki hayvancılıkta canlı hayvan ile süt satışlarından kazanılan gelir yapılan hesaplamalara göre başa baş gitmektedir. Bir kısım eksiklere rağmen canlı hayvan satışında hedeflenen gelirin hemen hemen tamamı elde edilirken süt satışından sağlanması gereken gelirin istenen düzeyde temin edilememesi, süt üretiminde

soğuk zincirin yaygın olmadığı bölgelerde büyükbaş hayvancılığın kârlılığını engellemektedir. Büyükbaş hayvancılığı sürdürülebilir yeter gelir elde edilen bir faaliyet haline getirmek için çiftçinin süttten kazanması gereken geliri elde etmesi gerekir. Bu geliri sağlayacak soğuk zincirin olmayan yerlerde desteklenerek tesis edilip yaygınlaştırılması kaçınılmazdır. Süttten elde edilen sürekli yeter gelir, damızlık hayvan yetiştiriciliğini ve besiciliği tetikleyecektir (Yavuz, 2020).

3.10 Örgütlenme Sorunu

Türkiye’de üç farklı yasal zemine dayalı olarak kurulmuş olan; kooperatif, yetiştirici birlikleri ve üretici birlikleri şeklindeki yapılanma sürmektedir. Bununla birlikte, farklı amaçlarla kurulmuş dernek statüsündeki sivil toplum örgütleri de sektörde yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Hayvancılıkta üretimin örgütlenmesinde amaç; kırsal alanda üretimde bulunan işletmelerin ekonomik açıdan gelişmelerini sağlamak, bu kesimin sosyal ve ekonomik refahını artırmaktır. Örgütlenmenin diğer bir amacı da Türkiye genelinde küçük ölçekli ancak ekonomik anlamda yaşayabilme ve ayakta kalabilme imkanı olan bu işletmelerden başlamak üzere küçüğü büyüten, optimum büyüklüğe ulaşmaya yönelten, piyasaya dönük olarak yığın halinde üretim yapan gerçek anlamda işletmeler haline dönüştürmek olmalıdır. Hayvancılık sektöründe mevcut potansiyelin harekete geçirilmesi ve kırsal alanda geçimini hayvancılıktan sağlayan üretici ve yetiştiricilerin kendileri ile ilgili karar mekanizmalarında etkin olabilecek bir lobi oluşturabilmeleri için akılcı ve çağdaş anlamda örgütlenmeye gereksinim vardır (Aral, 2021, s.19).

Türkiye’deki üretici örgütlerinin önemli bir bölümü devletin üreticiye vereceği desteğin dağıtımını amacıyla kurulmuştur. Böyle olunca da örgütler yetiştiricilere yeterince sahip çıkmamış, yetiştiriciler de örgütleri sadece destekleri dağıtan kurumlar olarak görmüşlerdir. Günümüzde Türkiye’de yetiştiricilik ve ürün bazında gereğinden çok sayıda birlik bulunmaktadır. Günün koşullarına uygun bir üretici örgütlenmesi yasası mutlaka çıkarılmalıdır. Mevcut örgütlerin sayıları azaltılmalı, yetki ve sorumlulukları artırılmalıdır. Yetiştirici örgütlerine mutlaka ekonomik bir içerik kazandırılmalıdır. Yani örgütler üreticiyi parasal olarak destekleyen, ucuz girdi sağlama konusunda yardımcı olan, ürününü alıp katma değer kazandırdıktan sonra pazarlayan, elde ettiği karı üyelerine dağıtan bir yapıya kavuşturulmalıdır. Üreticiler ekonomik bir fayda sağladıkları takdirde örgütlerine sahip çıkacaklardır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler demokratik halk kooperatifçiliği modeline göre örgütlenmelidir (Gökçen, 2021, s.10).

Kooperatifçilik devletin öncelikli politikası haline getirilip; ürününü kooperatif kanalıyla pazarlayan üreticilere daha yüksek destekleme primi verilerek kooperatifçiliğin gelişmesi teşvik edilmelidir. İleriki aşamada örgütsüz üreticiye destekleme kaldırılmalıdır. Böylelikle kayıt dışılık önlenecek, üretim planlanarak fiyat istikrarı ve gıda güvenliği sağlanacak, üretim maliyetleri düşecek, gelir adaleti sağlanarak köyden kente göç önlenecektir. Küçük ölçekli aile işletmelerini kooperatifler çatısı altında birleştirip, teknoloji ile buluşmalarını sağlayarak modernize edilmelidir. Köylere kurulacak süt alım merkezlerinde süttün soğuk zincirde kontrollü toplanmasıyla kalitenin yükseltilmesi uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır. Ürünlerin kooperatifleşme yoluyla markalaşması teşvik edilerek tüketici ile buluşması yaygınlaştırılmalıdır (Eskiyörük, 2021, s.3).

Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023 yılında Tarımsal Amaçlı Örgütlerin Derecelendirilmesine İlişkin Yönetmelik” çıkarmıştır. Buna göre, tarımsal amaçlı kooperatifler, tarımsal üretici birlikleri ve ıslah amaçlı yetiştirici birlikleri, derecelendirme kapsamına alınmaktadır (RG, 28 Kasım 2023, Sayı : 32383).

2024-2028 dönemini kapsayan On İkinci Kalkınma Planı’nda, politika ve hedeflerde, kırsalda yoksulluğun azaltılması amacıyla ölçek ve dayanışma ekonomisine önem verilerek üretici örgütleri sektörel işbirliği, satış ve pazarlama, üretim teknikleri, finansman ve mevzuat gibi konularda eğitimlerle destekleneceği belirtilmektedir.

3.11 Desteklemeler

On Birinci Kalkınma Planı kapsamında hazırlanan “Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu” raporunda, hayvancılık sorun alanları ile ilgili olarak, hayvancılık politikaları, sorun alanı olarak belirlenmiş ve bu kapsamda orta vadede beş, uzun vadede on yıllık hayvancılık politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve izlenmesi, gelir ve nüfus artışı, kişi başına tüketim, ürünlerin ihracat-ithalat durumu dikkate alınarak yapılacak araştırmalara dayalı olarak üretim planlamasının ürün bazında yapılması, dış ticaret politikalarının yurt içindeki üreticinin yatırım ve üretim planlaması dikkate alınarak belirlenmesi; TOB tarafından verilen desteklere yönelik ekonomik ve sosyal etki analizlerinin yapılması ve sonuçlara göre desteklerin yeniden yapılandırılması, desteklemelerin önceden düzenleyici etki analizi yapılarak uzun vadeli planlanması, desteklerin bölgesel ve ölçek farklılıkları, ürün kalite standartları ve çevresel etkiler dikkate alınarak belirlenmesi, alt sektörlerle uygun sözleşmeli üretim modellerinin oluşturularak sanayiye yönelik arz güvenliğinin sağlanması, 6360 sayılı Kanunda mevzuat değişikliği yapılması eylemleri oluşturulmuştur.

3.12 Gençlerin Tarımı Tercih Etmemesi

Köylerde ve kırsal kesimde yaşayan nüfus hızla azalmakta ve dolayısıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşan kişi sayısı azalmaya devam etmektedir. Azalmanın en büyük nedenlerinin başında üreticinin karlılığının azalması yanında özellikle genç nüfusun bu alanla uğraşmak istememesi yatmaktadır. Gençlerin gelecek kaygısı ve sigortalı bir işte çalışma düşünceleri göçü artıran önemli bir etkidir (Batmaz, 2021, s.48). İletişim araçlarının hızla gelişmesiyle kırsal kesimin günlük yaşam ihtiyaçları ile birlikte sosyal ve kültürel ihtiyaçları da özellikle genç nüfusta önemli ölçüde değişerek artmıştır. Köylerin ve kırsal bölgelerin çağın gerektirdiği yaşam refahının ve sosyal yaşamın gerisinde kalması genç nüfusun hızla şehirlere ve batı bölgelerine göçmesine neden olmaktadır. Batı bölgelerinde yerleşim alanlarının birbirine yakın olması nedeniyle şehir ve kasabalara ulaşımın kısa zamanda sağlanabilmesi ciddi bir göç dalgasına neden olmazken, kırsal kesimden büyük şehir ve batıya göç orta ve doğu Anadolu bölgelerinde ciddi bir sorun halindedir (Yavuz, 2021, s.23).

On Birinci Kalkınma Planı kapsamında hazırlanan “Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu” raporunda, tarımda sorun alanları ile ilgili olarak tarımsal nüfusun yaşlanmasına dikkat çekilmiş ve bu kapsamda, genç çiftçilere uzun dönemli ve yeterli miktarda sermaye desteği ve mesleki eğitimin sağlanması, genç çiftçilerinin örgütlenmesinin desteklenmesi; genç çiftçilerin sosyal güvenlik primlerine destek sağlanması, genç çiftçiler için köy/mahallelerde konut yapımının desteklenmesi eylemleri oluşturulmuştur.

Aşağıdaki tabloda hayvancılık alanında yapılan çalışmalardan, özellikle sahada yapılan tezlerden elde edilen bilgiler derlenerek, yaşanan problemler ve problemlerin çözümüne ilişkin yazarların önerileri gösterilmiştir.

Hayvancılık problemleri ile ilgili yapılan saha çalışmaları

Hayvancılık işletmelerinin küçük ve hijyenik olmaması	Yazar
Sektörün çoğunluğunun küçük işletmelerden oluşması maliyetleri artırmaktadır. Küçük işletmelerin hayvan ağıllarının yetersiz olması, hayvan ağıllarının hijyenik olmaması ve kapasitelerinin yetersiz olması nedeniyle barınaklarının devlet destek ve yardımıyla yenilenmesinin sağlanması gerekmektedir. Küçük işletmelerin örgütlenerek ucuz yem temin edebilmesi, hayvanlarının birlikler yardımıyla satılması ve fiyatların aracılardan değil birliklerce belirlenmesi gerekmektedir.	Cimşit, 2020
İthalatın yerine küçük ölçekli işletmelerin kapasiteleri artırılarak elde edilen ürün miktarını artırmak ve bulunduğu yerin ekonomisine katkı sağlamak kalkınmaya yardımcı olacaktır. Bu sebeple devlet büyükbaş hayvancılık için vermiş olduğu destek miktarını artırmalıdır. Özellikle küçük üreticilerin büyümesi için kapasite büyütme çalışmaları yapılmalıdır.	Gemeç, 2023
Verimliliğin düşük olması	
Ülkemizin hayvancılık sektörü alanında önemli bir sorunu verimlilik sorunudur. Türkiye’de hayvancılık sektörünün bir çok alanında, Avrupa verimliliğinin altında üretim gerçekleştirilmektedir. Hayvancılık kalkınma planları yapılmalı, uzun vadede ihtiyaç duyulan hayvan sayısı ve hayvan ırkları belirlenerek bilinçli politika izlenmelidir.	Öter, 2019
Hayvancılığın geleneksel yöntemlerle yapılması genellikle Montofon ve yerli ırkların beslenmesi, bu ırklarında verimsiz oluşu sektörün karlılığını azaltmaktadır.	Cimşit, 2020
Yüksek yem fiyatları	
Sektörün en büyük sorunu ülkemiz genelinde olduğu gibi yem fiyatlarıdır. Kültür ırkı bir hayvanın yıllık kaba yem tüketiminin ortalama 4-5 ton civarında olması yem fiyatlarının önemini ortaya koymaktadır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde yem teşviki sağlandığı takdirde büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının hızlı artış göstermesi beklenmektedir. Ülkemizde soya, mısır, slaj vb. yem bitkileri üretiminin artırılması gerekmektedir. Taban fiyatları belirlerken maliyetleri göz önünde bulundurarak belirlemesi ve aracılardan aşırı fiyat artışlarının tüketiciyi etkilememesi için her ilde satış ofisi açılarak yüksek fiyatlara müdahale etme mekanizması oluşturulmalıdır. Şeffaf piyasa dengesinin oluşmasına katkı sağlamalıdır. Sektörün çoğunluğunun küçük işletmelerden oluşması maliyetleri artırmakta küçük işletmelerin örgütlenerek ucuz yem temin edebilmesi, hayvanlarının birlikler yardımıyla satılması ve fiyatların aracılardan değil birliklerce belirlenmesi gerekmektedir.	Cimşit, 2020
Çiftçinin elde ettiği kazancın yarısından fazlasını yem unsurlarına harcaması; çiftçinin ekonomik yönden büyümesine, sosyal yönden gelişmesine veya bir bütün olarak kalkınmasına engel oluşturmaktadır. Kırsal kalkınmada hayvancılığın dinamizmini koruması için çiftçilerin özellikle yem giderlerinin azalması veya azaltılması gerekmektedir.	Yılmaz, 2022
Küçük işletmelere uygun yem temini kapasitelerini artırmasına yönelik uygun devlet kredileri sağlanmalıdır.	Öter, 2019
Yem ve veteriner giderleri yüksek maliyetli olduğundan yetiştiricilere ekonomik anlamda büyük bir sorun oluşturmaktadır. Gerek yüksek maliyetli kalemlerin desteklenmesi gerekse kaba yem sıkıntısı çeken yetiştiricilere yem bitkisi üretim alanlarının artırılması için ek desteklemeler sağlanmalıdır. Kaba yem maliyetini azaltmak adına hazine arazilerinden uygun alanlar yetiştiricilerin kullanımına sunulabilir.	Kurtak, 2020
Yurtiçinde yem ve tahıl üretimi artırılmalı küçük işletmelere yem desteği verilmelidir. İthalata bağımlı yem sanayisi bulunmaktadır. Döviz fiyatlarında yaşanan artış yem fiyatlarına hemen yansımaktadır. Yem üretiminde yerleşmemiz gerekmektedir.	Cimşit, 2020
Sübvansiyonların artırılması hayvansal üretim/girdi maliyetler arasındaki paritenin üretici lehine olacak şekilde sübvansiyonla desteklenmesi gerekmektedir. Et ve Süt Kurumu’nun devreye girip fiyat düzenlemesinde etkin rol oynaması önerilir.	Coşkun, 2022
Hayvancılıkta yem harcamaları en önemli maliyet unsurlarının başında gelmektedir. Besi işletmeleri, kaba yem kaynağı olarak buğday ve arpa samanı, diğer tarla bitkilerinin samanını kullanmaktadır. Süt sığırcılığı işletmelerinde ise yeşil otlar ya da protein içeriği yüksek olan yemlerin kullanılması şarttır. Kurulması düşünülen ya da kurulu halde olan işletmelerin minimum 2,5 dönüm sulu veya 5 dönüm kuru araziye sahip olması şarttır. Arazisi olmayan üreticiye düşük kira karşılığı devlet desteği verilerek üreticinin yem masraflarının karşılanması politika yapıcılara	Gemeç, 2023

önerilmektedir. Ayrıca hayvanlar için ucuz yem kaynağı olan çayır ve mera alanlarının amaç dışı kullanımı önlenmelidir.	
Eğitim ihtiyacı	
Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık faaliyeti genellikle sektör bilincinden uzak toplumsal faaliyet biçiminde yürütülmektedir. Türkiye’de, bilhassa Doğu Anadolu Bölgesi’nin geneline hayvancılık faaliyeti babadan çocuğa kalma şeklinde devam etmektedir. Geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılık verim kaybına neden olmaktadır. Hayvancılık işletmelerine daha bilinçli üretim için eğitim verilmelidir. Bir faaliyet kolunun sektör olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle bir girişimci bulunması şarttır. Girişimci bu faaliyet koluna kâr elde etme amacıyla girmeli ve amacı piyasa mal ve hizmet üretmek olmalıdır.	Öter, 2019
Üreticilere, birliklerin sadece destekleme ödemelerini alabilmek için zorunlu olarak kayıt yaptırmak gereken yapılar olmadığı, aksine temel amaçlarının üretimde verimliliği artırıcı uygulamalar, hastalıklarla mücadele vb. hususlarda çiftçilerin bilgilendirilmesi/özendirilmesi olduğu bilincinin kazandırılması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için de öncelikle mevcut birliklerin etkinliğinin sorgulanması/araştırılması ve daha aktif çalışmalarını sağlayacak bir yapıya dönüştürülmeleri önem arz etmektedir. Ayrıca üreticilere yönelik yapılacak yayım çalışmalarında birliklerde çalışan ziraat mühendisleri/veterinerlerin katılımının sağlanması ile daha aktif hale getirilmeleri sağlanabilecektir.	Acıbuca, 2020
Üreticilerin hayvancılık ile ilgili modern projelere dahil olmaları sağlanmalı, eğitimler tarafından üreticiler bir araya getirilmelidir. Bu sayede üreticinin geleneksel üretim metotları yerine modern teknolojik üretim tekniklerine yönelmeleri sağlanmalıdır. Hayvan yetiştirme ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi ile ilgili eğitimler ve geziler düzenlenerek üretici bilinçlendirilmelidir.	Gemeç, 2023
Veteriner masrafları	
Hayvan sağlığı kapsamında ilaç ve veteriner hizmetleri harcamaları da çiftçinin kazancını sarsmaktadır.	Yılmaz, 2022
Tarım ve Orman Bakanlığınca veteriner hizmetlerinin ücretsiz olması hayvan ölümlerini azaltacak ve hastalıklarla mücadele konusunda sektöre fayda sağlayacaktır. Verimli hayvan ırklarının bölgesel uyumu tespit edilerek küçük ve orta ölçekli çiftliklere desteklemeler verilmesi, hayvan sayısını ve verimi arttıracaktır.	Cimşit, 2020
Örgütlenme sorunu	
Sektörün çoğunluğunun küçük işletmelerden oluşması maliyetleri artırmaktadır. Küçük işletmelerin örgütlenerek ucuz yem temin edebilmesi, hayvanlarının birlikler yardımıyla satılması ve fiyatların aracılardan değil birliklerce belirlenmesi gerekmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin hepsinin zorunlu olarak kooperatiflere ve birliklere üye yapılarak birlikte hareket etmeleri mesleğin profesyonelce yapılması sağlanmalıdır.	Cimşit, 2020
Özellikle küçük ölçekli üretim yapan çiftçilerin temel sorunlarından biri ürettikleri hayvansal ürünleri pazarlayamamalarıdır. Kooperatif ve üretici birliklerinin yeterli sayıda olmaması bu çiftçilerin ürünlerini doğru bir şekilde değerlendirememelerine ve üretim kapasitelerini genişletememelerine sebebiyet vermektedir.	Öter, 2019
Rasyonel ve daha sürdürülebilir küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için, yetiştiricilerin kooperatifler ve birlikler çatısı altında örgütlenmeye olabildiğince hızlı biçimde ortaklaşa hareket etmeleri gerekmektedir. Kooperatifler ve birlikler arayıcılığıyla küçükbaş hayvan üreticileri kredi kullanımı, girdi temini, hizmet alımı, ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması gibi konular daha kolay halledilecek ve ürünlerinden kar etme durumu biraz daha fazla olacaktır.	Coşkun, 2022
Üreticilerin, işletmelerde üretilen ürünleri, hammaddeyi (et, süt vb.) doğru zamanda, en iyi pazarlama metotları kullanarak en doğru yerlere en uygun fiyattan satışını yapmalıdır. Burada kooperatif ve birliklerin önemi ortaya çıkmaktadır. Üreticilerin pazarda daha aktif hale gelmeleri için birlik ya da kooperatiflere üye olmaları özendirilmelidir.	Gemeç, 2023
Pazarlama sorunu	
Çiftçinin hayvanını veya hayvansal ürününü pazarlaması önemli ulaşım giderlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Satılan hayvansal ürünün çoğunlukla peynir ile sınırlı kalması aslında çiftçinin çaresizliğini göstermektedir. Hayvan pazarında ve peynirciler çarşısında kartelleşmenin olması, hayvan ve hayvansal ürün alımlarının bir tekel altında olması çiftçiyi pazarlardan uzaklaştırmaktadır. Belirli noktalarda süt mandıralarının olması veya mandıraların köylerden süt ve yoğurt toplamaları çiftçinin hayvancılığa bakış açısını değiştirecektir. İlin veya ilçelerin belirli yerlerinde devlet kontrolü altında hayvan ve hayvansal ürün alım pazarlarının kurulması sektördeki kartelleşmenin (tüccarlar ve kasaplar) ve haksız kazancın önüne geçecektir. İkincil bir çözüm yolu ise ilgili kurumların adı geçen pazarları sürekli olarak kontrol altında tutması gerekliliğidir.	Yılmaz, 2022

Et ve Süt Kurumu'nun fiyatları sürekli arttırmasına karşın çiftçi elindeki ürünü belirlenen fiyata pazarlayamamaktadır. Bu sebeple süt toplama ve işleme merkezleri denetlenmeli, ürünlerin ucuz yere satın alımı engellenmelidir.	Gemeç, 2023
Gençlerin tarımı tercih etmemesi	
Gençler, hayvancılık sektörüne olumsuz bakmaktadırlar. Hayvancılık sektörü ailelerden kalan geleneksel bir meslek olarak icra edilmekte profesyonel olarak yapılmamaktadır. Sektörde işletme sahiplerinin hayvan sayılarının genellikle 1-20 arasında bulunması maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Çoban sorunu bulunmakta gençlerce sektörün karlı olmaması ve ağır koşulları bulunması nedeniyle sektörde çalışılmak istenmemektedir.Gençlerin sektöre katılımını sağlamak için 5 yıl geri ödemesiz kredi desteği ağıl desteği ve hayvan desteği verilmelidir.	Cimşit, 2020
Aile işletmelerinin giderek azaldığı ve gençlerin hayvancılıktan uzaklaştığı günümüz Türkiye'sinde sektörü yaşlı üreticiler ayakta tutmaktadır. Kronikleşen sorunların ortadan kaldırılması için büyükbaş hayvancılığında yapısal reformların bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir.	Öter, 2019
Yetiştiricilerin eğitim seviyeleri düşük ve eğitilmiş insanlar hayvancılık faaliyetini tercih etmemektedir. Gençlere hayvancılık faaliyetin sadece okumamış veya eğitim seviyesi düşük insanların yaptığı bir meslek olmadığı bilinci yerleştirilmelidir.	Kurtak, 2020
Köylerde nüfusun çoğunlukla yaşlı olduğu ve genç nüfusun kırsalda çok kalmadığı tespit edilmiştir. Hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğunun olgun veya yaşlı kategoride olması, genç yaştaki nüfusun bu sektörü çok tercih etmediğini göstermektedir. Kırsal alanlarda yaşayan genç nüfusun şehirlere göç etmesini önleyerek hayvancılığa yönlendirilmesi için cazip tekliflerin sunulması ve kırsal yaşamın da daha cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Kırsal kalkınmanın asıl amacı da kırsal alanların sadece getirilmesi gerekmektedir. Kırsal kalkınmanın asıl amacı da kırsal alanların sadece ekonomik yönden değil eğitim, ulaşım ve sosyal yönlerden de gelişmelerini sağlayarak kırsal nüfusun kentlere göçünü önlemek olmalıdır.	Ertaş, 2019
Küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin eğitim düzeyi yüksek genç bireyler tarafından yapılmasının teşvik edilmesi ve uygulanan hayvancılık projelerinin kırsal alanlarda yaşayan/yaşamak isteyen gençlere yönelik olması faydalı olacaktır.	Acıbuca, 2020

4. 2023-2027 DÖNEMİ PROJEKSİYONLARI

Günümüzde ulusların en önemli sorunlarından birisi de nüfus artışına paralel olarak gıda üretiminin aynı düzeyde artırılmamasıdır. COVID-19 pandemi süreci özellikle tarımsal ve hayvansal ürünler üretiminde; kendi kendine yeterlilik ve sürdürülebilirliğin sağlanmasının ne denli önemli olduğunu ve asla ihmal edilmemesi gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur. Nüfusun hızlı bir şekilde artış gösterdiği ve ekonomik kalkınma çabalarının yoğun olarak sürdürüldüğü Türkiye’de hayvancılık sektörünün, yeterli ve dengeli bir beslenme, kalkınma için gerekli dövizin elde edilmesi, istihdamın geliştirilmesi ve çeşitli sanayi kollarına hammadde sağlama gibi önemli iktisadi fonksiyonları bulunmaktadır. Hayvancılıkta kalkınmanın sağlanması için süreç yönetiminin belli bir takvim içerisinde takip edilmesi gerekmektedir. Beklentiler ve güncel ihtiyaçlar doğrultusunda eylemler tespit edilmeli, proaktif bir anlayış içerisinde güncellenmelidir (MÜSİAD, 2017).

Sağlıklı bir planlama için hayvan varlığı doğru bir şekilde tespit edilmeli, işletmelere bir kimlik kazandırılmalı ve buna göre uygun bir planlama yapılmalıdır.

2023-2027 döneminde uygulanacak politikaların hazırlanmasında politika yapıcılara yol göstermesi amacıyla EK 2’de detayları yer alan yöntem ile süt üretimi ve tüketimi ile ilgili tahminler ve ihtiyaç analizleri projeksiyonları ve ihtiyaç analizleri yapılmıştır. Projeksiyon değerleri ve analiz sonuçları Tablo 48 ve Tablo 49’da yer almaktadır. Tablolarda yer alan 2022 yılı değeri gerçekleşme 2023-2027 değerleri öngörü değerleridir.

2003-2022 verileri dikkate alınarak yapılan projeksiyonlara göre süt üretimi dönem boyunca artışlar yaşanmaktadır. 2022 yılında 21 milyon 563 bin ton olan üretim Politika Belgesinin ilk yılı olan 2023’te 2022 yılına göre %5,3 artarak 22 milyon 708 bin ton ve son yıl olan 2027’de 2022 yılına göre %17,7 artarak 25 milyon 384 bin tona ulaşmaktadır (Tablo 48).

Tablo 48. Süt Çeşitlerine Göre 2023-2027 Dönemi Süt Üretim Tahmini (Ton)

	İnek Sütü (ton)	Manda Sütü (ton)	Koyun Sütü (ton)	Keçi Sütü (ton)	Toplam Süt Miktarı (ton)
2022	19.912.135	43.589	1.067.342	540.426	21.563.492
2023	20.868.476	47.621	1.224.360	567.279	22.707.736
2024	21.472.820	49.500	1.269.652	584.842	23.376.814
2025	22.077.164	51.380	1.314.943	602.405	24.045.892
2026	22.681.508	53.260	1.360.234	619.968	24.714.970
2027	23.285.852	55.139	1.405.526	637.530	25.384.048

2023-2027 döneminde üretimin ihtiyacı karşılama oranları ve yeterlilik analizleri 3 farklı senaryo ile incelenmiştir: 2022 yılı tüketiminin temel kabul edilmesi durumunda oluşacak ihtiyaç, Avrupa Birliği ülkeleri ortalamasına göre ihtiyaç ve kişi başı süt tüketiminin kendi trendine bağlı olarak gerçekleşmesi durumundaki ihtiyaç. Bu 3 farklı senaryo ile hesaplanan ihtiyaç miktarı ve 2023-2027 yılları arasındaki süt üretim miktarı tahminleri kullanılarak ihtiyaç analizi yapılmıştır.

2022 yılı kişi başı süt tüketim miktarı olan 252 kg/yıl temel alındığında, diğer bir ifade ile nüfus artışını da göz önüne alarak 2022 yılına kadar her yıl kişi başına 252 kg/yıl süt tüketildiği varsayımı altında, süt üretim miktarının ihtiyacı karşılama durumu Tablo 49’da verilmiştir. Bu durumda 2023 yılında 729 bin ton ihtiyaç fazlası oluşurken, bu değer 2027 yılında 2,4 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 49. 2023-2027 Dönemi İhtiyaç Analizi: 2022 Yılı Kişi Başı Tüketim Miktarı

	Üretim (bin ton)	Nüfus (bin kişi)	Toplam İhtiyaç (bin ton)	Fazla/İhtiyaç (bin ton)
2022	21.563	85.280	21.563	0
2023	22.708	86.907	21.978	729
2024	23.377	87.886	22.229	1.148
2025	24.046	88.845	22.476	1.570
2026	24.715	89.785	22.717	1.998
2027	25.384	90.704	22.953	2.431

2003-2022 dönemi kişi başına süt tüketim eğilimine göre 2023-2027 dönemi kişi başına süt tüketim miktarları tahmin edilmiştir. Yapılan tahmin sonucuna göre elde edilen kişi başı süt tüketim miktarına göre, süt üretim miktarının ihtiyacı karşılama durumu Tablo 50'de verilmiştir. Tablo 50 incelendiğinde 2023-2027 döneminde kişi başına süt eşdeğeri tüketim miktarı eğilimi göz önüne alındığında 2022 yılında 252 kg/yıl olan tüketim miktarının 2027 yılında 288 kg/yıl olacağı öngörülmektedir. Bu durumda 2023 yılında 110 bin ton ihtiyaç fazlası süt üretiminin gerçekleşeceği, 2027 yılında ise yaklaşık 800 milyon ton süt açığının gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Tablo 50. 2018-2022 Dönemi Süt Üretim ve Tüketimi İhtiyaç Analizi

	Üretim (bin ton)	Nüfus (bin kişi)	Kişi Başı Tüketim (kg)	Toplam İhtiyaç (bin ton)	Fazla/İhtiyaç (bin ton)
2022	21.563	85.280	252	21.563	0
2023	22.708	86.907	259	22.597	110
2024	23.377	87.886	266	23.481	-105
2025	24.046	88.845	274	24.374	-328
2026	24.715	89.785	281	25.275	-560
2027	25.384	90.704	288	26.183	-799

Avrupa Birliğinde 2022 yılında kişi başına ortalama 278 kg/yıl süt eşdeğeri tüketimi gerçekleşmiştir. Bu değer 2022 yılında ülkemiz için hesaplanan değer üstündedir. 2027 yılına kadar nüfus artışını da göz önüne alarak kişi başı tüketimi 270 kg/yıl seviyesinde olduğu varsayımı altında oluşması muhtemel süt ihtiyacı analizi Tablo 51 incelenmiştir. Değerlendirme neticesinde dönem boyunca belgenin son yılı olan 2027 yılı hariç bir süt açığı oluştuğu görülmektedir. 2023 yılında 1,5 milyon süt açığımız oluşurken, 2027 yılında toplam süt üretim miktarı AB ülkelerindeki tüketim ortalamasını karşılayacak seviyeye gelmektedir.

Tablo 51. 2018-2022 Dönemi Süt Üretim ve Tüketimi İhtiyaç Analizi

	Üretim (bin ton)	Nüfus (bin kişi)	Toplam İhtiyaç (bin ton)	Fazla/İhtiyaç (bin ton)
2022	21.563	85.280	21.563	0
2023	22.708	86.907	24.226	-1.519
2024	23.377	87.886	24.503	-1.126
2025	24.046	88.845	24.774	-728
2026	24.715	89.785	25.039	-324
2027	25.384	90.704	25.299	85

2023-2027 dönemi süt üretim miktarı projeksiyonu sonucunda, mevcut durumun devam etmesi halinde sektörünün yeterlilik derecesinin tahmin yıllarında %93 ile %110 arasında olacağı öngörülmektedir. Sınırdaki olan bu yeterlilik dereceleri belge döneminde oluşması muhtemel arz

krizlerine¹ işaret etmektedir. Son dönemde artan yem maliyetleri ile yüksek et fiyatları nedeniyle anaç hayvanların kesime gönderilmesi ve sağılan hayvan sayılarında yaşanan azalmalar bu durumun önemli nedenlerindedir. Bu durumun dikkate alınarak destekleme sisteminin gözden geçirilmesi ve girdi piyasalarında yaşanan gelişmelerin yakından takip edilip gerekli müdahalelerin yapılması önem arz etmektedir.

---

¹ Model seçim kriterlerini karşılamaması nedeniyle sonuçlarını burada paylaşmadığımız ve dönem boyunca azalan ve/veya sabit kalan üretim tahminleri de bu duruma işaret etmektedir.

5. SEKTÖRE YÖNELİK POLİTİKALAR

5.1 Günümüze Kadar Uygulanan Politikalar

Süt ve süt ürünleri sektörü iklim şartları, çevre, üretici ve tüketici tercihleri, hammadde maliyetleri, piyasa koşulları ve teknoloji değişimi gibi parametrelerin sürekli etkileşim içerisinde olduğu bir sektördür. Süt hayvancılığı ve süt sanayiinin büyüme ve gelişmenin kolaylaştırılmasında uygulanabilir bir yasal çerçevenin olması önemlidir. Türkiye, ulusal ve bölgesel düzeyde yürürlüğe koyduğu kalkınma planları ve programlarla ithalata bağımlılığı azaltırken katma değeri yüksek ürünlerin ihracatını artırarak büyüme hedeflemektedir.

- 1956 yılında Yem Sanayini (YEMSAN)'ın kurulması; Türkiye'de tarım ve hayvancılık faaliyetleri, Cumhuriyetin ilanından itibaren uzun bir süre devletçilik ilkesi kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda 1930'lu yıllarda kurulmaya başlayan Kamu İktisadi Teşebbüsleri, üretim ve ilerlemeye yön veren özelliğiyle, tarım ve hayvancılığın gelişiminde önemli bir konumda yer almıştır. Kuruldukları dönemden itibaren üretimde ağırlıklı paya sahip olan KİT'ler, 1950'li yıllardan itibaren endüstrileşmedeki merkezi rolleriyle de ön plana çıkmışlardır (Rehber & Duman, 2104, aktaran Kılıç, 2020). Bu dönemde hayvancılık sektörüne yönelik sektörünün en önemli girdi unsurlarından biri olan karma yemi üretmek amacıyla 1956 yılında Yem Sanayii Türk A.Ş kurulmuştur. Kurum ülke hayvancılığın gelişmesi ve hayvancılıkta verimin artırılması için gerekli olan kaliteli karma yemler üretmek, mevcut ham madde kaynaklarından yararlanmak, yeni ham madde kaynakları bulmak ve bu amaçlara yönelik her türlü tarımsal, ticari ve sınai teşebbüslere girişmekle görevlendirilmiştir. YEMSAN, 1960 yılından itibaren faaliyette bulunduğu dönem içerisinde, kamu-özel teşebbüs işbirliğiyle karma yem sanayi yönetimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Türkiye'de yem sanayiinin yaygınlaştırılmasında etkin rol almış olan kurum kamu, kamu-özel ve özel yem fabrikalarının kurulmasına öncülük etmiştir (Tanrıvermiş, 2000, aktaran Kılıç, 2020). Yem fabrikalarının kuruluş yeri seçiminde, büyük yerleşim merkezleri çevresiyle tahıl üretiminin yoğun olarak gerçekleştirildiği yöreler tercih edilmektedir (Yaşar, 1999). İlk yem fabrikası Ankara'da işletmeye açılmış, aynı yıl sonlarında Konya, 1959 yıllarında Erzurum ve 1960 yılında İstanbul Yem fabrikası işletmeye açılmıştır. Yem sanayi, karma yemi üreticilere tanıtmaya ve benimsetmeye çalışırken, özel sektöründe bu alana girmesini sağlamak için 1961-1962 yıllarında Tariş'le İzmir'de, Çukobirlik'le Mersin'de ve özel girişimcilerle Eskişehir ve Bandırma'da ortak fabrikalar kurarak bu fabrikaları işletmeye açmıştır (Çetin, 1992; aktaran Yaşar, 1999). 1970'li yıllardan itibaren ülkemiz hayvancılığının entansif karakterinin kuvvetlenmesi ve giderek verimin yükselmesi sonucu Türk karma yem sanayiinde büyük atılımlar geçekleşmeye başlamıştır. Bu arada faaliyet gösteren 8 yem fabrikasının ürünlerine yoğun talep gelmesi üzerine, kamu ve özel sektör tarafından yeni fabrikalar kurulmaya başlanmış ve karma yem üretimi artırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bu yıllara kadar ülkemizin Batı ve Orta bölgelerinde kurulan yem fabrikaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de işletmeye açılarak, bu bölgelerin ekonomilerinde önemli bir yeri olan hayvancılığın gelişmesine önemli katkısı olmuştur (Yaşar, 1999). Yem sanayiinde kullanılan hammaddelerin ve üretilen yemlerin kalite kontrollerinin yapılması için, 1973 yılında 1734 Sayılı Kanunla yürürlüğe giren "Yem Kanunu" ve 1974 da yılında da Yem Yönetmeliği ile hayvan üreticilerine satılacak söz konusu karma yemlerin çeşitli norm ve standartlarının neler okluğu saptanmıştır (Çetin, 1992; aktaran Yaşar, 1999).

1993 yılında toplam 26 adet yem fabrikası ile yem piyasasında üretilen yemin %17'sini üreten YEMSAN, 1995 yılında özelleştirilmiştir (Yurdakul vd., 1999).

- 1963 yılında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun kurulması; Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'ne kadar süt endüstrisi üzerine herhangi bir ciddi girişimde bulunulmamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar süt hayvancılığı aile işletmeciliği şeklinde ve geleneksel yöntemlerle yapılmıştır. 1927 yılında süt ve mamullerinin modern yöntemlerle ve hijyenik koşullarda üretilmesi için Atatürk Orman Çiftliği bünyesinde bir pastörize süt fabrikası faaliyete geçmiştir. 1930'lu yıllarda kurulan Kars ve Bursa Süt Tozu Fabrikaları da dönemi itibariyle Türkiye'de süt endüstrisinin ilk büyük işletmeleri olmuştur. Süt endüstrisinin kurulması ile birlikte, sütün içerik ve vafının belirlenmesi, üretim, muhafaza ve satışının sıhhi şartlarda yapılması, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyecek tadı, kokusu ve rengi değişmiş süt ve mamullerinin satışı yasaklanarak hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıklar önlenmesi, sütün naklini ve muhafazasını sağlayan kutuların üzerine tanıtıcı bir etiketin yapıştırılması konularında yasal düzenlemeler çıkarılmıştır (T.C. Resmî Gazete, 3066, 29 Temmuz 1935: 5525, (T.C. Resmî Gazete, 4025, 30 Eylül 1938: 10675; T.C. Resmî Gazete, 4863, 18 Temmuz 1941: 1369). İlerleyen yıllarda süt endüstrisine olan yatırıma devam edilmiş, bu doğrultuda 28 Mayıs 1945'te Devlet Ziraat İşletme Kurumu Kars Süt Fabrikası açılmış ve 1957 yılında UNICEF bütçesi ile Türkiye'de modern anlamda ilk süt fabrikası Atatürk Orman Çiftliği'nde faaliyete geçmiştir. Ülke genelinde süt endüstrilerini yaygınlaştırmak amacı ile 1963 yılında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu açılmıştır. Kurumun gayesi; üreticiden elde edilen sütü işlemek ve değerlendirmek, özel sektörü teşvik ve önderlik etmek, fiilen öğretmek maksadıyla ülkenin stratejik yerlerinde işletmeler kurmak ve işletmek suretiyle Türkiye'de süt endüstrisinin gelişmesini sağlamaktır (RG, 11398, 30.4.1963). Süt Endüstrisi Kurumu'nun kurulmasıyla süt ve süt mamulleri endüstrisinde hızlı bir sanayileşme sürecine girilmiştir. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun açılmasının ardından ülkede süt ve mamulleri sanayisi hızlı bir ivme kazanmış ve 1971'e gelindiğinde ise fabrika sayısı otuza kadar yükselmiştir. Özel teşebbüs yatırımlarının da teşvik edildiği bu süreçte iki bine yakın mandıra açılmıştır (Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, 1974: 1278, aktaran; Polatoğlu, 2021).
- Yem fiyat sübvansiyonları; 1.1.1985 tarihinden itibaren tescile tabi karma yem satın alan hayvan yetiştiricilerine fatura karşılığında, fatura bedelinin %20'si oranında sanayi yemi desteklemesi ödenmeye başlanmıştır. Daha sonra ihtiyacı olan karma yemi kendi tesislerinde üreten hayvancılık işletmeleri de sanayi yemi destekleme kapsamına alınmıştır. 1.5.1985 tarihinden itibaren bu oran %25'e çıkarılmış olup, 1988 tarihinden itibaren sanayi yemi desteklemesinin uygulama şekli değiştirilip bayi ve fabrika çıkış fiyatından 40 TL/kg düşülerek yetiştiricilere satışına başlanmıştır. Destekleme ödemeleri yem fabrikalarına yapılmıştır. 1989 yılından itibaren destekleme sadece yem fabrikalarından bayi ve yetiştiriciye satışta fatura üzerinden 40 TL/kg düşülerek uygulanılmaya başlanmış, 15.8.1989 tarihinden itibaren de uygulamaya son verilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2001).
- İlaç sübvansiyonu; Türkiye'nin iklim kuşağından dolayı hayvanlarda görülmesi olası pek çok hastalığa rastlanabilmektedir. Öte yandan, birkaç ülke ile birden kara sınırına sahip olma durumu ve nedenle, hayvan hareketlerinin kontrol edilmesinde yaşanan zorluklar da, Türkiye'ye çeşitli hastalıkların girmesine yol açabilmektedir (Altınbıçak, 1999). Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu ile Hayvan Sağlığı ve Zabitası Kanunu'na dayanılarak bitki ve hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadeleyi

yaygınlaştırmak ve bunların yayılmasını önlemek amacıyla bu faaliyet dalında destekleme iki şekilde yapılmaya başlanmıştır: Birincisi, salgın hastalık ve zararlılar görüldüğünde devletçe yapılan mücadeleler; ikincisi ise, üretici tarafından yapılan mücadelelerin desteklenmesi. 1985 yılına kadar bu hizmet bizzat devletin eleman ve araçları ile gerçekleştirilmiş, ancak 1985 yılından sonra ihale ile yaptırılmaya başlanmıştır. 1987 yılından sonra üreticinin satın aldığı ilaçların bedelinin %20'si faturadan düşülerek ilacın sübvansiyonlu fiyattan üreticiye intikali sağlanmaktadır (DPT, 2001).

- Faizsiz besicilik kredisi; 1993-1995 yılları arasında verilmiştir.
- Kaynak Kullanımı Destek Fonu; Ülke hayvancılığını ve sektörde modern işletmelerin kurulmasını teşvik amacıyla 7.6.1986 tarih ve 86/10716 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile öz kaynağa dayalı olarak gerçekleştirilen projeli hayvancılık yatırımları için kaynak kullanımını destekleme fonundan prim ödemesi yapılmıştır. Bu uygulama ile sabit yatırım üzerinden kalkınmada öncelikli illerde sabit yatırımın %30'u, diğer illerde ise % 25'i oranında iade primi ödenmiştir. Söz konusu teşvik uygulaması 1995 yılında sona ermiştir (DPT, 2001).
- Süt teşvik primi; üretilen sütün uygun şartları taşıyan işletmelere satışının sağlanmasını öngören, üretici ve tüketici açısından önemli yararlar sağlaması düşünülen süt teşvik primi uygulamasına 1987 yılında başlanmıştır (Altınbıçak, 1999). Süt teşvik primi uygulamasıyla işletmelerden gelen çiğ süt üretimindeki artış yanında süt işleyen işletmelerin teknolojik düzeylerinde de olumlu yönde gelişmeler kaydedilmiştir (DPT, 2001). Buna göre belirli kapasite ve özelliklere sahip süt sanayii işletmelerine sütünü satan üreticilere, süt teşvik primi ödenmeye başlanmış ve prim miktarı giderek artırılmıştır. 2000/467 sayılı BKK kapsamına süt teşvik primleri de dahil edilmiştir. Bu uygulamada, kültür ırkı hayvancılığın geliştirilmesi ve sağlıklı sürüler elde etmek için işletmeler arasında bir ayrıma gidilerek, soy kütüğüne kayıtlı işletmeler ile hastalıktan arı işletmelere daha yüksek düzeyde süt teşvik primi ödenmesini sağlayan bir sistem getirilmiştir (Eraktan, 2001; Koç vd., 2001, TKB. 2004, aktaran Saçlı, 2007).
- Damızlık süt sığırları ithal edilmesi; 1987 yılında ülke sığırılığını geliştirmek, mevcut sığır popülasyonundaki yüksek verimli kültür ırklarının oranını arttırmak, birim hayvan başına et ve süt verimini yükseltmek, girdi, üretim ve pazarlama maliyetlerini düşürmek suretiyle karlılığı arttırmak ve süt sığırılığını işletmelerinin devamını sağlamak amacıyla damızlık süt sığırları ithalatına başlanmıştır. İthal edilecek damızlık süt ineği başına 150.000 TL ile başlamış olan bu teşvik uygulaması 1990 yılında kalkınmada öncelikli yörelerde 1.000.000 TL'ye, diğer illerde ise 450.000 TL'ye çıkarılmıştır (DPT, 2001). Türkiye'de 1987 yılından 1998 yılına kadar ithal edilen damızlık gebe düve sayısı toplam 149.109'dur. Bunun 76.286 adedi TKB'nca 72.823 adedi ise özel firmalarca ithal edilmiştir. İthal edilen damızlık gebe düvelerin %78,8'i Holstein Friesian, %11,8'i Simmental ve %9,4'ü ise Bown-Swiss'tir. Söz konusu damızlık sığırlar genelde ABD, Almanya ve İtalya'dan getirilmiştir (TKB, 1998; aktaran (Altınbıçak, 1999).
- Suni tohumlama desteği; Yerli sığır ırklarının melezlemeyle yüksek verimli ırklara dönüştürülmesinde suni tohumlama büyük önem taşımaktadır. Suni tohumlama 1987 yılından itibaren desteklemeye tabi tutulmuştur. 25.9.1990 tarihinden itibaren Tarım ve Köyişleri Bakanlığından izin almış özel ve tüzel kişilerce yapılan suni tohumlama da bu kapsama alınmıştır (DPT, 2001).

- İthal süt sığırı desteklemesi; 1994 yılı başından itibaren ithal edilecek başlangıçta 250 bin baş ile sınırlı süt sığırina CIF fiyatının %25'i oranında destekleme yapılmıştır. Bunun yanı sıra daha önce yurtdışından ithal edilerek yurtiçinde yetiştirilen kültür ırkı süt sığırlarının döllerini, TİGEM tarafından yetiştirilen damızlık gebe düveler ve Türk-Anafi projesi kapsamında yetiştirilen ve saf ırk sertifikasına sahip damızlık düvelere bakanlıkça belirlenen CIF bedelinin %35'i oranında destek ödemesi yapılmıştır. 20 bin başla sınırlandırılmış olan uygulama 1996 yılına kadar devam etmiştir (DPT, 2001).
- T.C. Ziraat Bankası tarafından genelde tarım sektörüne tavizli kredi verilmektedir. Bu krediler hayvancılık sektöründe bitkisel üretime göre daha düşüktür. Bu faiz oranları ticari kredi faiz oranları ile karşılaştırıldığında bazı yıllar iki-üç kat daha düşük tutulmuştur. Ayrıca 1995 yılında 95/7418 sayılı kararname çerçevesinde hayvancılığın geliştirilmesi için % 20 faizli 18 trilyonluk destek sağlanmıştır (DPT, 2001).
- Ülkemizde gerek bitki gerekse hayvan hastalık ve zararlılarını kontrol etmek, olası zararlara karşı önlem almak ve bunların etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla yapılacak çalışmaları yürütmek üzere Mülga Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurum, hem hastalıklarla doğrudan mücadele programları yapmakta ve yürütmekte hem de 1986 yılında yürürlüğe giren 3285 sayılı hayvan sağlık zabıtası kanunu çerçevesinde sığır bruselloz, sığır tüberkülozu, sığır vebası, at vebası, malleus ve ruam gibi hastalıklardan ölen veya öldürülen hayvanlar için tazminat ödemektedir. Bu kanun çerçevesinde 1993 yılında 3.422 milyar TL tutarında tazminat ödenmiştir. 1997 yılında yetiştiricilere ödenen tazminat miktarı yedi kat artarak 23.979 milyar TL ye ulaşmıştır (DPT, 2001).
- 2000'li yıllara gelindiğinde hayvancılıkla ilgili sorunların çözülmesi amacı ile 2000 yılında 467 sayılı "Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi" yürürlüğe konulmuştur. Bu kararname ile beraber suni tohumlamaya, soy kütüğü kayıtlarının tutulmasına, suni tohum malzemelerine, yem bitkisi üretimine geçilmesi gibi teşvikler sağlanmıştır (Demir & Yavuz, 2010).
- Hayvancılığın desteklenmesi hakkında Mülga Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca onaylanan yem bitkileri üretim projelerinin, nakliye ve gübre bedelleri hariç, çok yıllık yem bitkilerinde birinci yıl yatırım giderleri ve uygun görülen işletme giderlerinin ekiliş alanları ile uyumlu alet ve ekipman dahil %30'u, tek yıllık yem bitkilerinde ise işletme giderlerinin ekiliş alanları ile uyumlu alet ve ekipman dahil %20'si doğrudan üreticilere ödeneceği; suni tohumlama yaptıran yetiştiricilere; kalkınmada öncelikli iller ve soy kütüğüne kayıtlı işletmelerde daha fazla olmak üzere, kriterleri ve miktarları Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca çıkarılacak tebliğ ile belirlenecek teşvik primi ödeneceği belirtilmiştir (Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar, 2000).
- 2004/6840 sayılı Bakanlar kurulu kararı kapsamında damızlık süt sığırcılığı için 25.2.2004 tarihinden itibaren en fazla 250 milyar olmak üzere verilen kredi (TCZB, Genelge no: 6791 ile 8.3.2004 tarihinde başlatılan faiz indirimi 30 nisan 2004 tarihi itibarıyla kaldırılmış, daha sonra, 2005/8378 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile bu uygulama yeniden gündeme gelmiş ve üretime yönelik olarak %25-60 arasında sübvansiyonlu tarımsal kredi verilmeye başlanmıştır). Hayvansal üretim için sınır azami 500.000 YTL ve en düşük kapasite 10 büyükbaş, 50 baş koyun veya 15 baş keçi olarak belirlenmiştir. Faiz indiriminin damızlık süt sığırcılığı için %60, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği (süt ve besi) için %40 olması kararlaştırılmıştır (DPT, 2007).

- Hastalıktan Ari İşletmelerin Desteklenmesi; Sığırları Tüberküloz ve Brucelloz hastalığı taşımayan işletmelere 2005 yılında hayvan başına 50 YTL desteğin yanında 1 l süt için 7,5 Ykr süt teşvik primi ödemesi yapılmıştır (DPT, 2007).
- Buzağı Teşvik Primi: Hayvancılığın desteklenmesi kararı kapsamında 2000 yılından itibaren suni tohumlama sonucu doğan buzağılardan soykütüğüne kayıtlı olanlara daha fazla olmak üzere teşvik primi ödenmiştir. Soykütüğü veya önsoykütüğü sisteminde kayıtlı kültür ırkı veya kültür ırkı melezi hayvanlardan aynı ırktan boğanın sperması ile yapılan suni tohumlama sonucu 01.1.2004 tarihinden sonra doğan buzağular ile yerli ırk ve melezi hayvanlarından yine 01.1.2004 tarihinden sonra doğan tüm buzağular desteklemeden faydalandırılmıştır (DPT, 2007).
- Sekizinci Kalkınma Plan dönemi 2001-2005'nde hayvancılık sektöründe temel amacın toplumun hayvansal protein bakımından dengeli, yeterli beslenebilmesini temin maksadıyla üretim artışını sağlamak olduğu ve bu amaçla, hayvan ıslahı, kaliteli kesif yem ve yem bitkilerinin üretiminin artırılacağı, hayvan hastalık ve zararlılarıyla etkili mücadele ve yayım hizmetleri geliştirinin geliştirileceği; iç talebi karşıladıktan sonra ihracata yönelik üretim seviyesini yakalayabilmek için hayvancılığa özel önem verileceği, ete ve süte dayalı sanayinin ülke genelinde yaygınlaştırılacağı belirtilmiştir. Plan'da anılan diğer politikalar şu şekildedir. Hayvan ıslahı politikalarına işlerlik kazandırmak amacıyla, ilgili kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinden oluşan Hayvan Islahı Komisyonu kurulması, mevcut danışma kurullarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmaları sağlanacaktır. Hayvancılıkla ilgili güvenilir istatistiklerin toplanması amacıyla 1984 yılından beri yapılmayan genel hayvan sayımı gerçekleştirilecektir. Farklı hayvan türleriyle yetiştirme faaliyeti sürdüren işletmelerde optimum işletme büyüklüğü tespit çalışmaları yapılacaktır. Üreticilerin kooperatifleşmesi, şirketleşmesi ve üretici birliklerinin kurulması özendirilecektir. Sanayinin kaliteli hammadde ihtiyacını karşılamak ve aynı zamanda kırmızı et, süt üretimini artırabilmek için sığırın yanında et ve süt verim yönlü koyun ile keçilerin ıslah ve üretim çalışmalarına önem verilecektir. Hayvan hastalıkları ve zararlılarının etkilerinin enaza indirilmesine ilişkin çalışmalar yoğunlaştırılacak, ayrıca aşı, ilaç, serum üretimlerinin miktar, kalitesi artırılacak ve ithal edilen ürünlerin denetimleri üzerinde önemle durulacaktır.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013'de tarımsal yapının etkinleştirilmesi amacıyla, görece katma değeri yüksek ürünler elde edilen hayvancılık faaliyetlerinde hayvan ıslahına, hayvan hastalık ve zararlılarıyla mücadeleye, meraların ıslahının ve kullanımının düzenlenmesine, kaliteli yem bitkileri üretiminin artırılmasına ve yayım hizmetlerine ağırlık verilerek, AB'ye katılım öncesi rekabet gücünün artırılmasının hedefleneceği; sınırlarımızdaki yasal olmayan hayvan hareketlerinin engelleneceği, üretici örgütlenmesine ilişkin mevzuatın yeniden ele alınarak, üreticilerin değişik amaçlara uygun şekillerde; verimliliği ve pazarlamada rekabet gücünü artırıcı yönde örgütlenmelerinin destekleneceği, tarımsal istatistiki verilere dair nitelik ve nicelik sorunları, söz konusu verilere dayalı farklı bilgi toplama ve işleme sistemlerinin AB'de kullanılan Bütünleşik İdare ve Kontrol Sistemine benzer bir yapıda konsolidasyonu suretiyle giderileceği belirtilmektedir.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 döneminde, Türkiye'de kırmızı et ithalatı başlatılmış, bu süre içerisinde yerli hayvansal üretimi desteklemek için doğrudan ödemelere ağırlık vermenin yanı sıra, hayvancılığa aktarılan kaynaklar da önemli ölçüde

artırılmıştır. AB müzakerelerinde önemli fasıllardan birisi olan Gıda Güvenilirliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı faslının müzakerelere açılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

- 2007 yılı Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Uygulama Esasları Tebliği; bu tebliğ ülkemiz hayvancılığının geliştirilmesi ve hayvansal üretimin artırılması amacıyla, kaliteli kaba yem açığının kapatılması için yem bitkileri ekilişleri ve sertifikalı yem bitkileri tohumluğu üretiminin teşvik edilmesi, genetik ıslahı daha etkili ve yaygın hale getirmek için suni tohumlama ile soy kütüğü kayıtları tutulması ve belgeli damızlık kullanımının teşvik edilmesi, hayvan varlığımız içerisinde genetik yönden ilerleme sağlayarak üstün verimli hayvanlar elde etmek ve suni tohumlama oranını yükseltmek için, suni tohumlama uygulamasının ve soy kütüğü ve ön soy kütüğü sistemine kayıtlı hayvanlardan suni tohumlama sonucu doğan buzağuların desteklenmesi, küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi ve kayıt altına alınması, sanayinin talep ettiği kaliteli süt ve et temininin desteklenmesi, hastalıklardan arı işletme ve bölge oluşturulması için hayvancılık işletmelerinin desteklenmesi, besicilik sektöründe istikrarın sağlanmasını, hayvansal üretim ve verimin arttırılarak maliyetlerin düşürülmesi, kaçak ve kontrolsüz kesimlerin önlenmesi, hayvan sağlığını korumak, sağlıklı ve güvenilir ürünler elde edilmesi, hayvan kimlik sisteminin geliştirilmesi, yerli hayvan gen kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi ve hayvan hastalıkları ile mücadele gibi hususlardan oluşan "Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar" ile ilgili usul ve esasları kapsamaktadır (Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar, 2007).
- Türkiye’de 2008 yılında hayvancılık desteklemelerinde de oldukça kapsamlı bir değişikliğe gidilerek hayvan başına ödenen doğrudan destek miktarını arttırmıştır. Destek şeklinin değiştirilmesinin yanı sıra hayvansal desteklerin toplam tarımsal desteklerdeki payının giderek artırılması ve desteğe tabi alt üretim dallarının çeşitlendirilmesi, destekleme ödemelerinde örgütlenme, hayvan sağlığı gibi uyum kurallarının uygulanması Dokuzuncu Kalkınma Planı dönemindeki en önemli değişikliklerdir (Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı [KUDAKA], 2016).
- Ulusal Süt Konseyi Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik; Bu Yönetmeliğin amacı; 18/4/2006 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanununda belirtilen ulusal tarım politikaları çerçevesinde çalışmalar yapmak üzere; süt üreticilerinin ve sanayicilerin oluşturdukları birlikler, dernekler, kooperatifler, süt ile ilgili çalışmalar yapan araştırma ve eğitim kurumları, meslek odaları, tüketici örgütleri ile kamu kurum ve kuruluşlarının bir araya gelerek tüzel kişiliği haiz bir Ulusal Süt Konseyi kurmalarını sağlamak ve konseyin kuruluş, işleyiş, yönetim ile görev, yetki, denetim ve gelirleri kapsamında yer alan çalışma usul ve esasları düzenlemektir (Ulusal Süt Konseyi Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, 2008).
- Hayvansal üretimle ilgili olarak kurulan konseyler, Ulusal Süt Konseyi ve Ulusal Kırmızı Et Konseyi, Dokuzuncu Kalkınma Plan döneminde gerçekleşen en önemli faaliyetlerdendir. Hayvansal ürünlerin pazarlanması konusunda Plan döneminde gerçekleştirilen diğer uygulamalar; çiğ sütün değerlendirilmesi amacıyla süt tozu yapımının desteklenmesi, sanayiye giden kayıtlı süt miktarının ve kalitesinin artırılmasına yönelik süt desteği verilmesi, okul sütü kampanyası gerçekleştirilmesi sayılabilir. Bunlara ek olarak Kırsal Kalkınma ve Yatırımların Desteklenmesi Programı kapsamında işleme tesislerinin; işleme ve paketlemeye yönelik projelerine hibe desteklemesi yapılmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı dönemindeki önemli

gelişmelerden biri de, 2010 yılında Gıda Güvenilirliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Faslı'nın AB müzakerelerine açılmasıdır (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

- Hayvancılık politikaları açısından, Türkiye'de ilk defa 2006 yılında yayınlanan 5488 sayılı Tarım Kanunu ile yürütülmeye başlanması ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın 2011 yılında yeniden yapılandırılarak Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı adı altında yeniden organize edilerek hayvancılık ile doğrudan sorumlu Hayvancılık Genel Müdürlüğü'nün kurulması kurumsal ve yasal çerçevenin oluşturulmasında önemli dönüm noktalarıdır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).
- 2011 yılında hayvancılık desteklerinin toplam destekler içerisindeki oranı %24,4 olmuştur. Hayvancılık destekleri Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde 2008 yılına kadar 2005/8503 sayılı BKK ile yürütülmüş, ardından 15 Nisan 2008 tarihli ve 2008/13489 sayılı Karar ile desteklemeler büyük oranda hayvan başına verilmeye başlanmıştır. Hayvancılık destekleri içerisinde 2011 yılında en büyük paya % 26 ile süt teşvik primi sahip olup, bunu sırasıyla % 20 ile büyükbaş hayvan desteği, % 15 ile yem bitkileri üretim desteği izlemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018).
- 2005 yılından itibaren Birlik ve/veya Kooperatif üyesi yetiştiricilerden, alınan desteklerin binde 1'i oranında kesinti yapılarak bu miktarın örgütlerinin Merkez Birliği'ne aktarılması sağlanmış, bu uygulama 2012 yılında genişletilerek binde 1 Merkez Birlikleri'ne, binde 1 de yerel örgütlere aktarılmaya başlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Plan dönemi içerisinde en önemli değişiklikler arasında; 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu'na 2011 yılında eklenen "Bakanlık, Birlikleri ve Merkez Birliklerini uygun göreceği müfettiş, kontrolör ve denetçiler vasıtasıyla denetleyebilir olması ve ayrıca Merkez Birlikleri kendilerine üye olan birlikleri denetleyebilir." şeklindeki ek fıkra, Hayvan Islahı Kanununa bağlı kurulan Islah Amaçlı Hayvan Yetiştirici Birlikleri'nin 5996 sayılı Kanun kapsamına alınması ve konuya ilişkin olarak 2011 yılında yayımlanan Yönetmelik sayılabilir (Kalkınma Bakanlığı, 2014).
- Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde hayvancılık desteklemeleri miktar ve çeşit olarak artırılmıştır. Plan döneminde bölgesel projeler uygulamaya konulmuş, bu destekler et ve süt üretiminde artış getirmiştir. Bu dönemde, hayvan sağlığı ile ıslahı başta olmak üzere çeşitli çalışmalar yürütülmüş, hayvansal ürün ihtisas borsaları tesis edilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).
- "27.04.2013 tarihli Resmi Gazete'nin 4553 sayılı Kararı ile Et ve Balık Kurumu'nun adı Et ve Süt Kurumu olarak değişmiştir. 25.09.2014 tarih ve 29130 sayılı Resmi Gazete'de Et ve Süt Kurumunun yeni Ana Statüsü yayınlanmıştır. 24.03.2016 tarihinde Türkiye tarihinde ilk kez süt piyasalarının yağsız süt tozu alımı yöntemiyle regülasyon faaliyetlerine başlamıştır". Süt piyasaları regülasyon faaliyeti Tarım ve Orman Bakanlığının belirlediği kotalar ve dönemlerde süt üretici örgütleri aracılığıyla arz fazlası çığ sütün sözleşme kapsamında yağsız süt tozuna dönüştürülerek Et ve Süt Kurumu tarafından satın alınması şeklinde uygulanmaktadır. Yurtiçi ve yurtdışı süt tozu piyasalarında ciddi fiyat farkları olduğu dönemlerde yağsız süt tozu dışında ayrıca farklı sosyal projelerin de geliştirilmesi gerekmektedir.
- Onuncu Kalkınma Plan döneminde, hayvan hastalıklarına karşı mücadelenin sürdürülmesi, virüs tipinin değişmesi nedeniyle şap hastalığı vakalarında artış gözlenmesine rağmen hastalığın toplu aşılama ile kontrol altına alınmış olması öne

çıkan gelişmelerdir. Ayrıca hayvan hareketlerine yönelik sıkı kontrollerin uygulanması neticesinde, Trakya bölgesi şap hastalığından aşılı arı bölge olarak kalmaya devam etmiştir. Vektörlerle bulaşan ve çok uzak mesafelere yayılabilen Sığırların Nodüler Ekzantemisi (Afrika Hastalığı) ülkemizde ilk olarak 01.08.2013 tarihinde görülmüştür. Hastalığın kontrolü için sineklerle mücadele, hasta hayvanların itlafı, aşılama, kordon, karantina, temizlik ve dezenfeksiyon uygulamaları yapılmaktadır. Sığırların Nodüler Ekzantemi hastalığının kontrolü amacı ile koyun keçi çiçek hastalığı aşısı güvenilir olarak uygulanabilmektedir. Bu hastalık ile mücadele amacı kapsamında, 2013 yılında hastalık görülen iller ile bu illere sınır illerimizde bulunan büyükbaş hayvanlar 2014 yılı aşılama programına alınmıştır. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında ise tüm iller aşı programına alınarak büyükbaş hayvan varlığının tamamının aşılama amaçlanmıştır. Mülga GTHB tarafından 2010-2013 yılları arasında yürütülen “Koyun ve Keçilerin Küpelenmesi ve Aşılama” projesi kapsamında temin edilen aşılar ile koyun ve keçiler PPR hastalığına karşı aşılanmıştır. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ise aşılama programı kapsamında yeni doğan hayvanlar ile daha önce aşılanmamış ergin hayvanlar aşılanmıştır. 2017 yılında aşılama programı kapsamında, Trakya’da tüm küçükbaş hayvanlar, Anadolu’da ise hastalık mihraklarındaki tüm hayvanlar ile yeni doğan hayvanlar ve daha önce aşılanmamış ergin hayvanlar aşılanmıştır. Vektörlerle bulaşan Mavidil hastalığı uzun bir aradan sonra ülkemizde yeniden 12 Ağustos 2014 tarihinde görülmüştür. Mavidil hastalığına karşı Mülga GTHB Etlik Veteriner Kontrol Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü tarafından aşı üretilmektedir. Mavidil hastalığının yayılmasının engellenmesi için riskli illerde bulunan küçükbaş hayvanlar aşılama programına 91 alınmış ve aşılanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

- Onuncu Kalkınma Planı döneminde, hayvansal ürünlerin pazarlanması konusunda gerçekleştirilen uygulamalar; çiğ sütün değerlendirilmesi amacıyla süttozu yapımının desteklenmesi, sanayiye giden kayıtlı süt miktarının ve kalitesinin artırılmasına yönelik süt desteği verilmesi, okul sütü kampanyası gerçekleştirilmesi ve IPARD Programı (2014-2020) kapsamında süt ve süt ürünlerinin işleme ve pazarlanmasının desteklenmesidir. Kırsal Kalkınma ve Yatırımların Desteklenmesi Programı kapsamında işleme tesislerinin; işleme ve paketlemeye yönelik projelerine hibe desteklenmesi yapılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).
- Onuncu Kalkınma Planı döneminde sütün pazarlanması konusunda üzerinde en fazla durulan konu olan çiğ sütün yerel perakendeciler tarafından son tüketiciye kadar sağlıklı ve güvenilir şekilde ulaşmasını sağlamak amacıyla, Mülga Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 27 Nisan 2017 tarihli 30050 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan çiğ sütün satışına dair usul ve esasları belirleyen tebliğdir. Bu tebliğ kapsamında çiğ sütün tüketiciye satışı, sağımdan itibaren 24 saat içerisinde gerçekleştirilmelidir. Diğer yandan, süt kalitesinin desteklenmesi amacıyla süt içeriğinin tespiti analizine GTHB tarafından belirlenecek birim ve faaliyet üzerinden ödeme yapılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).
- Sürü yöneticisi istihdam desteği; 2014 yılında hayvancılık desteklerinde sürü yöneticisi istihdam desteği yer almıştır. Destekten, 100 baş ve üzeri anaç koyun keçi varlığına sahip olan işletmelerden sürüsünde Milli Eğitim Bakanlığı il/ilçe halk eğitim merkezlerinde düzenlenen en az 104 saatlik kurslara katılmış, sertifika almış olan çobanı istihdam eden ve çobanın Sosyal Güvenlik Kurumu sigorta primlerini uygun sigorta iş kolundan olmak üzere destek yılı için en az 5 ay süre ile yatıran küçükbaş hayvancılık işletmeleri/çoban yararlanmaktadır.

- Damızlık Düve Yetiştiriciliğinin Desteklenmesi; bu desteğin amacı, damızlık düve yetiştiriciliği yapan büyükbaş hayvancılık işletmelerinin kurulması, ülkemizin ihtiyaç duyduğu damızlık gebe düvelerin yurt içinden karşılanması, et ve süt üretiminde verimlilik ile kalitenin artırılması, sermayenin ülke içerisinde kalmasını sağlayacak yatırımların desteklenmesidir. Destekler, 2016-2018 yılları arasında uygulanmıştır. Destek, Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğine üye, TÜRKVET sistemine en az 3 yıl kayıtlı aktif sığır işletmesi olan gerçek ve tüzel kişi üreticilerin, bireysel veya bir arada yapacakları, 500 baş kapasiteye sahip, projeli sütçü, etçi veya kombine saf ırk damızlık düve üretimi ve ticari gebe düve satışı için sağlık sertifikasına sahip yeni işletme kurulması veya mevcut işletmelerin kapasitelerinin 500 baş üzeri olacak şekilde artırılması ve bu işletmelerin rehabilitasyon yatırımlarını kapsamaktadır.
- Önceki dönemlerde olduğu gibi Onuncu Kalkınma Planı döneminde de örgütlenme hususunda temel ve yapısal sorunlara ilişkin önemli bir ilerleme olmamakla birlikte örgütlerin desteklemelerden pay almalarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, önceki yıllarda hayvancılık destekleri üretici örgütleri üzerinden verilirken ilk kez 2016'da üreticilere doğrudan destek ödemesi yapılarak üretici örgütlerine toplam destek üzerinden pay verilmeye başlanmıştır. 2017 üretim yılında da bu uygulamaya devam edilmiştir. 2017/32 sayılı "Hayvancılık Desteklemeleri Hakkında Uygulama Esasları Tebliği"ne göre; yetiştirici/üretici örgütlerine üyelik şartı aranan destekleme ödemelerinde, merkez birliğini kurmuş olan; 5996 sayılı Kanuna göre kurulmuş ıslah amaçlı yetiştirici birlikleri ve/veya 5200 sayılı Kanuna göre kurulmuş üretici birlikleri ve/veya Bakanlıkça kuruluşuna izin verilen 1163 sayılı Kanuna göre kurulmuş tarımsal amaçlı kooperatif üyelerinden, hak ettikleri desteklerden hizmet bedeli olarak "Çiftçi Örgütlerini Güçlendirme" adı altında sistem üzerinden kesinti yapılması ve kalan miktarın yetiştirici/üreticilerin hesabına ödenmesi kararlaştırılmıştır. Tebliğe göre; inek, koyun, keçi ve manda yetiştiriciliği yaparak çiğ süt üreten ve ürettiği çiğ sütü üretici örgütleri aracılığıyla süttozu üretiminde değerlendiren yetiştiriciler destekleme priminden yararlandırılacaktır. Çiğ süt desteklemesinde ise; üretmiş olduğu çiğ sütü, üretici örgütleri aracılığı ile süttozu olarak Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğüne satan üreticiler desteklemeden yararlandırılacaktır. Çiğ sütün, üretici örgütleri kanalı ile pazarlanan soğutulmuş inek sütü olarak değerlendirilebilmesi için fatura/müstahsil makbuzlarının üretici örgütü tarafından düzenlenmiş olması esas alınacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).
- Yem çeşidine göre %8-18 aralığında olan katma değer vergisi Şubat 2016 itibarıyla pek çok yem hammaddesi için sıfırlanmıştır. Ayrıca, AB Yem Mevzuatına uyum süreci kapsamında 24 Aralık 2011 tarihinde yayımlanan "İnsan Tüketimi Amacıyla Kullanılmayan Hayvansal Ürünler Yönetmeliği"ne göre 2016 yılından itibaren hayvansal rendering ürünlerinin yem üretiminde kullanılması yasaklanmıştır. 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren yasağın uygulanmasına başlanmıştır. Sektörde önemli bir yapısal durum olan ithalata bağımlılık Onuncu Plan döneminde de değişmemiş ve On Birinci Plan döneminde belirlenen eylem planları ile çözülmesi gereken öncelikli bir sorun alanı olarak tanımlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).
- On Birinci Kalkınma Planı'nda tarım ve hayvancılık sektörü ile kırsal kalkınmaya yönelik hedeflere yer verilmiştir. Bu kapsamda, Plan'da tarımın öncelikli gelişme alanları içerisinde yer alması ve tarımsal desteklerin etki analizi yapılarak etkinliğin artırılması, damızlık materyal ihtiyacının yurt içinden karşılanması amacıyla hastalıktan arı, Soy Kütüğü Bilgi Sistemine kayıtlı işletmeler ve damızlık düve yetiştiriciliği

merkezlerinden yapılan alımların desteklenmesi, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde anaç hayvan sayısının artırılması ile kırmızı et üretimindeki küçükbaş payının yükseltilmesi amacıyla "Sürü Büyütme ve Yenileme Desteği Projesi" kapsamında yılı içerisinde doğup damızlık olarak kullanılmak üzere sürüye katılan her dişi kuzu ve oğlağa ilave destek verilmesi, küçük aile işletmelerinin büyükbaş hayvancılıkta 10, küçükbaş hayvancılıkta 300 hayvan kapasitesine ulaştırılmasını teminen barınakların modernizasyonu ve genişletilmesi, hayvan, alet ve ekipman alımı desteklemek hedefleri yer almıştır. Ayrıca, mera, yaylak ve kışlakların tespit, tahdit ve tescil işlemlerinin hızlandırılacağı, kaliteli kaba yem üretiminin artırılması için meraların ıslahının sağlanacağı ve yem bitkileri üretiminin destekleneceği; gıda güvenilirliğini teminen denetimlerin etkinleştirileceği, bitki ve hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetleri geliştirileceği, İşletme Odaklı Koruyucu Veteriner Hekimlik Sistemi ile hayvan refahını içerecek şekilde insan ve hayvan sağlığına yönelik tek sağlık politikasının hayata geçirileceği, veteriner tıbbi ürün kontrol merkezi kurularak ülkemizde piyasaya arz edilen veteriner tıbbi ürünlerin tüm test ve analizlerin yapılacağı, uluslararası akreditasyon sağlanacağı ve özel sektörle işbirliği kapsamında veteriner aşıları ve teşhis kiti üretimini gerçekleştirmek üzere aşı üretim merkezinin kurulacağı planda yer almıştır.

- On Birinci Kalkınma Plan'ı döneminde tarım sektöründe arz ve talep dengesini sağlamak amacıyla üretim planlaması ve sözleşmeli tarım konularında yasal düzenlemeler yapılmıştır. Tarım işletmelerinin modernizasyonu, bitki ve hayvan sağlığının korunması, yeni ırk ve çeşitlerin geliştirilmesine yönelik ıslah çalışmaları ile Ar-Ge altyapısının iyileştirilmesi, tarım arazilerinin korunması ve etkin kullanımı konuları başta olmak üzere sektörde yapısal dönüşümün sağlanmasına yönelik çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Çayır ve mera tespit ve tahdit çalışmaları yerleşim birimi bazında tamamlanmış, toplam 611 bin hektar çayır ve mera alanı ıslah edilmiştir. Organize tarım bölgelerinin sayısının artırılması amacıyla yatırımlar hızlandırılmıştır. Arazi toplulaştırma çalışmalarında 8,5 milyon hektar ve tescil edilen toplulaştırma alanında 6,3 milyon hektar olan Plan dönemi hedeflerinin üzerinde gerçekleşme sağlanmıştır. Ayrıca sulama altyapısının iyileştirilmesi amacıyla yatırımlara hız verilerek Plan döneminde net 420 bin hektar tarım arazisi sulamaya açılmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).
- Hayvancılığı geliştirmek amacıyla Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili birimlerinin proje ve çalışmaları da bulunmaktadır. HAYGEM Islah Dairesi koordinatörlüğünde Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği ile ortak Genomik Siyah Alaca Islahı Projesi (2017-2022) tamamlanmıştır. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)'ne bağlı Enstitülerden "Uluslararası Hayvancılık Araştırma ve Eğitim Merkez Müdürlüğü Lalahan"da Damızlık Birliği'nden süt miktar ve kalite kayıtları alınmakta, hayvancılıkta genotipleme çalışmaları yapılmaktadır. 2022 yılından itibaren Genomik Simental Islahı Projesi başlanmış olup, Simental'de ayrıca tip skorlama çalışmaları da yapılmaktadır. Bu projelerde amaç ise genomik boğa üretimidir.
- Güneydoğu Anadolu (GAP), Doğu Anadolu (DAP), Doğu Karadeniz (DOKAP) ve Konya Ovası (KOP) Projeleri Kapsamındaki İllerde Hayvancılık Yatırımlarının Desteklenmesi; Proje uygulama süresi 2019-2023 yılları arasında olup, 10-50 baş arası kurulu büyükbaş ve 100-200 baş arası kurulu küçükbaş hayvan işletmelerine damızlık erkek materyal (boğa, koç ve teke), yeni ahır/ağıl yapımı ve ahır/ağıl tadilatları

ve makine alet-ekipman alımları konularında hibe desteği sağlamaktadır. Ahır/ağıl yapımı ve/veya tadilatına, damızlık boğa, koç ve teke alımlarına ve gübre sıyırıcı ve süt sağım makinesi alımlarına 2019-2023 yılları arasında % 50 hibe uygulanmıştır (TOB, t.y).

- Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Ekonomik Altyapı Yatırımlarının Desteklenmesi Hakkında Tebliğ; Bu Tebliğin amacı; doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasını dikkate alarak kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi entegrasyonunun sağlanması için küçük ölçekli aile işletmelerinin desteklenmesi, tarımsal pazarlama altyapısının geliştirilmesi, gıda güvenilirliğinin güçlendirilmesi, kırsal alanda alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması, kırsal ekonomik altyapının güçlendirilmesi, tarımsal faaliyetler için geliştirilen yeni teknolojilerin üreticiler tarafından kullanımının yaygınlaştırılması, yürütülmekte olan kırsal kalkınma çalışmalarının etkinliklerinin artırılması, kırsal toplumda yerel kalkınma kapasitesinin oluşturulmasına katkı sağlanması için yeni teknoloji içeren yatırımların desteklenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir (Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Ekonomik Altyapı Yatırımlarının Desteklenmesi Hakkında Tebliğ, 2020).
- Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık İşletmelerine Yönelik Yatırımların Desteklenmesine İlişkin Uygulama Esasları Tebliği; Bu Tebliğ, 2021 yılında işletmesi en az bir yıldır aktif olan, Bakanlık kayıt sistemlerine kayıtlı olan gerçek ve tüzel kişi yetiştiricilere, büyükbaş için en az 10 baş ve en fazla 50 baş anaç kapasiteli, küçükbaş için en az 100 baş ve en fazla 300 baş anaç kapasiteli yeni ahır/ağıl yapımı ve/veya kapasite artırımı/rehabilitasyonu, hayvan barınağı amaçlı çadır alımı ile makine, alet ve ekipman alımlarına yönelik yatırımlar için yapılacak hibe ödemelerine ilişkin hususları kapsamaktadır (Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık İşletmelerine Yönelik Yatırımların Desteklenmesine İlişkin Uygulama Esasları Tebliği, 2021).
- Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projelerinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ; Bu Tebliğin amacı; kırsal alanda/kırsal mahallede yaşayan/yaşamayı taahhüt eden, tarım, hayvancılık, ormancılık, gıda ve su ürünleri alanlarında eğitim veren üniversitelerin fakülte ve meslek yüksekokulları ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlı tarım, hayvan yetiştiriciliği ve sağlığı, laboratuvar hizmetleri ve gıda teknolojisi alanlarında eğitim veren lise ve dengi okullardan mezun genç nüfusun istihdamına katkı sağlamak; bitkisel üretim, hayvancılık, gıda ve su ürünleri sektörlerinde girişimciliği destekleyerek bu faaliyetlerin eğitimli kişiler tarafından yapılmasını teşvik etmek; tarımsal üretimin miktarını, kalitesini ve verimliliğini arttırmak; kırsal alanda tarımsal üretim yapan işletmelere örnek ve önderlik oluşturacak sürdürülebilir yatırımlara hibe desteği verilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir (Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projelerinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ, 2023).
- AB-Türkiye eş finansman desteği ile IPARD II Programı (2014-2020) kapsamında 42 IPARD ilinde AB standartlarına uygun üretim yapan tarım ve hayvancılık işletmeleri kurulması için hibe sağlanmıştır. IPARD III Programı (2021-2027) döneminde de ülke genelinde IPARD desteklerinden yararlanılabilmesi için çalışmalar yürütülmektedir.
- Tarımsal Destekleme kapsamında, Kırsal Kalkınmanın Desteklenmesi konusunda, Kırsal kalkınma, Bireysel sulama sistemleri, Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (ÇMVA) katılım primi, IPARD ulusal eş finansman katkı payı ödemeleri, Tarımsal yayım ve

danışmanlık, Uzman eller proje destekleri)'ne 2022 yılında toplam 1,935 Milyon TL ödeme yapılmıştır (TOB, 2023a).

- Tarımsal Eğitim, Yayım, Yayın ve Danışmanlık Faaliyetleri, Kırsalda Tarımsal Faaliyetlerin Desteklenmesi alt programı, Tarımsal Yayım Hizmetleri Projesi kapsamında; yerinde görmeleri amacıyla araştırma kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, eğitim merkezlerinde ve sulama ekipmanlarını üreten fabrikalarda düzenlenen inceleme gezilerine katılımları sağlanarak, arazide uygulama ağırlıklı olarak bilgi edinmeleri ve birbirleri ile deneyimlerini paylaşmaları temin edilmekte, çalıştay, konferans, panel gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Gıda güvenliği kapsamında “Süt Hijyeni”, “Süt Sığırcılığında Sağım Hijyeni ve Sanitasyon” konularında Milli Eğitim Bakanlığı ile iş birliği içerisinde çiftçilere yönelik eğitim programları gerçekleştirilmektedir (TOB, 2024).
- Bunların dışında Hayvancılığın Geliştirilmesi (Hayvansal Üretim Artırılması) Projesi kapsamında destek verilmektedir. Hayvancılık Genel Müdürlüğü tarafından uygulanmakta olan Hayvancılığın Geliştirilmesi projesi kapsamında; Bakanlık Merkez Birimleri, İl/ilçe Tarım ve Orman Müdürlükleri, Bağlı ve İlgili Kuruluşlar tarafından hazırlanan projeler alınıp incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Projenin amacı; hayvancılığı geliştirmek, ıslah yoluyla hayvan verimini artırmak, suni tohumlamayı geliştirmek, yetiştiricinin damızlık materyal ihtiyacını karşılamak ve damızlık hayvan sayısını artırmak amacıyla İl Müdürlükleri'nce hazırlanan projelerin, bütçe imkânları doğrultusunda faaliyete geçmesini temin etmektir (TOB, t.y)
- 2024-2028 On ikinci Kalkınma Planı'nda hayvancılıkla ilgili politika ve hedeflere çok geniş yer verildiği görülmektedir. Bu kapsamda Plan'da hayvancılık sektöründe hayvansal üretimde verim ve kalitenin yükseltilmesi, en önemli hayvansal üretim girdisi olan yem maliyetlerinin azaltılmasına yönelik mera ıslah çalışmalarına hız verilmesi, ürün ve pazar çeşitliliğinin artırılması temel politika olarak belirlenmiştir. Plan'da bu amaçların gerçekleştirilmesi için belirlenen hedefler ise şu şekildedir. Anaç hayvan sayısı artırılarak kırmızı et üretimindeki küçükbaş payının yükseltilmesi amacıyla küçükbaş hayvan yetiştiriciliği desteklenecektir. Süt fiyatlarının, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin maliyet ve gelirlerinin yanı sıra et ve süt üretim dengesi gözetilerek istikrarlı seyretmesi sağlanacaktır. Mera ıslah çalışmaları otlatmaya yardımcı yapıların da kurulmasını içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımla sürdürülecek, yönetim (amenajman) planlarının etkin uygulanması sağlanacaktır. Demografik dönüşümler ve kırsaldan göç neticesinde yeterince istifade edilmeyen meraların, orta ve büyük ölçekli besi ve süt sığırcılığı faaliyeti yürüten işletmelere münhasıran yem bitkileri üretimi amacıyla kiralama ve benzeri yöntemlerle kullanımını sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılacaktır. Gıda güvenilirliğini teminen altyapının iyileştirilmesine yönelik yatırımlar sürdürülecek, gıda denetimi, bitki ve hayvan hastalık ve zararlılarıyla mücadele hizmetleri etkinleştirilecektir. İşletme Odaklı Koruyucu Veteriner Hekimlik Sistemiyle insan ve hayvan sağlığına yönelik tek sağlık politikası hayata geçirilecektir. Hayvancılık kaynaklı metan emisyonlarının azaltılması amacıyla hayvan ıslah çalışmalarının yanında metan üretimini baskılayıcı alternatif yem kaynaklarının tespiti ve yem rasyonlarına uygun katkı maddelerinin ilavesi konularında Ar-Ge çalışmaları yapılacaktır. Hayvansal atıkların uygun koşullarda depolanması ve biyogaz tesislerinde işlenmesini sağlamak amacıyla altyapı desteklenerek geliştirilecektir. Gıda güvenliği ve güvenilirliğinin sağlanmasına yönelik başta tarımda

girdi kullanımı, bitki ve hayvan sağlığı, örgütlenme, pazarlama ve sulama konularında olmak üzere eğitim ve yayım faaliyetleri sosyal medya dâhil bilgi ve iletişim teknolojilerinden etkin bir şekilde faydalanılarak artırılacaktır. Tarım ürünleri soğuk zincir lojistik altyapısının iyileştirilmesine yönelik çalışmalara devam edilecektir. Tarım ve sanayi etkileşiminin güçlendirilmesi amacıyla sözleşmeli üretim desteklenerek yaygınlaştırılacaktır. Gıda kayıp ve israfının önlenmesine yönelik farkındalık artırma çalışmaları yapılacaktır. Yöresel ve coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımına yönelik faaliyetler artırılacaktır. Tarımsal amaçlı üretici örgütlerinin beşeri ve kurumsal yapıları güçlendirilerek üretimden pazarlamaya kadar tüm süreçlerde etkin rol alabilmeleri sağlanacaktır. Üretici örgütlerinin etkinleştirilmesi amacıyla profesyonel yönetici ve tarımsal yayım konusunda uzman personel istihdamı desteklenecek, organizasyon altyapıları geliştirilecektir. Üretici birliklerinin ticari faaliyette bulunabilmelerinin kolaylaştırılması amacıyla düzenlemeler yapılacaktır. Tarımsal amaçlı kooperatif ve üretici birliklerinin fiziki altyapılarının iyileştirilmesi desteklenecektir.

- Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Planı'nda Hayvansal Ürünlerde Arz Güvenliği alt programında, hayvansal ürünlerde verim ve kalitenin artırılarak arz güvencesinin sağlanması ve hayvancılık işletmelerinin büyütülerek modernleştirilmesi, ayrıca hayvan ıslahına yönelik çalışmaların artırılmasının gerekli olduğunu tespitleri yapılmıştır. Bu kapsamda, et ve süt üretiminin artırılmasına yönelik ıslah çalışmalarına hız verileceği, üreticiler için damızlık hayvan temini sağlanacağı, sürdürülebilir üretimi sağlamak için hayvancılık işletmelerinin yeter büyüklüğe ulaşmaları sağlanacağı ve modernleştirilmesine yönelik desteklerin sürdürüleceği; hayvansal üretimde iklim ve çevre şartlarına adapte, yüksek verimli hayvanların ıslahına yönelik projeler geliştirileceği belirtilmiştir. Plan'da Hedef Riskleri ve Kontrol Faaliyetleri kapsamında, Bakanlığın ilgili birimleri tarafından tespit edilen; hayvansal ürünlerde arz güvencesini sağlamak hedeflendiği, hayvan hastalıkları ve zararlılarından kaynaklı hayvan ölümleri ve süt fiyatlarındaki dalgalanmalar sebebiyle dişi hayvanların kesime gönderilmesinden kaynaklanan hayvansal ürünlerde üretim kaybı yaşandığı, bu kapsamda, aşılama, karantina, veteriner denetimi gibi önlemlerin artırılması gerektiği ve reforme harici inek ve düve kesimlerinin engellenmesi, sağmal inek sayısının korunması gibi kontrol faaliyetlerinin gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Kur etkisi ile girdi maliyetlerinin artmasının üretimi olumsuz etkilemesi ve yem üretiminin yetersizliği ile yem hammaddelerinde dışa bağımlılığın hayvansal üretimde ve ürün fiyatlarındaki dalgalanmalara neden olduğunu; bu kapsamda, mera ıslah ve amenajman projelerinin artırılması, kaba yem üretiminin artırılması, kuraklığa dayanıklı yem bitkileri ekilişlerinin özendirilmesi ve mısır ve soya fasulyesi üretimi ile ilgili planlamaların yapılması, üretiminin artırılması gibi kontrol faaliyetleri yapılacağı belirtilmiştir. Gıda ve yem güvenilirliğine yönelik yürütölen resmi kontrol hizmetlerinin etkinliğini artırılması hedefi kapsamında; sağım hijyenine dikkat edilmemesi ve sütün sağımdan sonra soğutulamaması, soğuk zincir uygulaması yetersizliği, ahır, ağıl şartları ve sağım ekipmanlarından kaynaklanan nedenlerle bakteri sayısının çoğalması sonucu üretilen sütlerin kalitesinin düştüğü belirtilmektedir. Bu kapsamda, süt hijyeni eğitimlerinin artırılması ve soğuk zincirin sağlanması ve sağımdan sofraya kadar olan süreçte, gerekli alet ekipman desteklerinin verilmesi gibi kontrol faaliyetleri belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acıbuca, V. (2020). *TRC3 bölgesindeki küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin Türkiye'deki desteklemeler çerçevesinde değerlendirilmesi*. (Yayın No. 650390). [Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Altınbıçak, M.A. (1999). *1980 sonrası Türkiye tarımında hayvancılığı teşvik politikaları ve değişik bölgelerde uygulama sonuçları üzerine bir araştırma* (Yayın no. 90553) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Anonymous. (2021). Exceptional support for EU milk producers in 2014–2016 Potential to improve future efficiency.
- Aral, Y. (2021). Büyükbaş hayvancılıkta temel sorunlar ve sektörel gelişim açısından bazı öneriler. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler içinde* (s. 17-21). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Arsoy, D. (2021). Ülkemiz hayvancılığının sorunları ve çözüm önerileri. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler içinde* (s. 56-59). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Sanayicileri Derneği. (2010). *Dünya ve Türkiye süt endüstrisi raporu*. <https://www.asuder.org.tr/>
- Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Sanayicileri Derneği. (2023, Kasım 1). *Süt ve süt ürünleri süt tozu*. <https://www.asuder.org.tr/sut-ve-sut-urunleri/sut-tozu>
- Batmaz, H. (2021). Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve çözüm önerileri içinde* (s. 46-49). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık İşletmelerine Yönelik Yatırımların Desteklenmesine İlişkin Uygulama Esasları Tebliği. (2021). T.C. Resmi Gazete (31522, 25 Haziran 2021).
- Cimşit, E. (2020). *Türkiye'de hayvancılık sektörünün sorunlarının et fiyatlarına yansımaları karşı örneği* (Yayın No. 620923). [Yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- CIWF. (2023, Kasım 26). *Dairy cows*. <https://www.ciwf.org.uk/farm-animals/cows/dairy-cows/>
- CLAL. (2023a, Kasım 5). *Self-sufficiency milk*. https://www.clal.it/en/?section=ue_map
- CLAL. (2023b, Kasım 5). *WORLD: Milk production and uses*. https://www.clal.it/en/?section=forecast_mehttps://www.clal.it
- CLAL. (2023c, Ekim 17). *Products and countries*. https://www.clal.it/en/index.php?section=prodotti_paesi
- CLAL. (2023d, Ekim 17). *Imports by geographical areas*. https://www.clal.it/en/index.php?section=dwt_allProduct_x_area_new
- CLAL. (2023e, Ekim 17). *Farm-gate milk price competitiveness*. https://www.clal.it/en/?section=confronto_payout_pr_latte_ponderato
- CLAL. (2023f, Ekim 17). *Milk Prices Overview*. https://www.clal.it/en/?section=grafici_latte
- CLAL. (2024). *World population*. https://www.clal.it/en/?section=produzioni_popolazione_world
- Coşkun, İ. (2021). Türkiye süt ve kırmızı et sektörü, sorunlar ve çözüm önerileri. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler içinde* içinde (s. 86-88). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği.
- Coşkun, A.S. (2022). *Hatay ili'nde küçükbaş hayvancılık yapan ailelerin sosyo-ekonomik yapısı*. (Yayın no. 768682) [Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çakmakçı, S., & Salık, M. A. (2021). Türkiye'nin coğrafi işaretli peynirleri. *Akademik Gıda*, 19(13), 325-342. 10.24323/akademik-gida.1011229
- Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliğ. (2017). T.C Resmi Gazete (30050, 27 Nisan 2017).
- Demir, N. ve Yavuz, F. (2010). Hayvancılık destekleme politikalarına çiftçilerin yaklaşımlarının bölgelerarası karşılaştırmalı analizi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41(2), 113-121.
- DPT. (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı*. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Hayvancilik-OIK-Raporu-1.pdf>
- DPT. (2007). *Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013*. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Hayvancilik-OIK.pdf>
- Ertaş, N. (2019). *Kırsal kalkınmanın aracı olarak van'da hayvancılık faaliyetleri*. (Yayın no. 56435) [Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Eskiyörük, M. (2021). Türkiye hayvancılığında sorunlar ve çözümler. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler içinde* (s. 1-4). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>

- Eurostat. (2023). *Milk and milk product statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Milk_and_milk_product_statistics#Milk_production
- FAO. (2016). *The Global Dairy Sector: Facts*. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/beee9189-d92d-4a0d-86af-a1e3328c33d1/content>
- FAO. (2022). Dairy Market Review. Emerging trends and outlook 2022.
- FAO. (t.y). *Gateway to dairy production and products*. <https://www.fao.org/dairy-production-products/production/dairy-animals/en>.
- FAO. (2023). *Markets and trade*. <https://www.fao.org/markets-and-trade/commodities-overview/basic-foods/fao-dairy-price-index/en>
- FAO. (2024). *Food and agriculture data*. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>
- Fındık, M. (2021). Türkiye'de hayvancılık üzerine genel bir değerlendirme. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler* içinde (s. 42-45). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf>
- Gemeç, E. (2023). *Büyükbaş hayvan işlemlerinin yerel ekonomiye katkısı ve üreticilerin sektör hakkındaki düşünceleri; zonguldak ili örneği* (Yayın No. 820022). [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gençoğlu, H. (2021). Türkiye'de süt ve besi sığırcılığının temel sorunları ve çözüm önerileri. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler* içinde (s. 34-36). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, (t.y). *Kırsal kalkınma programı (2014-2020)*.
- Gıda Endüstri Makinaları. (2023, Kasım 3). *Süt ve süt ürünleri üretimi*. <https://www.gemak.com.tr/blog/sut-ve-sut-urunleri-uretimi>
- Gökçen, H. (2021). Türkiye hayvancılığında sorunlar ve çözümler. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler* içinde (s. 9-2). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Gökdemir, E. (2021). Ülkemiz hayvancılığı nasıl gelişir? *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler* içinde (s. 77-80). Çiftlik Hayvanları Hekimliği. Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Güney, E., & Şimşek. Ş.S. (2015). *Trakya bölgesi süt ve süt ürünleri sektör araştırması raporu*. Trakya Kalkınım Ajansı. https://www.trakyaka.org.tr/upload/Node/33082/xfiles/Trakya_Bolgesi_Sut_ve_Sut_Urunleri_Sektor_Arastirmasi_Raporu.pdf
- Global Trade. (2023, Ekim 19). *Top leading import markets for milk*. <https://www.globaltrademag.com/top-leading-import-markets-for-milk/>
- Hayırlı, A. (2021). İthalata bağımlılık kısılacında yapılan hayvancılıkta sürdürülebilirlik ve karlılık mümkün mü? *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler* içinde (s. 89-98) <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar. (2000). T.C Resmi Gazete (24045, 10 Nisan 2000).
- Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar. (2007). T.C Resmi Gazete (26492, 13 Nisan 2007).
- IFCN. (2023a, Kasım 11). *The lowest milk production growth of the last two decades monitored in 2022*. https://ifcndairy.org/wp-content/uploads/2023/10/IFCN_Dairy_Report_Article_2023.pdf
- IFCN. (2023b, Aralık 21). *Global Dairy Market in 2023: 5 trends to watch at the start of the new year*. <https://ifcndairy.org/the-dairy-world-in-2023/>
- İmarc. (2023, Kasım 23). *Dairy market analysis*. <https://www.imarcgroup.com/global-dairy-market>
- IPARD 2014-2020. *Avrupa Birliği katılım öncesi yardım aracı kırsal kalkınma programı (IPARD) 2014-2020*. <https://www.tdk.gov.tr/>
- İçöz, Y., Taşdan, K., İriboy, S., & Berkum, S.V. (2007). *Türkiye süt alt sektör analizi çalışma raporu*. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. ISBN 978-975-407-232-7.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu kalkınma planı 2014-2018*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). *Onuncu kalkınma planı 2014-2018*. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Hayvancilik-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf>

- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu kalkınma planı (2014-2018)*. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Hayvancilik-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyon Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzelIhtisasKomi syonuRaporu.pdf
- Karakuş, Ü. (2021). Karakuş, Ü. (2021). Türkiye yem sanayicileri birliği (TÜRKİYEMBİR) görüşü. *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler içinde* (s. 81-83). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Kılıç, B. (2020). *Türkiye’de hayvancılık politikası: mevcut durum ve yönetsel sorunlar* (Yayın no. 652106) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Ekonomik Altyapı Yatırımlarının Desteklenmesi Hakkında Tebliğ. (2020). *T.C. Resmi Gazete* (31311, 21 Kasım 2020).
- Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projelerinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ. (2023). *T.C. Resmi Gazete* (32112, 22 Şubat 2023).
- Kurtak, C. (2020). *Bölgesel kalkınmada hayvancılık destekleme, projelerinin değerlendirilmesi: Siirt ili örneği* (Yayın No. 645048). [Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı. (2016). *Koyuncululuğun geliştirilmesine dayalı olarak oltu cağ kebabı'nın endüstriyel üretimi ve pazarlanması projesi*. <https://kudaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/a576d-Koyunculuk-Oltu-Cag-Kebabi-Fizibilite-Raporu.pdf>
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. (2017, 11 Kasım). *Hayvancılıkta kalkınma*. https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/ozel-yayinlar/pdf/hayvancilikta_kalkinma_raporu.pdf
- Öter, F. (2019). *Malatya ilinde hayvancılık sektörünün analizi* (Yayın No. 552045). [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Saçlı, Y. (2007). *AB’ye uyum sürecinde hayvancılık sektörünün dönüşüm ihtiyacı* (Yayın no. DPT 2707) [Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü].
- Sakarya, E. (2021). *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler. Hayvancılığımızda sorunlar ve çözüm önerileri içinde* (s.13-15). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği. <https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf>
- Statista. (2023). <https://www.statista.com/statistics/502280/global-dairy-market-value>
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On ikinci kalkınma planı (2024-2028)*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- OECD/FAO. (2024). *Dairy and dairy products*. OECD-FAO agricultural outlook 2024-2033. OECD. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/37a9c22e-en.pdf?expires=1732466019&id=id&accname=guest&checksum=3E92ADB68C7AEA6CD23934FB3425B448>
- OECD. (2023). *OECD-FAO Agricultural outlook 2023-2032*. OECD. <https://data-explorer.oecd.org/>
- OECD. (2024). *OECD-FAO Agricultural outlook 2024-2033*. Dairy and dairy products <https://www.agri-outlook.org/commodities/dairy.pdf>
- Our World. (2023, Kasım 26). *Per capita consumption of milk, excluding butter*. <https://ourworldindata.org/grapher/per-capita-milk-consumption>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). III. Tarım Orman Şurası şura kitabı, 18-21 Kasım 2019. *Hayvansal üretim ve hayvan sağlığı grubu çalışma belgesi*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı, Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı.
- TİGEM. (2020). *2020 Yılı hayvancılık sektör raporu*. <https://www.tigem.gov.tr>
- Polatoğlu, M.G., (2021). Türkiye’de cumhuriyet dönemi ile birlikte süt endüstrisinin kuruluşu ve gelişimi üzerine bir inceleme (1923-1963). *Muhasebe ve Finans Tarihi, Araştırmaları Dergisi*, (20), 115-131.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024, Şubat 3). *Kodeks alimentarius komisyonu*. https://www.tarimorman.gov.tr/GKGM/Belgeler/DB_Gida_Isletmeleri/kodeks_alimentarius_komisyonu.pdf
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Performans>. 09.10.2023 tarihli erişim.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023a). *2022 Yılı idare faaliyet raporu*. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/TOB%202022%20YILI%20I%CC%87DARE%20FAALI%CC%87YET%20RAPORU.pdf
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). *2023 Yılı idare faaliyet raporu*.

- Tarım ve Orman Bakanlığı. (t.y). *Tarımsal destekler*.
<https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Hayvancilik-Desteklemeleri/GAP-DAP-KOP-DOKAP-Hibe-Destegi>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (t.y). *Tarımsal destekler*. [https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Hayvancilik-Desteklemeleri/hayvanc%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-geli%C5%9Ftirilmesi-\(hayvansal-%C3%BCretim-art%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1\)-projesi](https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Hayvancilik-Desteklemeleri/hayvanc%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-geli%C5%9Ftirilmesi-(hayvansal-%C3%BCretim-art%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1)-projesi)
- Tömek. (t.y). *Türkiye hayvancılığının temel özellikleri ve sorunları*.
https://www.teta.com.tr/detaylar/2/makaleler/1034/turkiye_hayvanciliginin_temel_ozellikleri_ve_sorunlari.aspx
- TÜRKİYEM-BİR, Sayı: 89, ISSN: 1302-2687.
- Turan, Z., Şanver, D., & Öztürk, K. (2017). Türkiye’de hayvancılık sektöründen süt inekçiliğinin önemi ve yurt içi hasılaya katkısı ve de dış ülkelerle karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), ss: 60-74. <http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>
- Tüm Süt, Et ve Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği Derneği. (2023, Kasım 23). <https://www.tusedad.org/news/sut-ve-sut-urunleri-dis-ticareti/>
- Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği Derneği (2024, 12 Mayıs). *Çiğ süt yem paritesi*.
<https://www.setbir.org.tr/istatistikler.php?bl=33>
- Türkmen, İ., İ. (2021). Ülkemiz hayvancılığı nasıl düzeler ve gelişir? *Ülkemiz hayvancılığında başlıca sorunlar ve öneriler* içinde (s. 26-28). Çiftlik Hayvanları Hekimliği Derneği.
<https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf/%C3%9CLKEM%C4%B0Z%20HAYVANCILI%C4%9EINDA%20BA%C5%9ELICA%20SORUNLAR%20VE%20%C3%96NER%C4%B0LER.pdf>
- Türkmen, İ. (2021, 7 Mayıs). *Süt yağımı ve proteinini etkileyen faktörler*.
<https://hayvancilikakademisi.com/yazar/prof-dr-ismet-turkmen/sut-yagini-ve-proteinini-etkileyen-faktorler/>
- Ulusal Süt Konseyi Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik. (2008). T.C Resmi Gazete (27006, 23 Eylül 2008).
- Ulusal Süt Konseyi. (2018). *Dünya ve Türkiye’de süt sektör istatistikleri*.
<https://ulusalsutkonseyi.org.tr>.
- Ulusal Süt Konseyi. (2021). *2021 Süt raporu*. Dünya ve Türkiye’de Süt İstatistikleri.
<https://ulusalsutkonseyi.org.tr>.
- Ulusal Süt Konseyi. (2024, Ocak 03). *Uluslararası sütçülük federasyonu (IDF) hakkında*.
<https://ulusalsutkonseyi.org.tr/uluslararasi-sutculuk-federasyonu-idf-hakkinda-595/>
- UN Comtrade. (2023). *Free access to detailed global trade data*. <https://comtradeplus.un.org/>
- USDA. (2022). Dairy Outlook
- USDA. (2023). Dairy: World Market and Trade.
- Yaşar, O. 1999. Türk yem sanayii, hayvancılığımıza etkileri ve bu sanayiide hammadde sorunları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 34, 283-294.
- Yaşar, S., & Yıldız, G. (2020). *Türkiye ’nin yem ve hayvansal üretim durumuna genel bakış*. Yem Magazin, 89, 32. <https://www.yem.org.tr>.
- Yavuz, F. (2020). *Türkiye’de tarım politikaları ve geleceği*.
<file:///C:/Users/ilkay.ucum/Downloads/10%20T%C3%BCrkiye%20Tar%C4%B1m%20Politikalar%C4%B1%20ve%20Gelece%C4%9Fi.pdf>
- Yavuz, M. H. (2021). *Ülkemiz hayvancılığında sorunlar ve çözüm önerileri*. Ülkemiz Hayvancılığında Başlıca Sorunlar ve Öneriler.
<https://www.ciftlikhayvanlarihekimligi.org/assets/pdf>
- Yılmaz, İ. (2022). *Doğubayazıt ilçesinde hayvancılık faaliyetlerinin analizi*. (Yayın No. 757051). [Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yurdakul, O., Smith, D., Koç, A., Fuller, F., Ören, M. N., Şengül, H., Akdemir, Ş., Şafak Aksoy, , Yavuz, F., Saner, G., Akbay, A. Ö. & Yalçın, İ. (1999). *Türkiye’de hayvansal ürünler arzı ve yem talebi: mevcut durumun değerlendirilmesi ve alternatif politika senaryoları*. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.

EK: GÖSTERGELERE AİT VERİ SERİLERİ

Ek Tablo 1. Ülkeler İtibariyle canlı hayvan varlığı (sığır, koyun, keçi, manda)-(milyon baş)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Pay (%)
Hindistan	496	493	503	511	517	521	526	531	528	531	12,57
Çin	379	379	394	402	391	388	392	396	408	414	9,81
Brezilya	239	240	245	248	245	245	248	252	259	270	6,39
Pakistan	165	170	175	179	184	190	195	200	206	212	5,01
Nijerya	130	133	134	139	143	146	149	153	156	159	3,77
Etiyopya	111	115	116	120	124	133	156	166	150	152	3,61
Çad	72	77	82	87	93	99	105	112	119	127	3,01
Sudan	101	101	102	103	103	104	104	105	105	106	2,52
ABD	98	96	97	100	102	102	103	102	102	100	2,36
Avustralya	108	105	102	96	102	100	94	91	96	99	2,34
Bangladeş	82	83	83	83	84	84	85	86	87	88	2,09
Kenya	59	63	61	66	63	66	83	88	80	84	1,99
İran	74	56	65	65	61	61	62	69	78	80	1,89
Türkiye	50	53	56	56	56	63	66	72	76	73	1,74
Arjantin	70	71	71	72	74	74	74	74	71	71	1,68
Mogolistan	42	49	52	58	62	62	66	63	63	66	1,56
Mali	41	43	45	49	53	55	58	60	63	60	1,43
Tanzanya	48	51	51	51	52	53	55	57	59	60	1,43
Endonezya	47	51	53	51	53	53	54	55	54	55	1,30
Meksika	50	50	51	51	52	52	53	53	54	54	1,28
Nijer	36	37	39	41	43	45	47	49	51	53	1,26
Güney Sudan	41	42	42	42	43	45	46	46	42	45	1,06
Seçili ülkeler toplamı	1.215	1.216	1.221	1.230	1.238	1.222	1.224	1.236	1.255	1.265	70,06
Genel Toplam	3.756	3.775	3.840	3.903	3.936	3.963	4.047	4.116	4.161	4.224	100,00

Kaynak: FAO, 2024

Ek Tablo 2. Dünya süt üretiminde önemli ülkeler (bin ton)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 Pay (%)
Hindistan	137.686	146.314	155.482	165.118	176.061	187.749	198.440	209.960	221.092	213.771	23,1
ABD	91.311	93.490	94.645	96.392	97.787	98.714	99.109	101.318	102.671	102.747	11,1
Pakistan	46.174	50.139	51.090	50.827	52.482	53.949	55.957	57.782	59.666	61.614	6,7
Çin	34.551	36.223	36.076	34.957	34.631	35.029	36.332	38.745	41.215	39.894	4,3
Brezilya	35.557	36.417	35.901	34.948	34.577	35.197	36.250	36.668	36.527	35.944	3,9
Rusya	30.523	30.785	30.791	29.782	30.179	30.606	31.354	32.219	32.333	32.978	3,6
Almanya	31.351	32.419	32.708	32.692	32.616	33.110	33.103	33.189	32.507	32.399	3,5
Fransa	24.591	25.828	25.935	26.572	26.509	26.023	26.036	26.289	25.829	25.029	2,7
Türkiye	18.224	18.631	18.655	18.489	20.700	22.121	22.960	23.504	23.200	21.563	2,3
Yeni Zelanda	19.469	21.320	21.939	21.176	21.462	21.947	21.786	21.871	21.886	21.051	2,3
Büyük Britanya	13.935	15.050	15.324	14.662	15.267	15.311	15.671	15.686	15.670	15.541	1,7
Polonya	12.735	13.002	13.253	13.252	13.312	14.179	14.511	14.831	14.890	15.218	1,6
Hollanda	12.409	12.682	13.551	14.559	14.544	14.426	14.944	14.932	14.608	14.979	1,6
İtalya	11.004	11.640	11.785	11.429	12.029	13.132	13.300	13.510	13.998	13.972	1,5
Meksika	11.507	11.679	11.956	12.178	12.345	12.591	12.867	13.165	13.465	13.728	1,5
Bangladeş	5.070	6.092	6.970	7.275	9.283	9.406	9.921	10.680	11.985	13.074	1,4
Arjantin	11.300	11.340	12.423	10.601	10.400	10.842	10.650	11.447	11.900	11.904	1,3
Özbekistan	7.884	8.431	9.027	9.663	10.005	10.416	10.662	10.930	11.243	11.599	1,3
Kanada	8.062	8.069	8.430	8.733	9.263	9.525	9.512	9.641	9.807	9.743	1,1
İrlanda	5.584	5.816	6.585	6.851	7.478	7.831	8.245	8.561	9.040	9.108	1,0
Seçili ülkeler toplamı	200.189	203.752	201.525	203.828	205.703	205.654	205.980	212.260	213.005	210.298	77,3
Genel Toplam	769.116	799.118	814.050	823.984	846.633	867.757	887.593	917.186	936.539	926.155	100,0

Kaynak: FAO, 2023

Ek Tablo 3. Ülkeler itibarıyla birin hayvan başına süt verimi (baş/kg)

Ülke	2022
ABD	10,677
Danimarka	10,187
Kanada	9,646
Japonya	8,840
Birleşik Krallık	8,400
Arjantin	7,615
Hollanda	7,092
Avustralya	6,308
Yeni Zelanda	4,456
Fransa	4,129
Ukrayna	3,689
Avrupa Birliği (27)	3,164
Rusya	3,081
Özbekistan	2,885
Bosna Hersek	1,511
Türkiye	635
Dünya ortalaması	1,136

Kaynak: Our World, 2023

Ek Tablo 4. Dünya süt ürünleri üretimi (bin ton)

Yıl	Süt	Tereyağı	Peynir	SMP	WMP	Peynir altı suyu tozu	Kazein
1990	495.665	6.796	12.649	2.415	2.168	2.422	229
1991	487.091	6.452	12.918	2.337	2.308	2.428	223
1992	526.691	6.965	13.490	2.780	2.558	2.476	231
1993	530.405	6.895	13.718	2.832	2.550	2.402	232
1994	534.951	6.585	14.244	2.927	2.585	2.426	236
1995	542.655	6.648	14.486	3.034	2.662	2.445	232
1996	547.579	6.639	14.783	2.974	2.735	2.471	238
1997	551.041	6.737	15.133	2.994	2.768	2.482	247
1998	560.266	6.926	15.433	3.013	2.917	2.515	262
1999	572.009	7.178	15.903	3.144	2.987	2.538	258
2000	578.395	7.529	16.495	3.238	3.050	2.485	288
2001	589.547	7.850	16.896	3.241	3.336	2.693	291
2002	602.860	8.156	17.294	3.543	3.312	2.326	298
2003	616.904	8.170	17.642	3.523	3.558	2.428	302
2004	629.613	8.480	18.310	3.176	3.702	2.367	296
2005	647.226	8.757	19.045	3.205	3.818	2.411	321
2006	662.364	8.862	19.514	3.094	3.982	2.470	321
2007	677.231	9.066	19.976	3.216	4.144	2.646	309
2008	690.995	9.145	20.264	3.273	4.265	2.555	314
2009	699.270	9.102	20.403	3.353	3.939	2.410	305
2010	713.462	9.297	20.924	3.351	4.308	2.645	317
2011	729.346	9.539	21.084	3.533	4.588	2.698	311
2012	748.992	9.981	21.646	3.727	4.663	2.864	327
2013	757.262	10.165	21.911	3.800	4.993	2.999	328
2014	783.099	10.794	22.495	4.272	5.303	2.954	325
2015	796.761	10.954	22.843	4.422	5.515	2.996	365
2016	807.473	11.202	23.252	4.519	5.162	2.996	371
2017	835.042	11.513	23.724	4.487	4.974	3.099	387
2018	854.711	11.720	24.087	4.416	4.829	3.157	371
2019	862.135	12.097	24.467	4.438	5.096	3.274	369
2020	878.200	12.380	24.747	4.650	5.299	3.262	369
2021	887.157	12.478	25.255	4.494	5.420	3.336	377
2022	901.646	12.715	25.507	4.610	5.349	3.404	392

Kaynak: Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031

Ek Tablo 5. 2022 yılı itibarıyla dünya paket süt ihracatında önemli ülkeler

Ülke	Miktar (kg)	Değer (\$)	Pay (%)
Almanya	1.425.462.769	906.044.888	15,6
Belçika	938.263.188	572.139.105	10,3
Çekya	897.991.535	487.406.343	9,9
Polonya	741.323.214	465.947.436	8,1
Fransa	581.863.998	353.907.331	6,4
Avusturya	539.592.613	338.347.788	5,9
Hollanda	515.987.132	309.426.086	5,7
Letonya	432.808.067	228.318.478	4,7
Macaristan	294.111.861	163.946.442	3,2
Slovenya	293.629.002	161.328.162	3,2
Lüksemburg	279.620.913	154.619.885	3,1
Yeni Zelanda	271.396.626	298.446.842	3,0
Danimarka	269.466.728	190.662.483	3,0
Estonya	240.571.321	122.038.045	2,6
Slovakya	168.805.985	93.567.535	1,9
Portekiz	147.003.919	81.769.471	1,6
ABD	118.870.089	119.847.394	1,3
İspanya	95.912.774	93.008.134	1,1
Litvanya	92.983.559	52.390.842	1,0
Seçili ülkeler	8.345.665.293	5.193.162.690	91,6
Diğer ülkeler	766.281.220	1.387.585.364	8,4
Dünya	9.111.946.513	6.580.748.054	100,0

Kaynak:UN Comtrade, 2023

Ek Tablo 6. Tablo 2022 yılı itibarıyla dünya krema ihracatında önemli ülkeler

Ülkeler	Miktar (kg)	Değer (\$)	Pay (%)
Hollanda	236.081.421	735.898.190	15,0
Almanya	228.314.293	666.501.198	14,5
Fransa	174.378.087	420.692.450	11,1
Yeni Zelanda	156.112.029	602.667.607	9,9
Belçika	154.991.840	472.187.705	9,9
Polonya	100.979.981	279.228.011	6,4
İspanya	90.898.021	217.352.303	5,8
Litvanya	84.688.193	275.594.453	5,4
Danimarka	80.185.753	94.797.021	5,1
İtalya	30.409.149	114.433.999	1,9
ABD	27.645.476	35.536.050	1,8
BAE	20.404.968	22.712.528	1,3
Avusturya	18.362.729	57.516.862	1,2
Avustralya	16.174.873	43.794.664	1,0
Seçili ülkeler toplamı	1.419.626.813	4.038.913.041	90,4
Diğer ülkeler	150.409.705	579.456.940	9,6
Dünya	1.570.036.518	4.618.369.981	100,0

Kaynak:UN Comtrade, 2023

Ek Tablo 7. 2022 yılı itibarıyla dünya yoğunlaştırılmış süt ihracatında önemli ülkeler

Ülkeler	Miktar (kg)	Değer (\$)	Pay (%)
Hollanda	320.337.802	593.116.165	22,1
Almanya	315.156.340	494.169.794	21,7
Belçika	149.957.918	370.862.476	10,3
Fransa	101.649.067	161.328.400	7,0
Avustralya	51.186.616	111.310.080	3,5
Malezya	48.452.511	58.715.485	3,3
Birleşik Krallık	39.025.274	58.318.400	2,7
Güney Afrika	31.186.647	13.395.618	2,1
İspanya	32.567.695	79.410.194	2,2
Lüksemburg	31.722.750	44.658.721	2,2
Şili	30.156.351	59.231.162	2,1
Umman	24.016.260	46.687.289	1,7
Meksika	21.948.478	48.943.297	1,5
ABD	20.414.941	65.837.944	1,4
Peru	18.456.620	32.278.774	1,3
Bahreyn	14.381.100	46.671.706	1,0
Seçili ülkeler toplamı	1.285.403.412	2.306.775.737	88,5
Diğer ülkeler	166.273.015	467.819.352	11,5
Dünya	1.451.676.427	2.774.595.089	100,0

Kaynak: UN Comtrade, 2023

Ek Tablo 8. Dünya süt ürünleri ihracatı (bin ton)

Ürün	Tereyağı	Peynir	Yağsız süt tozu	Süt tozu	peynir altı suyu tozu	Kazein
1990	709	588	648	995	281	124
1991	726	563	685	1.178	303	129
1992	800	622	669	1.093	370	143
1993	857	691	675	1.174	370	137
1994	818	926	805	1.309	376	144
1995	854	1.105	963	1.274	468	152
1996	707	1.240	841	1.206	496	147
1997	887	1.427	953	1.276	524	161
1998	837	1.405	889	1.401	498	174
1999	795	1.444	1.085	1.407	577	187
2000	901	1.548	1.147	1.436	716	195
2001	927	1.636	1.231	1.472	755	202
2002	933	1.821	1.191	1.592	788	212
2003	989	1.848	1.408	1.649	867	243
2004	989	1.969	1.370	1.801	1.008	246
2005	1.057	2.065	1.227	1.856	1.138	255
2006	1.003	2.244	1.198	1.803	1.246	250
2007	932	2.302	1.351	1.711	1.290	230
2008	967	2.376	1.417	2.047	1.225	227
2009	892	2.632	1.182	1.569	1.253	248
2010	914	2.792	1.675	2.073	1.326	225
2011	915	2.903	1.819	2.223	1.474	240
2012	1.004	2.956	1.913	2.280	1.635	262
2013	1.034	3.091	2.090	2.500	1.809	246
2014	1.075	2.994	2.276	2.581	1.804	250
2015	1.040	2.906	2.373	2.587	1.831	286
2016	1.096	3.060	2.326	2.510	1.952	302
2017	1019	3164	2.590	2.472	1.916	298
2018	1.029	3.198	2.753	2.547	1.904	269
2019	1.116	3.405	2.657	2.712	1.948	272
2020	1.016	3.446	2.659	2.770	2.005	270
2021	986	3.557	2.741	2.828	2.051	278
2022	994	3.604	2.772	2.769	1.971	297

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031

Ek Tablo 9. Dünya süt ürünleri ithalatı (bin ton)

Yıl	Tereyağı	Peynir	Yağsız süt tozu	Süt tozu	Peynir altı suyu tozu	Kazein
1990	553	1.010	1.064	641	155	41
1991	561	1.018	1.127	822	168	44
1992	860	1.042	1.163	849	189	47
1993	835	1.042	1.257	847	194	45
1994	755	1.124	1.218	952	243	52
1995	845	1.220	1.291	1.191	313	49
1996	724	1.294	1.139	1.013	354	49
1997	745	1.305	1.137	1.142	409	51
1998	684	1.307	1.085	1.196	405	50
1999	698	1.403	1.301	1.331	455	53
2000	748	1.446	1.288	1.301	575	66
2001	785	1.571	1.179	1.273	612	70
2002	812	1.623	1.237	1.314	603	70
2003	868	1.719	1.325	1.370	678	62
2004	866	1.845	1.356	1.542	764	53
2005	872	1.931	1.271	1.626	845	43
2006	922	2.071	1.200	1.771	896	46
2007	863	2.162	1.320	1.641	860	43
2008	850	2.266	1.308	1.833	908	35
2009	826	2.141	1.432	1.986	972	37
2010	812	2.291	1.582	2.048	988	27
2011	880	2.457	1.816	2.173	1.103	26
2012	862	2.637	2.013	2.367	1.215	28
2013	929	2.866	2.011	2.503	1.303	20
2014	1.017	2.858	2.245	2.793	1.336	25
2015	951	2.882	2.310	2.589	1.362	23
2016	1.032	2.981	2.341	2.614	1.498	25
2017	928	3.079	2.536	2.579	1.549	22
2018	974	3.187	2.577	2.769	1.578	18
2019	1.038	3.312	2.628	2.817	1.523	19
2020	1.024	3.400	2.599	2.846	1.687	19
2021	1.003	3.585	2.728	2.821	1.736	19
2022	994	3.604	2.772	2.769	1.657	20

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031

Ek Tablo 10. Türkiye’de yem cinslerine göre büyükbaş ve kkbaş karma yem üretimleri (Ton) (Değişim: (%))

Yıl/Yem Cinsi	Kuzu-Buzağı Yemi	Besi Yemi	Süt Yemi	Diğer BB KB Yemleri	Bir nceki yıla göre değişim (%)			
					Kuzu-Buzağı Yemi	Besi Yemi	Süt Yemi	Diğer BB KB Yemleri
2010	453.809	2.310.524	3.537.312	0	33,6	21,9	23,0	0,0
2011	543.888	2.837.345	3.898.019	0	19,8	22,8	10,2	0,0
2012	621.213	3.064.487	4.393.071	0	14,2	8,0	12,7	0,0
2013	668.605	3.061.836	5.195.001	201.969	7,6	-0,1	18,3	-
2014	744.982	3.781.852	5.658.075	257.025	11,4	23,5	8,9	27,3
2015	966.710	3.763.555	5.433.187	263.209	29,8	-0,5	-4,0	2,4
2016	1.033.044	4.213.879	5.900.184	354.449	6,9	12,0	8,6	34,7
2017	1.174.667	5.060.781	6.254.798	415.559	13,7	20,1	6,0	17,2
2018	1.199.779	5.537.775	6.541.435	463.000	2,1	9,4	4,6	11,4
2019	1.164.463	5.922.314	6.617.733	371.702	-2,9	6,9	1,2	-19,7
2020	1.299.774	6.368.137	7.096.602	350.506	11,6	7,5	7,2	-5,7
2021	1.339.284	6.698.431	7.246.725	220.732	3,0	5,2	2,1	-37,0
2022	1.255.615	6.653.597	6.988.046	138.787	-6,2	-0,7	-3,6	-37,1

Kaynak: YEMBİR, 2023

Ek Tablo 11. Türkiye toplam hayvan varlığı (baş)

Yıl	Toplam Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Toplam hayvan sayısı
1991	11.972.923	366.150	40.432.340	10.764.198	63.535.611
1992	11.950.907	352.410	39.415.938	10.453.940	62.173.195
1993	11.910.000	316.000	37.541.000	10.133.000	59.900.000
1994	11.901.000	305.000	35.646.000	9.564.000	57.416.000
1995	11.789.000	255.000	33.791.000	9.111.000	54.946.000
1996	11.886.000	235.000	33.072.000	8.951.000	54.144.000
1997	11.185.000	194.000	30.238.000	8.376.000	49.993.000
1998	11.031.000	176.000	29.435.000	8.057.000	48.699.000
1999	11.054.000	165.000	30.256.000	7.774.000	49.249.000
2000	10.761.000	146.000	28.492.000	7.201.000	46.600.000
2001	10.548.000	138.000	26.972.000	7.022.000	44.680.000
2002	9.803.498	121.077	25.173.706	6.780.094	41.878.375
2003	9.788.102	113.356	25.431.539	6.771.675	42.104.672
2004	10.069.346	103.900	25.201.155	6.609.937	41.984.338
2005	10.526.440	104.965	25.304.325	6.517.464	42.453.194
2006	10.871.364	100.516	25.616.912	6.643.294	43.232.086
2007	11.036.753	84.705	25.462.293	6.286.358	42.870.109
2008	10.859.942	86.297	23.974.591	5.593.561	40.514.391
2009	10.723.958	87.207	21.749.508	5.128.285	37.688.958
2010	11.369.800	84.726	23.089.691	6.293.233	40.837.450
2011	12.386.337	97.632	25.031.565	7.277.953	44.793.487
2012	13.914.912	107.435	27.425.233	8.357.286	49.804.866
2013	14.415.257	117.591	29.284.247	9.225.548	53.042.643
2014	14.223.109	122.114	31.140.244	10.344.936	55.830.403
2015	13.994.071	133.766	31.507.934	10.416.166	56.051.937
2016	14.080.155	142.073	30.983.933	10.345.299	55.551.460
2017	15.943.586	161.439	33.677.636	10.634.672	60.417.333
2018	17.042.506	178.397	35.194.972	10.922.427	63.338.302
2019	17.688.139	184.192	37.276.050	11.205.429	66.353.810
2020	17.965.482	192.489	42.126.781	11.985.845	72.270.597
2021	17.850.543	185.574	45.177.690	12.341.514	75.555.321
2022	16.851.956	171.835	44.687.888	11.577.862	73.289.541

Kaynak: TÜİK, 2023

Ek Tablo 12. Türkiye’de sağılan hayvan sayısı/süt üretimi/süt verimi (Ton)

	Koyun			Keçi			Sığır			Manda		
	Sağılan hayvan sayısı (bin)	Süt üretimi (bin ton)	Verim (kg/baş)	Sağılan hayvan sayısı (bin)	Süt üretimi (bin ton)	Verim (kg/baş)	Sağılan hayvan sayısı (bin)	Süt üretimi (bin ton)	Verim (kg/baş)	Sağılan hayvan sayısı (bin)	Süt üretimi (bin ton)	Verim (kg/baş)
1991	23.222	1.127	49	5.877	335	57	6.119	8.616	1.408	171	161	943
1992	22.399	1.089	49	5.602	319	57	6.070	8.715	1.436	165	156	943
1993	21.532	1.047	49	5.464	314	57	6.032	8.904	1.476	148	140	948
1994	20.507	992	48	5.163	297	57	6.082	9.129	1.501	150	144	957
1995	19.262	934	49	4.908	277	56	5.886	9.275	1.576	122	115	936
1996	18.890	922	49	4.726	265	56	5.968	9.466	1.586	114	108	951
1997	17.169	826	48	4.407	249	57	5.594	8.914	1.593	92	87	940
1998	16.776	813	48	4.247	246	58	5.489	8.832	1.609	85	80	940
1999	16.473	805	49	4.086	237	58	5.538	8.965	1.619	80	75	941
2000	15.920	774	49	3.793	220	58	5.280	8.732	1.654	70	67	967
2001	14.847	723	49	3.773	220	58	5.086	8.489	1.669	65	63	969
2002	13.637	657	48	3.553	210	59	4.393	7.491	1.705	52	51	986
2003	12.477	770	62	3.127	278	89	5.040	9.514	1.888	57	49	850
2004	9.919	772	78	2.477	259	105	3.876	9.609	2.479	39	39	998
2005	10.166	790	78	2.427	254	105	3.998	10.026	2.508	38	38	996
2006	10.246	795	78	2.421	254	105	4.188	10.867	2.595	37	36	995

2007	10.110	783	77	2.264	237	105	4.229	11.279	2.667	30	30	997
2008	9.642	747	77	1.998	210	105	4.080	11.255	2.758	31	31	999
2009	9.408	734	78	1.831	192	105	4.133	11.583	2.803	32	32	1.003
2010	10.584	817	77	2.583	273	106	4.362	12.419	2.847	35	35	1.004
2011	11.561	893	77	3.033	321	106	4.761	13.802	2.899	40	40	1.004
2012	13.068	1.007	77	3.502	369	105	5.431	15.978	2.942	47	47	1.001
2013	14.287	1.101	77	3.943	416	105	5.607	16.655	2.970	52	52	1.000
2014	14.524	1.114	77	4.400	463	105	5.609	16.999	3.031	55	55	998
2015	15.363	1.177	77	4.578	481	105	5.536	16.934	3.059	63	63	996
2016	15.149	1.160	77	4.555	479	105	5.432	16.786	3.090	63	63	996
2017	17.503	1.345	77	4.964	523	105	5.969	18.762	3.143	69	69	999
2018	18.819	1.446	77	5.327	562	105	6.338	20.037	3.161	76	76	998
2019	19.837	1.521	77	5.471	577	106	6.581	20.782	3.158	79	79	1.000
2020	-	1.101	-	-	590	-	-	21.749	-	-	64	-
2021	-	1.144	-	-	623	-	-	21.370	-	-	64	-
2022	-	1.067	-	-	540	-	-	19.912	-	-	44	-

Kaynak: TÜİK, 2023

Ek Tablo 13. Türkiye’de iller itibarıyla sağılan inek sayısı-2019

İl	Süt Sığırları (Saf Kültür)	Süt Sığırları (Kültür Melezi)	Süt Sığırları (Yerli)	Toplam Sığır
Konya	262.047	83.189	7.262	352.498
Erzurum	51.978	250.254	12.662	314.894
İzmir	265.882	31.866	9.528	307.276
Diyarbakır	52.478	148.053	45.083	245.614
Kars	39.386	138.489	12.830	190.705
Balıkesir	142.446	35.185	11.831	189.462
Aydın	120.904	20.282	11.918	153.104
Ardahan	7.031	138.372	7.401	152.804
Afyonkarahisar	103.373	35.212	8.312	146.897
Ağrı	6.926	89.732	42.266	138.924
Sivas	59.624	78.518	736	138.878
Ankara	44.635	72.885	19.015	136.535
Muş	25.041	72.730	37.304	135.075
Samsun	37.898	71.672	24.403	133.973
Şanlıurfa	15.489	68.064	37.440	120.993
Aksaray	98.514	19.875	300	118.689
Kastamonu	71.949	33.989	7.338	113.276
Kayseri	53.078	53.309	5.659	112.046
Denizli	98.826	9.294	1.566	109.686
Tokat	33.301	56.806	15.898	106.005
Muğla	79.356	16.075	4.682	100.113
Burdur	86.313	9.952	344	96.609
Adana	46.895	37.972	10.037	94.904
Yozgat	54.581	29.969	5.881	90.431
Çorum	49.780	36.117	4.144	90.041
Kahramanmaraş	42.896	42.833	1.885	87.614
Çanakkale	74.924	6.836	5.041	86.801
Niğde	75.628	8.654	220	84.502
Bursa	62.809	19.058	2.531	84.398
Manisa	53.303	21.585	6.487	81.375
Elazığ	34.709	33.472	6.450	74.631
Kütahya	48.643	21.336	4.392	74.371
Antalya	40.368	24.372	5.080	69.820
Gaziantep	37.372	29.766	2.453	69.591
Van	18.329	35.635	14.530	68.494
Edirne	50.957	16.613	438	68.008
Malatya	29.368	34.006	3.526	66.900
Adıyaman	29.068	29.821	6.770	65.659
Trabzon	11.726	52.620	973	65.319

Çankırı	27.322	32.056	4.205	63.583
Sakarya	27.545	31.920	4.090	63.555
Uşak	49.985	12.791	535	63.311
Eskişehir	35.637	20.500	3.418	59.555
Türkiye	3.249.002	2.745.243	586.508	6.580.753

Kaynak: TÜİK, 2023

Ek Tablo 14. Türkiye’de iller itibarıyla sığır sütü üretimi-2019

İl	Sığır Sütü (Kültür)	Sığır Sütü (Kültür Melezi)	Sığır Sütü (Yerli)	Toplam Sığır Sütü
Konya	1.046.354	230.933	9.600	1.286.887
İzmir	1.049.704	89.672	11.462	1.150.838
Erzurum	193.047	728.238	16.562	937.847
Diyarbakır	203.980	412.476	56.624	673.080
Balıkesir	563.660	92.713	15.357	671.730
Kars	150.455	410.205	16.884	577.544
Aydın	479.384	54.965	16.649	550.999
Afyonkarahisar	410.390	92.714	10.449	513.553
Sivas	232.890	218.043	1.018	451.952
Aksaray	390.609	52.073	429	443.111
Ardahan	25.840	385.366	9.658	420.864
Denizli	392.535	25.567	2.014	420.116
Kastamonu	282.617	95.033	9.722	387.372
Ankara	173.853	182.577	24.815	381.245
Samsun	144.733	196.380	29.722	370.835
Burdur	340.504	27.518	462	368.484
Kayseri	206.791	147.507	7.866	362.163
Muğla	306.394	45.573	6.376	358.343
Muş	87.644	196.371	51.218	335.233
Ağrı	25.278	241.738	57.904	324.920
Niğde	298.277	23.036	266	321.579
Çanakkale	296.700	17.863	6.396	320.960
Tokat	131.372	157.751	22.019	311.142
Çorum	198.474	97.625	5.620	301.719
Bursa	243.449	51.971	3.055	298.475
Yozgat	200.421	79.868	7.821	288.110
Şanlıurfa	56.846	182.004	46.612	285.463
K. Maraş	167.207	112.950	2.335	282.492
Adana	170.087	98.993	12.697	281.777
Manisa	202.446	57.178	8.018	267.642
Kütahya	190.729	58.268	5.701	254.697
Edirne	202.604	47.947	541	251.091
Uşak	198.890	35.367	703	234.959
Elazığ	128.526	92.449	8.617	229.591
Gaziantep	139.882	78.702	3.176	221.760
Antalya	146.010	64.951	6.954	217.915
Tekirdağ	206.657	10.285	634	217.576
Malatya	112.511	93.722	4.848	211.080
Eskişehir	142.122	53.424	4.642	200.188
Sakarya	106.463	86.695	5.247	198.405
Kırklareli	174.553	22.031	1.084	197.668
Isparta	156.780	25.130	10.982	192.892
Çankırı	101.529	84.723	5.551	191.803
Trabzon	46.471	141.917	1.344	189.731
Adıyaman	103.452	74.017	8.449	185.918
Van	65.069	90.868	19.543	175.480
Mersin	99.237	71.112	2.432	172.781
Türkiye	12.544.507	7.473.837	764.031	20.782.374

Kaynak: TÜİK, 2023

Ek Tablo 15. Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu, 2024 [G.T.İ.P]

G.T.İ.P	Açıklaması
0401	Süt ve krema; konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen
040110	Süt ve krema; katı yağ ≤ %1, konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen
040120	Süt ve krema; %1 < katı yağ ≤ %6, konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen
040140	Süt ve krema; %6 < katı yağ ≤ %10, konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen
040150	Süt ve krema; katı yağ > %10, konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen
0402	Süt ve krema; konsantre edilmiş veya ilave şeker ya da diğer tatlandırıcı madde içerenler
040210	Süt ve krema (toz, granül veya diğer katı şekillerde); katı yağ ≤ % 1.5, konsantre edilmiş veya ilave şeker ya da diğer tatlandırıcı madde içerenler
040221	Süt ve krema (toz, granül veya diğer katı şekillerde); katı yağ > %1.5, konsantre edilmiş, ilave şeker-tatlandırıcı içermeyen
040229	Süt ve krema (toz, granül veya diğer katı şekillerde); katı yağ > %1.5, konsantre edilmiş, ilave şeker-tatlandırıcı içeren
040291	Süt ve krema (katı şekillerde olanlar hariç); konsantre edilmiş, ilave şeker-tatlandırıcı içermeyen
040299	Süt ve krema (katı şekillerde olanlar hariç); konsantre edilmiş, ilave şeker veya tatlandırıcı içerenler
0403	Yayıkaltı, pıhtılaştırılmış süt ve krema, yoğurt, kefir veya diğer fermente edilmiş veya asitliği arttırılmış süt ve krema
040320	Yoğurt; aromalandırılmamış, ilave meyva, sert kabuklu meyve, kakao, çikolata, baharat, kahve, biltki, hububat veya ekmekçi mamulleri içermeyen
040390	Yayıkaltı, pıhtılaştırılmış süt ve krema, kefir veya diğer fermente edilmiş veya asitliği arttırılmış süt ve krema
0404	Peynir altı suyu ve tabii süt bileşenlerinden ibaret diğer ürünler
040410	Peynir altı suyu ve modifiye edilmiş peynir altı suyu
0405	Sütten elde edilen tereyağı ve diğer katı ve sıvı yağlar, süzülerek yenilen süt ürünleri
040510	Tereyağı
0406	Peynir ve pıhtılaştırılmış ürünler
040610	Taze peynirler (olgunlaştırılmamış veya preslenmemiş) (peyniraltı suyundan yapılmış peynirler dahil) ve pıhtılaştırılmış ürünler
040620	Rendelenmiş/toz haline getirilmiş her cins peynir
040630	Eritme peynirler (rendelenmemiş/toz haline getirilmemiş)
040640	Mavi küflü peynirler ve Penicillium roqueforti ile elde edilen küf içeren diğer peynirler
040690	Diğer peynirler

Kaynak: TÜİK, 2024

EK 2: 2023-2027 PROJEKSİYONLARI METODOLOJİ NOTU

Çalışmada, TOB, TÜİK ve TÜRKİYEM-BİR verilerinden faydalanılarak elde edilen 2003-2022 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. 2023-2027 yılları arasındaki üretim miktarlarını tahmin edebilmek için oluşturulan ekonometrik modellerde kullanılan değişkenlerin tespit edilmesinde daha önce yapılan çalışmalar, konu uzmanları ve sektör temsilcilerinin görüş ve önerilerinden faydalanılmış, birçok değişken dikkate alınmış ancak bazı değişkenlere ilişkin uygun zaman serisi verisi bulunamaması, verilerin sağlıklı olmaması ve değişkenlerin tahmin modellerindeki etkileri değerlendirilerek değişkenler modellerden çıkartılmıştır.

İnek, Koyun, Keçi ve Manda sütü üretiminin gelecek dönemler tahmininde modele dâhil edilen değişkenler aşağıdaki gibidir:

Üretim Tahminlerinde Kullanılan Değişkenler

İnek Sütü	Koyun Sütü	Keçi Sütü	Manda Sütü
Sağılan Hayvan Sayısı	Sağılan Hayvan Sayısı	Sağılan Hayvan Sayısı	Sağılan Hayvan Sayısı
Süt Tüketici Fiyatı	Süt Tüketici Fiyatı	Süt Tüketici Fiyatı	Süt Tüketici Fiyatı
Süt Üretici Fiyatı	Süt Üretici Fiyatı	Süt Üretici Fiyatı	Süt Üretici Fiyatı
Mazot Fiyatı	Mazot Fiyatı	Mazot Fiyatı	Mazot Fiyatı
Süt Yemi Fiyatları	Süt Yemi Fiyatı	Süt Yemi Fiyatı	Süt Yemi Fiyatı
İhracat	İhracat	İhracat	İhracat
İthalat	İthalat	İthalat	İthalat
Süt Tozu Üretim Miktarı	Süt Tozu Üretim Miktarı	Süt Tozu Üretim Miktarı	Süt Tozu Üretim Miktarı
Süt Destek Miktarı	Süt Destek Miktarı	Süt Destek Miktarı	Süt Destek Miktarı
Sığır Eti Tüketici Fiyatı	Koyun Eti Tüketici Fiyatı	Koyun Eti Tüketici Fiyatı	Sığır Eti Tüketici Fiyatı

Çalışmada çoklu regresyon ve zaman serisi tahmin yöntemleri uygulanmıştır. Hedef bağımlı değişkeni etkileyen faktörlerin yani bağımsız değişkenlerin her birinin tahmininde üstel düzeltme yöntemi kullanılırken, elde edilen bağımsız değişkenlerin tahminlerini kullanarak hedef bağımlı değişkeni tahmin ederken ise seçilen model kullanılmıştır. Regresyon modelleri olarak 2018-2022 dönemi modelleri ve aşamalı regresyon analizi yöntemi ile elde edilen modeller kullanılmıştır. Tek değişkenli zaman serisi modelleri kapsamında doğrusal trend, üstel düzeltme, basit hareketli ortalama ve ağırlıklı hareketli ortalama yöntemleri kullanılmıştır.

En iyi model seçimi, modellerin Hataların Ortalama Karekökü- (Root Mean Squared Error-RMSE) ve Ortalama Mutlak Yüzde Hata-MAPE değerleri dikkate alınarak en düşük değerlere sahip modeller seçilerek yapılmıştır. Model seçim sonuçları aşağıda verilmiştir.

İhtiyaç analizlerinde 2023-2027 nüfus verileri için TÜİK tarafından yapılan tahminler esas alınmıştır. Kişi başı tüketim hesaplaması ($[\text{Üretim} + \text{İthalat} - \text{İhracat}] / \text{Nüfus}$) formülüne göre yapılmıştır. Toplam İhtiyaç değeri ($[\text{Varsayılan kişi başı tüketim} * \text{Nüfus}] + \text{İhracat} - \text{İthalat}$) olarak hesaplanmış ve bu değer üretim tahmin değerinden çıkarılarak olası açık ve fazla değerleri hesaplanmıştır.

Model Seçim Sonuçları

	Seçim Kriteri	2018-2022	Doğrusal Trend	Üstel Düzeltme	Aşamalı Regresyon	Basit Hareketli Ortalama	Ağırlıklı Hareketli Ortalama
İnek Sütü	RMSE	621.183	880.902	908.009	383.994	1.709.190	1.357.171
	MAPE	3,6	5,3	4,6	2,4	9,0	6,7
Seçilen Model	Aşamalı Regresyon						
	Sabit, Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Tüketici Fiyatı, Sığır Eti Tüketici Fiyatı, Trend						
Manda Sütü	RMSE	4.380	10.299	9.156	4.020	10.298	6.411
	MAPE	7,8	14,4	13,5	6,1	17,7	13,8
Seçilen Model	Aşamalı Regresyon						
	Sabit, Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Tüketici Fiyatı, Trend						
Koyun Sütü	RMSE	118.733	138.163	140.204	82.514	161.690	99.810
	MAPE	9,4	10,4	8,0	7,2	12,0	9,3
Seçilen Model	Aşamalı Regresyon						
	Sabit, Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Tüketici Fiyatı, Mazot Fiyatı, Süt Destek Miktarı						
Keçi Sütü	RMSE	9.167	52.799	50.220	10.202	62.948	49.060
	MAPE	2,2	12,8	10,4	2,1	14,7	11,6
Seçilen Model	2018-2022						
	Sabit, Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Tüketici Fiyatı, Süt Üretici Fiyatı, Süt Yemi Fiyatı, Koyun Eti Tüketici Fiyatı, Süt Destek Miktarı						

+90 312 307 60 00

+90 312 307 61 90

@ <https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM>

Üniversiteler Mh. 06800 Çankaya / ANKARA